Katedra evanjelikálnej teológie a misie, Pedagogická fakulta
Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica
a
Slovenská evanjelická bohoslovecká fakulta
Univerzita J.A.Komenského, Bratislava

Prof. dr. Karol Gábriš

DEJINY NOVOZMLUVNEJ DOBY

Banská Bystrica
1996

Úvodná časť

1. Úloha Dejín novozmluvnej doby

Dejiny novozmluvnej doby majú za úlohu zobraziť po každej stránke prostredie, do ktorého kresťanstvo prišlo. Preto si všímajú celé historické dianie v období pred príchodom kresťanstva (ako dobu prípravnú), ale najmä pomery, počas ktorých sa kresťania začali šíriť v ríši rímskej. Na túto dobu hľadí kresťanstvo ako na dobu zvláštnej milosti Božej, menuje ju dobou naplnenia času (G 4,4: PLÉRÓMA TOY CHRONOY; Mk 1,15: PEPLÉRÓTAI HO KAIROS; Ef 1,10: PLÉRÓMA TÓN KAIRÓN)[1]. Doba tá, má svoje zvláštne znaky: je naplnená napätím vo vzťahoch národov, je charakterizovaná zvýšeným záujmom o náboženské normovanie človeka, je plná nových filozofických (ale málo tvorivých) prúdov a konečne sa stáva východiskom pre nové sociálne zmýšľanie. Je to doba prechodu, chvíľami až revolučného, pravda, revolučnosť je brzdená štruktúrou spoločnosti a vidíme ju skôr v nastolení sociálnej problematiky než v jej riešení; je v uvedomovaní si sociálnej nespravodlivosti, ale ešte bez všeobecného jej prekonávania. Tieto skutočnosti možno poznať a zhodnotiť len po dôkladnom analyzovaní celého prostredia, do ktorého kresťanstvo vstupovalo.

Túto úlohu možno splniť pri rozbore: a) dejín, ktoré vplývali na formovanie spoločnosti onej doby, b) kultúrnych vplyvov, ktoré dotvárali charakter vtedajšieho človeka, c) náboženského prostredia, do ktorého kresťanstvo vstupovalo, d) dejín miest a pri opise jednotlivých miest a skupín miest, v ktorých sa kresťanstvo spočiatku šírilo.

Ani jedna z týchto úloh nie je sama o sebe jednoliata, alebo zahrňuje vždy celý komplex oblastí, o ktoré ide:

I. Pri rozbore dejín oných čias nutno si všímať začiatky dejinného vývoja už od Alexandra Veľkého cez ríše diadochov až po rozvoj ríše rímskej (ako všeobecné svetové dejiny), ale súčasne treba obzvlášť rozobrať dejiny, odohrávajúce sa priamo na území Palestíny, v oblastiach, kde žili Židia v diaspore a v oblastiach, kam vstupovalo kresťanstvo vo svojich začiatkoch. A tu vidíme, že označenie "novozmluvná doba" treba chápať pomerne široko. Dejiny nemožno uchopiť ako jav časove izolovateľný. Preto pod pojem "novozmluvná doba" zahrňujeme nielen dobu vzniku novozmluvných spisov či dokonca len dobu pôsobenia hlavných postáv Novej zmluvy (Ježiš Kristus a apoštolovia), ale musíme vidieť, z čoho oná doba vyrástla. Preto sledovať už základy tejto doby, čo súvisí s udalosťami od Alexandra Veľkého, keď došlo k významnému zjednocovaciemu pokusu v oblasti kultúrnych národov v okolí Stredozemného mora so zahrnutím niektorých orientálnych oblastí. A tak pre dejiny novozmluvnej doby dostávame časové rozpätie: koniec 4. storočia pr. Kr. - koniec 2. stor. po Kr. V tomto období sa odohráva aj veľká zmena v dejinách Izraelského národa a židovstva, zmena, ktorá v mnohom ovplyvnila kultúrny i náboženský charakter človeka v Palestíne.

II. Pri rozbore kultúrnych vplyvov ide najmä o dve skutočnosti: 1. Od dôb Alexandra Veľkého začína sa v plnej miere uplatňovať tzv. helenizmus, t.j. forma kultúrneho žitia, odrážajúca celú veľkosť kultúrnych výbojov Grékov, pravda, v úplne nových podobách. Táto skutočnosť kultúrneho výboja a vyžívania sa nesmierne významného kultúrneho národa je sama v sebe veľmi rôznorodá, čo súvisí s tým, že Gréci sa v priebehu storočí stretli s veľmi mnohými starými kultúrami, ktoré museli buď pohltiť, buď sebe prispôsobiť alebo uznať ich prevahu. Vyspelý helenizmus sa javí potom najmä v dôležitých filozofických prejavoch. Veľké filozofické systémy, ktoré v tej dobe vznikajú, potrebujú však aj množstvo menších filozofov, ktorých úlohou bolo popularizovať filozofiu. To sa dialo v dobe helenizmu vo väčšej miere ako kedy predtým (veľký význam potulných filozofov pre oboznamovanie sa so základnými ideami helenizmu). 2. Druhá kultúrna skutočnosť tejto doby je židovstvo. Nie ako náboženstvo, ale ako nositeľ určitého stupňa

---

1 Sám Ježiš v J 7,8 v určitej chvíli nejde do Jeruzalema, lebo spomína: HO EMOS KAIROS OYPÓ PEPLÉRÓTAI. Keď však do Jeruzalema predsa odchádza, akoby tým naznačil, že stanovený čas medzitým nastal.

kultúrnej vyspelosti, ktorá je typicky orientálna a tak tvorí istúsi protiváhu helenizmu. (Prirodzene, zvláštnosťou tejto skutočnosti je najmä to, že je stále nesmierne tesne spojená i s náboženským zamierením židovstva.) -Keď hovoríme o spomenutých dvoch kultúrnych skutočnostiach (helenizmus a židovstvo), mali by sme stále pamätať na to, že kresťanstvo pri svojom vstupe do dejín sa nestretlo s nimi v nejakej čistej podobe, ale v mnohých oblastiach ich našlo navzájom spojené a na seba pôsobiace.

III. Pri rozbore náboženského zamierenia človeka doby novozmluvnej opäť treba mať na pamäti dvojitý aspekt: pohanstvo a židovstvo - a opäť nielen v čistej oddelenej podobe ale aj vo vzájomnom stretnutí sa (i keď pôvodne úplne proti vôli židovstva). Ale ani pohanstvo nie je jednoliate a ani židovstvo doby novozmluvnej nie je už veličinou, ktorá by nevykazovala množstvo odtienkov, skupín, často úplne protichodných.

IV. Pri rozbore dejín a pri opise jednotlivých miest, významných pre dobu novozmluvnú všímať si treba predovšetkým významné centrá, ako boli Jeruzalem, Rím, Alexandria, Antiochia a iné, a potom aj menšie mestá, nakoľko sa stali významnými pre šírenie sa kresťanstva. Treba vidieť dôležité kultúrne strediská gréckeho sveta, ale aj mestá, v ktorých bola významná židovská diaspora. To všetko vplývalo na spôsob vývoja človeka doby novozmluvnej. Ide pritom o oblasti značného rozsahu. Okrem Palestíny je to oblasť západnej časti rímskej ríše (okrem Afriky - ale pritom ide aj o Alexandriu - a o mestá židovskej diaspory, napr. o Leontopolis, kde silná židovská menšina mala svoj chrám!), ďalej oblasť Malej Ázie a Sýrie. Kresťanstvo aj po stránke sociálnej našlo v týchto rozličných oblastiach veľmi rozdielne predpoklady pre svoj rozvoj.

Pri každom zo spomenutých štyroch odsekov Dejín novozmluvnej doby badáme určitú dvojitosť, utvorenú skutočnosťou, že plnosť času, do ktorej kresťanstvo prišlo, sa týkala sveta pohanského i židovského. Tým zároveň sa naznačuje, že v každom prípade ide v tejto disciplíne o pohľad na skutočnosti novozmluvnej doby spod zorného uhla náboženského vývoja, danosti náboženského rázu alebo vplývajúcich na náboženské myslenie. Tým je zároveň dané i hľadisko, s ktorým pristupujeme k výberu látky pre disciplínu. Inak by látka bola prakticky neohraničiteľná.

V pomere k dávnejším prácam v tomto odbore, chceme si viac všímať aj hospodársko - sociálne podnietenie vývoja dejín doby novozmluvnej. Došli sme totiž k poznaniu, že i tieto dejiny sú hospodársky mimoriadne silne podmienené. I keď ponechávame rámec dejín orientovaný na hlavné body navonok sa odohravší veľkých udalostí svetovej ríše a Izraela či židovstva, sme si vedomí toho, že podmienky pre onen priebeh dejín, ako sa navonok javí, ležia vo vnútri života národov a to jednak v živote hospodárskom, jednak v pokusoch o zlepšenie sociálnych podmienok. To všetko má úzky vzťah k náboženskému prejavu človeka.

Dejinami novozmluvnej doby sa stáva zrejmým, že kresťanstvo nie je zjavom, ktorý by bolo možno posudzovať izolovane od vývoja ľudstva. Ako historický zjav vstúpilo do určitej, určitými zvláštnymi rysmi charakterizovanej doby a samo prispelo za tým k jej premenám, resp. začas udávalo ráz a smer vývoja dejín ľudstva. Ako kresťania veríme, že samo o sebe je kresťanstvo zjavom jedinečným, že pri jeho vzniku sa uplatnilo zvláštne Božie vedenie a že kresťanská cirkev tvorí v náboženskom ohľade zmysel dejín.

Ale aj keď kresťanská cirkev má svoj zvláštny základ viery v diele Ježiša Krista, to neznamená, že by v priebehu dejín nebolo došlo k vzájomnému vplyvu sveta okolo cirkvi na cirkev a naopak. Nielenže kresťanstvo pri svojom príchode našlo určitú pôdu, do ktorej bolo zasiate, ale súčasne aj samo začalo meniť túto pôdu, jej štruktúru, charakter. Vzájomné vplyvy neuberajú nič na absolútnosti kresťanstva a sú pochopiteľné len na úzadí pozadia doby, v ktorej ku onomu vzájomnému ovplyvneniu sa došlo. To je otázka prostredia a zmeny prostredia, do ktorého kresťanstvo vstúpilo.

Dejiny novozmuvnej doby sa stávajú významným predpokladom i pre ostatné novozmluvné disciplíny, ale aj pre dejiny cirkvi a pre pochopenie vývoja kresťanských dogiem. Už sám vznik Novej zmluvy je pochopiteľnejší, keď poznáme človeka, pre ktorého bola Nová zmluva pôvodne napísaná, keď poznáme dejinné prostredie, na ktoré nachodíme v Novej zmluve početné narážky, ktorým treba rozumieť. Podobne pre exegezu Novej zmluvy je priam predpokladom lepšieho pochopenia textu poznanie prostredia. Bez prizerania na toto prostredie nie je skutočná exegeza

vôbec možná, iba ak by sme ju robili z čisto fundamentalistického názoru, že kresťanstvo je samo o sebe stojaci zjav, ktorý nemá nič do činenia s prostredím, do ktorého vstupuje, a ktorý by bol taký istý, keby vstupil do akéhokoľvek prostredia. Takéto chápanie je neudržateľné, lebo znamená ono popretie Ježiša Krista v Jeho vtelení sa do človeka. To by bolo vlastne vyprázdnením kresťanstva. Veď tým by sa stalo zbytočné celé dielo Ježišovo, vykonané v určitej dobe, tým by bola znemožnená skutočná plnosť časov a tak aj ohrozené svedectvo o tom, čo sa v plnosti časov stalo. Význam stretania sa kresťanstva s určitými ľudmi na osobitnej výške kultúrneho a náboženského zamierenia sa nám ukáže, keď považime[2], že kresťanstvo na východ od Palestíny sa rozšírilo len veľmi málo, i keď tam sa nezdali byť horšie podmienky ako na západe. Najmä neboli tam takého rázu prenasledovania kresťanov ako v ríši rímskej. Napriek tomu tam došlo k založeniu len malých skupín kresťanských zborov a tie postupne temer všetky zanikli. Tento zjav je vysvetliteľný práve tým, že rozmanité skupiny ľudí, ku ktorým kresťanstvo prichádzalo, celým svojím zamierením boli rozmanite uspôsobené na prijímanie resp. neprijímanie evanjelia. Pre kresťanstvo mnoho znamenala štruktúra ríše rímskej a kultúra grécko-rímska, ako aj niektoré náboženské prvky bežné v národoch okolo Stredozemného mora. Navonok by sa zdalo, že kresťanstvo ako svojim pôvodom zjav orientálny, bude mať lepšiu pôdu pre šírenie sa medzi orientálcami. Ale ukázal sa opak. Za hranice ríše rímskej na východe sa nerozšírilo. -Na druhej strane je známe, že aj iné orientálne kulty sa popri kresťanstve načas uplatnili (uctievanie Izidy, Kybele, Attisa, kult Mithrov). Zdalo sa, že tieto kulty budú rovnocenné s kresťanstvom, veď začas akoby bolo otázne, ktorý z nich bude prvý v ríši. Ale postupne všetky spomenuté kulty strácali na význame, až ich v oblasti ríše rímskej stihol ten osud, ktorý stihol kresťanstvo v oblasti mimo ríše rímskej smerom na východ. -V tomto smere javí sa ako najzvláštnejšie práve to, že kresťanstvo sa veľmi slabo ujalo v samotnej Palestíne. Zatiaľ čo mnohí zo Židov v diaspore (najmä v západnej časti Malej Ázie) prijali Krista, židia v Palestíne ako celok ho nikdy neprijali. Zaráža to, lebo všetky vonkajšie predpoklady hovorili v prvom rade za to, aby sa kresťanstvo ujalo medzi aramejsky hovoriacimi Židmi (aramejsky hovoril aj Ježiš a Jeho učeníci). Nedošlo k tomu, lebo kresťanstvo malo v podstate širšie poslanie, než bola oblasť Palestíny. Jeho prípadné príliš priaznivé prijatie v Palestíne ľahko mohlo z neho urobiť len okrajovú záležitosť Židov. Ale neprijaté Židmi bolo vnútorne pudené do nových a nových oblastí ríše rímskej a tak plnilo svoju úlohu. I v tomto zmysle sa uplatnila plnosť času pre kresťanstvo, takže ono preniklo do oblastí, kde to najmenej očakávali.

Podrobné skúmanie prostredia, do ktorého kresťanstvo vstúpilo, nám ukazuje: a) odlišnosť a jedinečnosť kresťanstva i pri všetkých jeho ponáškach na iné zjavy vo veciach nepodstatných, b) množstvo spojovacích bodov, ktoré umožnili kresťanstvu zaujať také miesto v onej dobe, ako ho zaujalo. Tým viac vynikne potom mohutná skutočnosť evanjelia ako Božieho vyjavenia, lebo sa stane zrejmým, že z daných praemis by kresťanstvo nebolo vysvetliteľné. Ako Božie vyjavenie dotýka sa človeka v jeho celej realite, ale pritom nestráca z onej absolutnosti, ktorá mu umožnila preniesť sa ponad mnohé zmeny časov a prostredí, ponad ktoré prešlo. Prostredie, do ktorého kresťanstvo vstúpilo, je svojou veľkou rozmanitosťou samo o sebe obrazom ľudstva všetkých čias (pravda, vždy in nuce) a umožňuje pochopiť, prečo je evanjelium prijateľné pre rozličné oblasti ľudského bytia.

Pre skúmanie doby novozmluvnej sú významné niektoré spisy, ktoré vznikali v onej dobe. Sú to jednak správy rímskych historikov (Tacitus, Plinius ml., Suetonius), jednak spisy pohanských filozofov onej doby (pozri stať o filozofii v dobe helenizmu), jednak židovské náboženské pramene (pozdné časti Starej zmluvy, apokryfy a pseudoepigrafické spisy, spisy qumránske, časti Talmudu) a židovské historické pramene (dielo Jozefa Flavia), jednak pramene kresťanské (najmä Nová zmluva, apoštolskí otcovia a prví cirkevní otcovia). Tieto pramene nie sú zostavované pod zorným uhlom podania dejín novozmluvnej doby, preto je nutno jednotlivé časti týchto dejín zo spomenutých prameňov postupne vyčleniť a tak použiť. Dejiny novozmluvnej doby sa tak stávajú

[2] Žilka, str. 22

zvláštnym spôsobom akoby spojivom medzi všetkými úkazmi niekoľkých storočí, nakoľko kresťanstvo malo do činenia so životom v jeho celosti a nielen s jeho nejakým výsekom. Len tak sa mohlo stať aj dôležitým sociálnym činiteľom na dlhú dobu.

2. Vývoj skúmania dejín novozmluvnej doby

Dejiny novozmluvnej doby tvoria jednu z najmladších novozmluvných disciplín. I keď už v dávnych dobách sa bral ohľad na prostredie novozmluvnej doby a to najmä pri výklade Novej zmluvy, o samostatnej disciplíne Dejín novozmluvnej doby sa hovorí vlastne len od roku 1862, keď Mathias Schneckenburger uverejnil svoje prednášky o dejinách novozmluvnej doby, v ktorých popieral baurovu tézu o tom, že kresťanstvo je do značnej miery produktom rozkladu rímskej ríše. Vykreslením pomerov v dobe začiatku kresťanskej cirkvi pokúšal sa Schneckenburger prispieť k správnemu pochopeniu Novej zmluvy. -Obsiahle dielo Adolfa Hausratha (Neutestamentliche Zeitgeschichte, 1868 - 1874 v troch zväzkoch) už opisuje oddelene svet židovstva a oddelene svet helenizmu, pričom sa pokúša čitateľovi zblížiť ducha doby tým, že rozpráva niektoré príbehy z miest rozhodujúcich pre novozmluvnú dobu. -Veľké množstvo materiálu pre poznanie onej doby priniesol Emil Schürer, ktorý r.1874 vydal Lehrbuch der neutestamentlichen Zeitgeschichte. Toto dielo neskôr rozšíril a vydal v troch obsiahlych zväzkoch pod názvom Geschichte der jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi (1901-1909 vyšlo 4. vyd.). Schürerovo dielo ostáva dodnes zo základných prác pre Dejiny doby novozmluvnej. Je to podrobný prieskum židovstva, jeho zvyklostí, kultúrnych a náboženských ustanovizní v dobe Ježišovej. Vidieť tu jasne veľké vplyvy židovského mesianizmu na okolitý orientálny svet, ako aj vplyv zo sveta mimožidovského, najmä keď šlo o niektoré synkretistické prúdy. -V r.1895 vydal Oscar Holtzmann dielo Neutestamentliche Zeitgeschichte (1906), kde položil veľký dôraz najmä na náboženstvo-mravný obsah židovstva. Naproti týmto dielam akoby z inej strany sa na deje novozmluvnej doby pozerá Pavel Wendland s dielom Die helenistisch - römische Kultur, ktoré r. 1905 vyšlo v Handbuch zum Neuen Testament. Tu si všíma okrem vonkajších dejín helenistického sveta i helenistických náboženských dejín, vzťahov helenizmu k židovstvu a vzťahov helenizmu ku kresťanstvu. -O dva roky nato vychádza dvojdielny spis Willyho Staerka Neutestamentliche Zeitgeschichte (1. zväzok: Der historische und kulturgeschichtliche Hintergrund des Urchristentums; 2. zväzok: die religion des Judentums im Zeitalter des helenismus und der Römerherrschaft.) (2. vydanie diela je z roku 1920.) V diele ide o dejiny vzniku cirkvi ako o dejiny vyrovnávania sa so židovstvom a grécko-rímskou svetovou kultúrou. -V zbierke Neues Testament, vydanej Knopf-Lietzmann-Weinelom má úsek o dejinách novozmluvnej doby vypracovaný Heinrich Weinel. Toto dielo vychádza až do súčasnosti. -V r.1934 sa objavil spis C.Schneidera Einführung in die Neutestamentliche Zeitgeschichte a r.1937 spis Herberta Preiskera Neutestamentliche Zeitgeschichte. Preisker rozoberá najprv podrobne Das Griechen - und Römertum in der helenistischen Zeit a potom das Judentum in der helenistischen Zeit . Nejde mu o nakreslenie helenistických dejín kultúry, ale o novozmluvnú dobu, a preto položil dôraz najmä na náboženské prvky v prúdoch onej doby. -V českej literatúre vyšiel spis Františka Žilku: Dějiny novozákonní doby (1925), v ktorom si Žilka všíma: Národopisný prehľad, Politické dejiny a Náboženský svet novozákonnej doby. Dôraz položil na tretiu časť svojej knihy a tam zas hlavne na židovstvo, menej si všíma helenizmus.

Popri týchto dielach, venovaných priamo celej disciplíne je značné množstvo diel, ktoré spracúvajú niektorý úsek z látky sem patriacej. V r. 1957 vyšlo dielo Ethelberta Stauffera: Jerusalem und Rom, ktoré je v podstate spracovaním celej látky dejín novozmluvnej doby ale pod určitým zorným uhlom: hľadá zástoj politiky v dejinách doby novozmluvnej. Až paradoxne znie jeho téza, že práve apoliticky pôsobiaci Ježiš Nazaretský so svojím nepolitickým evanjeliom musel nakoniec zmeniť politiku Jeruzalema i Ríma. Stauffer si už ako jeden z prvých podrobnejšie všimol aj výsledky bádania o nálezoch pri Mŕtvom mori (qumranské texty). -V podobnom duchu je písané i Staufferovo dielo: Christus und die Caesaren, v ktorom ide o pokus zhodnotiť stretnutie sa kresťanstva s jednotlivými faktami ríše rímskej.

Jednotlivé monografické práce z oboru Dejín novozmluvnej doby umožňujú čo najlepšie sa zaoberať dielčími problémami podľa toho, ako ich treba znať pri výklade Písma, preto je dôležité po nich siahať vždy, keď ide o hlboké pochopenie určitých statí Písma. Celkové diela však jediné skytajú možnosť úplnej orientácie sa v onej dobe. Je príznačné, že v poslednej dobe (po roku 1955) sa objavilo niekoľko dôležitých prác, ukazujúcich, že skúmanie dejín novozmluvnej doby ešte naskrze ukončené nie je.

V sérii Die urchristliche Botschaft napísal Werner Foerster dvojdielny spis Neutestamentliche Zeitgeschichte. Jeho prvý diel (Das Judentum Palästinas zur Zeit Jesu und der Apostel) hovorí o dejinách židovstva a o pomeroch v Palestíne počas pôsobenia Ježišovho a to po stránke politickej, hospodárskej a sociálnej. Spomína jednotlivé náboženské skupiny židovstva a centrálne prvky židovského náboženstva ako chrám a zákon. Vyúsťuje v zhodnotení mesianistických prvkov v židovstve a v načrtnutí ich úlohy pri príchode kresťanstva. Druhý diel (Das römische Weltreich zur Zeit des Neuen Testaments z r. 1956) podáva najprv podrobne dejiny rímskej ríše od doby perzskej až po Domitiana; rozoberá politické prúdy v Ríme, zástoj cisára a senátu; potom skúma spoločenské, hospodárske, kultúrne a náboženské komponenty v Ríme. V rámci hodnotenia náboženských prúdov všíma si aj filozofické zamierenie človeka onej doby a náboženské prúdy mystérií. V záverečnej kapitole ukazuje na zástoj židovstva v ríši rímskej.

O dejinách v dobe apoštolskej a poapoštolskej, teda o výseku Dejín novozmluvnej doby píše Leonhard Goppelt v diele Die apostolische und nachapostolische Zeit (1965). Je to dielo kladúce dôraz na miesto kresťanstva v prostredí onej doby. Len retrospektívne sa dotýka aj otázok vznikania onoho prostredia. Vyúsťuje v nástine síl, ktoré pôsobili pri vývoji cirkvi.

V rámci podania dejín Judey a Palestíny a potom rímskej ríše v dobe Ježišovej zostavil Bo Reicke svoje Neutestamentliche Zeitgeschichte (Berlín, 1965), v ktorých sa zaoberá obdobím veľmi rozsiahlym: 500 pr. Kr. - 100 po Kr. (Pravda, pred Kristom si všíma len čo súvisí s dejinami Judey a Palestíny.) Jeho názorom je, že celé svetové dianie je predmetom dejín novozmluvnej doby. Chápe ho čisto historicky, vedome vylučujúc teologické stavanie problémov. A predsa súčasne svedčí o tom, že Kristus a cirkev priniesli vyplnenie dejín židovstva. V Reickovom diele sú dobrou pomôckou početné prehľadné tabuľky udalostí, ktoré umožňujú veľmi dobré orientovanie sa v spleti udalostí novozmluvnej doby.

Na veľké dielo sa podobrala skupina pracovníkov (pod vedením Johannesa Leipoldta a Waltera Grundmanna), ktorá vydáva dielo Umwelt des urchristentums. Dielo má mať tri zväzky. V druhom zväzku sú podané texty a pramene ku skúmaniu dejín novozmluvnej doby. Prvý zväzok vyšiel v roku 1965 s názvom: Darstellung des neutestamentlichen Zeitalters. Jednotlivé časti v tomto diele vypracovali rozličnί autori (Günter Häufe: o helenistickej zbožnosti a o mystériách; Günter Hansen o kulte panovníkov, o idei pokoja a o filozofii onej doby; Walter Grundmann o palestínskom židovstve a o dejoch i posolstve prakresťanstva v jeho okolí; Helmut Ristow o politických a sociálnych pomeroch v ríši rímskej; Harald Hegemann o helenistickom židovstve; Hans-Martin Schenke o gnóze). Toto rozsiahle dielo skytá veľmi inštruktívny pohľad na všetky otázky, týkajúce sa života v dobe novozmluvnej. Po svojom dokončení je isteže jedným zo základných diel pre celú disciplínu. Ako tretí zväzok z diela Umwelt des Urchristentums vyšli v r. 1966 Bilder zum neutestamentlichen Zeitalter, posmrtné to dielo Johannesa Leipoldta. Hlavnú jeho časť tvoria obrazy z oblasti jednotlivých náboženských a kultúrnych prejavov doby novozmluvnej. Ich význam je vyložený v obsiahlom úvode. Sú to dokumenty zo všetkých častí sveta v dobe novozmluvnej, umožňujúce veľmi dobrú orientáciu o tom, čo tvorilo najmä náboženské pozadie tejto doby.

Pre poznanie celého kultúrneho pozadia novozmluvnej doby a najmä jeho zaradenia do celkového vývoja antiky sú dôležité aj niektoré lexikografické diela, najmä diela z posledných čias. Takýmto sú napr. popri mnohých iných od r. 1950 Theodorom Klauserom vydávaný Reallexikon für Antike und Christentum (doteraz 6 zväzkov po písmeno F) a v rokoch 1965-1967 vydaný trojdielny Biblisch-historisches Handvörterbuch (Reicke-Rost).

3. Použitie literatúry

Pri zostavovaní tohoto kompendia sme sa usilovali, nakoľko bolo možné, použiť záznamy z materiálov priamo z doby novozmluvnej. Pravda, k tým sme sa dostať mohli buďto z vydaní autorov onej doby (napr. Jozefus), buďto z citovania týchto autorov v iných dielach. Vcelku popri pramennej literatúre môžeme hovoriť o troch druhoch literárnych predlôh, ktoré sme používali:

a. Diela podávajúce systematicky dejiny doby novozmluvnej:

Frant. Žilka: Dějiny novozákonní doby, 1925 /skratka: Žilka/
Werner Foerster: Neutestamentliche Zeitgeschichte, 1965 /skratka: Foerster/
Leonhard Goppelt: Die apostolische und nachapostolische Zeit, 1965/skratka: Goppelt/
Bo Reicke: Neutestamentliche Zeitgeschichte, 1965 /Bo Reicke/
Leipoldt-Grundmann: Umwelt des Urchristentums I. 1965.
(Z týchto diel uvádzame len diela novšej literatúry, nakoľko výsledky bádania staršej literatúry sú už všeobecne známe i mimo oblasti dejín novozmluvnej doby.)

b. Diela slovníkové a encyklopedické:

Klauser: Reallexikon für Antike und Christentum /RAC/
Reicke-Rest: Biblisch-historisches Handvörterbuch /1965-67/
Religion in Geschichte und Gegenwart, druhé a tretie vydanie
Rienecker: Lexikon zur Bibel, 1964 /4. vydanie/
Calver Bibellexikon 1924.

c. Diela monografické:

Strack-Billerbeck: Kommentar zum NT aus Talmud und Midrasch I.-IV. /Z tohoto diela sme čerpali značnú časť poznatkov, súvisiacich so zástojom židovstva).
Jeremias: Jerusalem zur Zeit Jesu, 1923.

Všetky tu uvedené diela môžeme súčasne odporúčať ako vhodné doplnenie toho, čo vo svojom kompendiu podávame.

I. Časť

DEJINNÉ UDALOSTI

1. Svetová ríša v novozmluvnej dobe

Po veľkých svetových ríšach egyptskej, asýrskej, babylonskej a perzskej, ktorých deje ovplyvnili život obyvateľov okolo Stredozemného mora, utvára sa od polovice 4. storočia pr. Kr. postupne veľká ríša rímska. Jej priamym predchodcom je ríša makedonská, ktorej dvaja najvýznamnejší dobyvatelia, Filip a jeho syn Alexander zvaný Veľký, naznačili svojimi výbojmi obrysy budúceho rímskeho panstva na východe. Akoby ukázali, pokiaľ musí ísť ríša, ktorá má mať skutočný atribút svetovej. Súčasne na západe sa už rysovali hranice rímskych vojenských výbojov. Od druhej polovice 3. storočia začínajú sa potom na západe tzv. púnske vojny, ktoré trvali vyše sto rokov. V nich sa rozhodlo, že nie Karthago, ale Rím bude pánom svetovej ríše.

Vláda Makedoncov nad Gréckom sa začala Filipovým víťazstvom pri Chaironee (338), ale veľkosť makedonskej ríše sa v skutočnosti viaže až k víťazstvám Alexandra Veľkého (336-323). Alexander, vychovávaný aj filozofom Aristotelom, nastúpil na trón dvadsaťročný. Jeho vojenské úspechy boli mimoriadne rýchle. Veď v r. 334 začal svoje výboje smerom proti perskej ríši a už r. 332 si podmanil Sýriu, Palestínu[1], Egypt, kde založil veľké mesto Alexandriu. Perzská ríša sa skončila r. 330 tým, že Alexander si ju celú podmanil[2], ba r. 326 zvíťazil aj nad indickým kráľom Porosom. Ale dlho sa zo svojich víťazstiev netešil, lebo r. 323 umiera v Babylone v 33. roku života. -Makedonská ríša znamenala mocný impulz k prenikaniu gréckeho sveta do orientu, k helenizovaniu, ku kultúrnemu víťazstvu Grékov nad všetkými národmi v okolí Stredozemného mora. I keď sa pôvodne Gréci a Makedonci nechceli uspokojiť so spôsobmi Alexandrovho prenikania na východ a nechápali jeho snahu spojiť východ a západ sveta - Alexandrove pokusy boli úspešné a znamenali začiatok významného spojenia sa ducha národov okolo Stredozemného mora s národmi Prednej Ázie. Začalo sa helenizovanie orientu. Veľké uplatnenie sa gréckeho spôsobu života na východe spôsobilo, že aj keď neskôr boli tieto územia, včetne Grécka pripojené k rímskej ríši, kultúrna prevaha Grékov ostala aj v tejto ríši. V tom je najhlavnejší význam makedonskej ríše pre Rím.

Alexandrova ríša ako taká sa po smrti mladého panovníka ocitla v zmätkoch. O jej osude začali rozhodovať najmä vojaci, ale čoskoro sa uplatnili aj dvorské intrigy, čo všetko viedlo k rýchlemu rozkladu a oslabeniu veľkej ríše.

Niekoľkoročné zmätky okolo trónu vyústili nakoniec v bojoch rozličných vojenských činiteľov, hodnostárov proti sebe, až po bitke u Gazy stalo sa zrejmým nutné rozdelenie ríše. Bolo ustálené, že do doby, kým dospeje mladý kráľ Alexander (syn baktrickej princezny Roxany), vládnuť budú: Kassander v gréckomakedonskom území, Lysimachos v Thrakii, Antigonos v Malej Ázii, Seleukos vo východných územiach a Ptolemaios v Egypte. To sa stalo roku 311. Neskôr Antigonos si privlastnil titul kráľa, ale čoskoro ho v tom napodobnili aj ostatní. Aj Kassander, Lysimachos a Seleukos vystupovali ako králi. R. 301 si rozdelili ríšu: Lysimachos (Malá Ázia),

---

[1] Bo Reicke, str. 26 poznamenáva, že Samária a Jeruzalem sa vzdali Alexandrovi úplne dobrovoľne. Podľa Josefusa Alexander ubezpečil jeruzalemského veľkňaza, ktorý mu vyšiel v ústrety, že už v Makedonii mal sen, v ktorom veľkňaz vystupoval ako Boží prorok, posol, ktorý Alexandrovi odovzdáva poverenie dobyť Perziu. Bo Reicke považuje túto príhodu za typickú pre Alexandrov postoj naproti náboženstvám dobytých zemí. Jeho púte k posvätným miestam týchto zemí sú známe. Napr. v Líbyi dal sa Alexander pozdraviť ako božský syn egyptského božstva - Ammona. Pozri neskôr zmysel toho, pre vznik kultu panovníka!

[2] Príznačné je, že Alexander sa snažil upevniť svoju moc v dobytej ríši manželskými zväzkami. On sám sa oženil s dcérou porazeného kráľa Dariusa III. a svojich dôstojníkov ženil s perzskými šľachtičkami.

Seleukos (Sýria a Mezopotámia), Ptolemaios (Egypt). Tak bola makedónska ríša definitívne rozložená.

Od roku 274 sa potom začali boje medzi Ptolemaiovcami a Seleukidovcami. Ale i keď r. 217 Ptolemaios IV. porazil Antiocha III., začal sa okolo r. 200 rozklad panstva Ptolemaiovcov a Antiochos III. získal pre Seleukidovcov Sýriu a Palestínu. Antiochos II. menovaný i Veľkým robil značné výboje smerom východným (až po prednú Indiu) a vystupoval všade ako ochranca helenizmu. Nepamätal však na to, že svojím počínaním dráždi Rimanov, až r. 190 ho Scipio Asiatius pri Magnezii porazil a musel platiť veľkú náhradu za vojenské škody. To sa stalo postupne osudným pre jeho ríšu. Márne si chcel Antiochos III. pomôcť peniazmi z drancovaných chrámov. R. 187 bol zavraždený v Elymaise. Jeho nástupca Seleukos IV. tiež chcel získať chrámový poklad z Jeruzalema, ale nepodarilo sa mu to. Po zavraždení Seleukosa IV. prevzal moc jeho brat Antiochos IV. Epifanes (175 - 164), ktorý predtým žil v Ríme. Chcel pokračovať vo veľkorysej politike svojho otca Antiocha III. A najmä mu šlo o helenizáciu. Bol pripravený presádzať ju aj násilím. S jeho nastúpením a ukrutnosťami, ktoré v Palestíne popáchal, vstupuje Palestína do zvláštneho postavenia uprostred veľkých politických celkov. Za jeho vlády r. 166 sa začínajú vojny Makabejcov a títo, pôvodne Hasmeneovci, po víťazných bojoch vládli v Palestíne až do r. 63. Pravda, neboli vládcami v každom ohľade suverénnymi, lebo im to nedovoľovali okolité ríše (od r. 105 mali titul kráľov).

Medzitým Rím vyhral púnske vojny a začal si podmaňovať aj východné územia (r. 146 sa stala Makedónia rímskou provinciou, r. 129 Attalova ríša v Pergamone v Malej Ázii bola pripojená k Rímu). Po Sullovom diktátorstve (82 - 79) na čele rímskych vojsk sa preslávil Pompeius, ktorý roku 63 privtelil aj Palestínu k rímskej ríši. Vládcovia Palestíny sa stali poplatnými Rímu až do r. 4., keď umiera Herodes Veľký a keď sa začal rozklad aj jeho ríše. -V Ríme bol r. 60 pr. Kr. utvorený prvý triumvirát: Pompeius, Crassus a Caesar, ale ten sa skončil r. 48, keď Caesar zvíťazil nad Pompeiom pri Farsale. Bolo to už v dobe rímskych občianských vojen, ktorých obeťou sa stal i Caesar,[3] keď bol r. 44 zavraždený. V r. 43 sa utvoril druhý triumvirát: Antonius, Lepidus a Octavianus, ale aj ten sa skončil občianskou vojnou (r.31 víťazstvo Octaviana nad Antoniom u Aktia), až nakoniec r. 30 Antonius zomiera i s poslednou vládkyňou Egypta Kleopatrou a Octavianus sa stáva rímskym cisárom s menom Augustus (od r. 30 pr. Kr. do r. 14 po Kr.).

Augustom sa dostáva rímska ríša na svoj vrchol. Za jeho vlády Rím mal mohutné vojsko, ktoré ovládal cisár. Neskôr tomu vždy tak nebolo: pri slabších panovníkoch vojsko nielen ovládalo cisára, ale neraz až rozhodovalo, kto bude cisárom. Za Augusta bol navonok v plnej moci ponechaný rímsky senát ako zbytok čias rímskej republiky, ale bola to už ustanovizeň, ktorá nemala rozhodujúci vplyv ako v dobách pred Caesarom a čiastočne ešte i za Caesara. Na význam senátu poukazuje snáď ešte skutočnosť, že niektoré provincie boli podrobené priamo senátu. Najmä Ázia, Makedónia a Achaja. Naproti tomu tzv. imperátorské provincie boli tie, kde cisár ako najvyšší vojvodca vládol priamo cez svoje vojsko (napr. Sýria, Galatia).[4] Augustovu veľkosť mala vyjadriť aj skutočnosť, že r. 10 pr. Kr. bol Augustovi a bohyni Roma zasvätený v Lyone prvý oltár. Tohože roku vzniklo v Caesarei templum romare et Augusti skutočný začiatok zbožstvenia cisárov. I keď sám Augustus počas svojho života na to príliš nenaliehal (veď Augustus dokonca nestíhal ani tých, čo proti nemu písali hanopisy!) predsa sa postupne šíril kult cisára. Po jeho smrti sa zaviedol povinný kult cisára a rozrástol sa do obrovských rozmerov (najprv kult mŕtveho cisára,

---

[3] Foerster, str. 26 označuje Caesara za jedného z najväčších mužov, za osobnosť, ktorá na konci republiky mala moc temer ako monarcha: Údatný ako vojak, smelý a opatrný ako vojvodca, strhujúci rečník, nepatetický spisovateľ, mierny naproti porazeným nepriateľom, verný priateľom, plný ďalekosiahlych vojenských plánov. - Pritom Caesar vedome narušoval práva senátu aj mnohých tradícií, na ktorých si predtým Rím zakladal.

[4] Foerster, str. 29 poukazuje, že za Augusta nastali v oblasti Stredozemného mora v mnohom ohľade podobné pomery ako v oriente za ríše perskej a za diadochov: a) prestal vlastný politický život Grékov a negrékov, b) vo východnej časti ríše zavládla jedna reč, grécka, c) politický vedúci národ bol iný ako národ dávajúci kultúru /Rimania -Gréci/, d) náboženské zvláštnosti podrobených národov boli zachované. -Podľa Suetonia Augustus takto vyslovil hlavnú zásadu svojej vlády: „Chcel by som, aby mi bolo dopriate postaviť štát na zdravé a bezpečné základy, a aby som za to dostal odmenu, za ktorou sa snažím: aby som bol menovaný tvorcom najlepšieho zriadenia, a aby som si pri smrti vzal do hrobu istotu, že mnou vytvorené základy štátu ostanú neotrasené".

potom aj živých). Za čias Augusta v Ríme rozkvitali umenia, keďže v jednotnej ríši bol značný pokoj. Oslavovaný bol tzv. pax romana, ktorý bol neraz umele udržiavaný násilím, ale ktorý na druhej strane v mnohom sa stal dobrým predpokladom pre šírenie sa kresťanstva. Vrcholným rokom ríše rímskej zdá sa byť rok 7 pr. Kr., keď Augustov nevlastný syn Tiberius slávil v Ríme veľký triumf. Tu nutno podotknúť, že Augustus mal dosť starosti s ustanovením svojho nástupcu. Nakoniec adoptoval Tiberia a ten sa skutočne stal jeho nástupcom.

Tiberius nastúpil na trón r. 14 po Kr. (mal vtedy 56 rokov) a vládol do r. 37. Už za jeho vlády sa začína prejavovať pokles veľkosti Ríma. Tiberius už totiž musel brániť ríšu oproti povstalcom, najmä na Rýne a Dunaji.[5] Najmocnejším mužom na Tiberiovom dvore bol gardovný prefekt Sejan, veľký to nepriateľ Židov, čo sa odrazilo aj v tom, že do Palestíny bol za prokurátora vyslaný Pontský Pilát (26 - 36). Stalo sa tak v roku, keď stárnuci Tiberuis sa už úplne utiahol na ostrov Capri, a keď vládu mal v rukách len Sejan, ktorý dostal čestný titul Amicus Caesaris. Ale r. 31 (v októbri) bol uväznený a popravený spolu s veľkou skupinou svojich prívržencov, lebo chystal priamy komplot proti cisárovi. -Do doby vlády Tiberiovej spadá i pôsobenie a smrť Ježiša Krista. Presný dátum Ježišovej smrti neznáme.[6]

Po Tiberiovi nastúpil Gaius Caligula (37 - 41), ktorý je už zrejme úpadkovým cisárom.[7] Pochádzal ešte z rodu Claudiovcov, ako i jeho nástupca Claudius (41 - 54), ktorý sa síce vyznačoval láskou k literatúre (i sám písal), ale práve tak bol známy aj surovosťou a krvilačnosťou. Claudius bol neskôr veľmi zaujatý proti Židom, ktorých roku 49 vyhnal z Ríma (asi pre mesiašské búrky: Christus - Chrestos). Claudius venoval hlavnú starostlivosť rozvoju života v rímskych provinciách.[8]

V dejinách rímskych svojou krutosťou sa však preslávil najmä cisár Nero (54 - 68), nevlastný to syn Claudiov.[9] Začal vládnuť veľmi dobre a zdalo sa, že po dvoch predchodcoch bude znamenať obžívenie cisárstva v Ríme. K vláde sa dostal veľmi mladý, už 17-ročný. Bol literárne činný a podporoval umenie. Ale čoskoro sa ukázala i pri ňom veľká krvilačnosť, keď dal zavraždiť členov svojej rodiny (mladšieho brata Britannica, manželku Octáviu, matku Agrippinu), svojho učiteľa filozofa Senecu doviedol tiež k tomu, že spáchal samovraždu. Vtedy sa už stával Nero obávaným tyranom. Pod vplyvom druhej manželky Sabiny Poppey nadržiaval Židom, ktorých opäť pustil do Ríma. Ale vo svojom slávomame sa nezastavil pred ničím, ani pred vlastným hlavným mestom. Dal podpáliť Rím, vinu za to však zvalil na kresťanov.[10] Tak vypuklo prvé organizované prenasledovanie kresťanov rímskym štátom. Spočiatku totiž kresťania požívali určitú ochranu ako skupina patriaca k židovstvu. Pavel sa ešte v Caesarei odvolal na súd cisárov. Preto tým prekvapivejším bolo prenasledovanie od r. 64. Na vypuknutí prenasledovania malo opäť určitý podiel pôvodné spojenie kresťanov so Židmi, aspoň v očiach Rimanov. Nenávisť voči Židom (ešte z čias Sejana a Claudia) sa uvolnila, keď sa ukázalo, že kresťania (akoby časť židovstva) nemajú

---

[5] Reicke, str. 175 uvádza, že hlavným heslom Tiberiovým bolo udržať status quo, čo vyhovovalo jeho značnej utiahnutosti v politickom ohľade. Dio Cassius spomína, že Tiberius hovorieval: „Som pánom len nad otrokmi, veliteľom nad vojakmi, pre ostatných som len „prvý" princeps." Preto bola známa i jeho utiahnutosť v pomere k senátu. Tacitus hovorí, že Tiberius nerád videl otrockého ducha senátorov a pri opúšťaní senátu s nevôľou povedal: „Ó, tieto otrocké duše!"

6 Podľa Bo Reickea, str. 136 na dátum smrti Ježišovej poukazuje po smrti Sejanovej vydaný Tiberiov edikt, ktorý v provinciách nariadil väčšiu ohľaduplnosť voči Židom. Bo Reicke sa domnieva, že v súde proti Ježišovi sa prejavila určitá lojalita Židov voči Tiberiovi z vďaky za zmiernenie postoja voči nim. Z toho usudzuje, že ukrižovanie Ježiša bolo asi roku 33.

[7] Caligula mal meno od caliga - vojenské topánky a dali mu ho légie pri Kolíne, ktoré Gaia videli v uniforme už ako 2-3 ročného chlapca. Caligula bol spočiatku v ľude veľmi obľúbený, ale po ochorení stal sa tyranom, nárokoval si božské uctievanie. Preto chcel aj do Jeruzalemského chrámu vniesť svoju podobu. Preto znášal ošklivé reči pochlebníkov. Už Tiberius poznal jeho sklony a hovorieval, že bude na záhubu všetkým, ako píše Suetonius.

[8] Sám bol telesne postihnutý, koktal a bol nemotorný. Jeho žena Messalina a Agrippina II. ho klamali. Pritom mal značné vedomosti i schopnosti. Bol vtipný. V skutočnosti vedel mnoho vykonať pre politické upevnenie ríše.

[9] Jeho matka Agrippina sa druhý raz vydala za Claudia.

[10] Foerster, str. 37 hovorí, že požiar Ríma, ktorý vypukol v blízkosti cirkusu Maximu, prišiel síce Neronovi vhod na uskutočnenie veľkolepých stavieb, ktoré však nedokončil, ale je toho názoru, že Nero sám asi nebol strojcom požiaru, i keď po jeho vypuknutí prišiel z Atia do Ríma a písal verše na požiar mesta.

ochrany, ktorej sa tešili Židia za vlády Sabiny Poppey. To vysvetľuje výbušnú silu neronovského prenasledovania. Vtedy zomreli mučeníckou smrťou v Ríme aj Peter a Pavel. Nemáme, pravda, starobylé opisy spôsobu mučeníckej smrti oboch apoštolov. Najvýznamnejšou správou o nej je zmienka Klemensa Rímskeho (1 Clem 5,1; 6,1; 7,1). -Neronovské prenasledovanie nebolo v celej ríši, ale len v Ríme. Len privilégia, ktoré inak Židia mali v ríši rímskej, sa prestali kresťanom poskytovať. Ďalšie prenasledovanie prišlo až za Domitiana. -Nero skončil samovraždou, keď v paláci vypukla proti nemu vzbura. Bolo už jasné, že po návrate z Achaje nie je plne pri zmysloch a tak vojsko začalo diktovať, kto má byť vládcom. V krátkom období jedného roka sa po Neronovi vystriedali na tróne traja muži: Galba, Otho a Vitelius. Galba bol rímskym patricijom, ktorého senát povolal za vládcu, ale rímski pretoriáni stáli za Othom. Ten dal v jan. 69 Galbu zavraždiť, stal sa cisárom. Ale celá ríša sa mu nepoddala. Vládol len tri mesiace. Po porážke spáchal samovraždu a cisárom sa stal germánskymi légiami proklamovaný Vitelius, ktorý vládol od apríla do dec. 69. Ale už v júli 69 vyhlásili v Alexandrii za cisára Vespasiana. Postupne sa celá východná časť ríše pridala na stranu Vespasianovu, ten sa v skutku stal vládcom a dal Vitelia popraviť. -On sám vládol z Alexandrie. Vespasian (69 - 79) bol síce vojakom, ale ako cisár bol mierny a znamenal v mnohom ohľade konsolidáciu ríše rímskej. Za jeho vlády ukončil jeho syn Titus vojnu židovskú, keď r. 70 zničil Jeruzalem a r. 73 potrel aj zbytky povstalcov, ktorí od r. 66 sa snažili oslobodiť spod vlády Ríma. -S Vespasianom ako spoluvládcovia vládli už jeho synovia Titus a Domitian. Tak sa zaviedla nová dynastia Flaviovcov. Keď sa Titus r. 79 stal cisárom, čakalo sa, že bude krvilačný, veď bol to veľký vojvodca. Ale v skutočnosti bol to veľmi mierny vládca. Usiloval sa práve tak o priazeň vyššej šľachty rímskej ako nižších ľudových tried a vojakov. Neznášal udavačov.[11] -Po ňom prišiel akoby prevtelený Nero, krutý Domitian (81 - 96), ktorý sa usiloval vyničiť všetkých potomkov Dávidových, aby sa tak zabezpečil pred ich prípadnými nárokmi na trón v Jeruzaleme. Tiež bol proti kresťanom. Domitian sa usiloval upevniť hranice ríše (Británia, Južné Nemecko a Balkán), zabezpečiť rozličné zlepšenia v doprave a živote ríše. Išlo mu o zveľadenie Ríma. Vystaval niektoré vyznačné chrámy, dal do poriadku forum Romanum. Držal sa viac pri strednej skupine rytierov ako pri vysokej šľachte rímskej. Ako konzul ovládal a potláčal i moc senátu.[12] Veľký odpor gréckeho sveta proti praktikám cisára viedol k zhoršeniu pomeru cisára k východu vôbec. Domitian počas celej svojej vlády silne pracoval za upevnenie štátneho náboženstva. Cisársky kult znamenal už nielen uctievanie mŕtvych cisárov, ale najmä živého Domitiana (pozri Efezos).[13] Pre obvinenie z atheotés boli popravení veľmi mnohí. (Tak aj Flavius Clemens a jeho žena Flavia Domitilla zakúsili prenasledovanie, i keď boli najbližšími živými príbuznými samého cisára - šlo o obvinenie z kresťanstva). Prenasledovanie pre náboženské presvedčenie vykonával Domitian najmä v poslednej štvrtine svojej vlády. (K mnohým náboženským procesom došlo v rokoch 92 - 95). Celkom inak tomu bolo za Nervu (96 - 98), ktorý bol veľmi šľachetným človekom. Zakázal a trestal udavačstvo. Nastúpil po zavraždenom Domitianovi. Za neho mali kresťania niekoľko rokov pokoj. -Ich situácia sa opäť zmenila za jeho nástupcu Trajana (98 - 117). V tomto vladárovi ríša rímska dostala vládcu, ktorý sa snažil rozšíriť jej územie na východe. Bol tiež značne naladený proti kresťanom. Za jeho vlády bolo niekoľko významných kresťanských martýrov (Symeon z Jeruzalema a Ignatios z Antiochie). Za jeho vlády bola tzv. druhá židovská vojna (115 - 117), ktorá sa začala v Kyrene a Egypte a rozšírila sa aj na Mezopotámiu. -Po Trajanovi nastúpil Hadrianus (117 - 138), ktorého vláda je poznamenaná veľkým povstaním Bar-Kochbovým (132 - 135) ako posledným pokusom Židov o oslobodenie sa spod moci rímskej, keďže Židom hrozilo, že budú zbavení všetkej národnej a náboženskej svojráznosti. Povstanie bolo kruto potlačené, Židia ešte viac potrestaní (Jeruzalem zničený a

[11] Suetonius ho označuje ako „lásku a nadšenie ľudského pokolenia". Ľuďom v nešťastiach pomáhal (napr, pri výbuchu Vesuvu). Suetonius zaznačil i jeho príznačný, typický výrok: „Amice, diem perditi". Vyslovil ho večer v deň, v ktorom nijakú priazeň nepreukázal.

[12] Reicke, str. 205 spomína, že po víťazstve nad Dákmi r. 89 usporiadal v Ríme pre ľud slávnosti, ale súčasne začal prenasledovať stranu senátu. Aristokrati a filozofi boli popravení a ich majetok rozdelený vojakom.

[13] Suetonius zaznačil, že Domitian svoje výnosy začínal slovami: „Náš pán a boh prikazuje, aby sa stalo to a to.

premenovaný na Aelia Capitolina). -Vládou Hadrianovou sa súčasne končí obdobie, ktoré zahrňujeme do oblasti novozmluvnej doby.

Pre poznanie podmienok života novozmluvnej doby je nutné poznať historické pozadie udalosti vo svetovej ríši rímskej. Jej zvláštny vývoj jednak z výbojov na západe, jednak z trosiek ríše makedonskej poznačil celý život onej doby. Len tak pochopíme aj chovanie sa kresťanov v 1. storočí, ako aj možnosť rozličných prúdov, ktoré ovplyvnili život onej doby. Kresťanstvo, svojím úplne od všetkých dovtedy známych prúdov odlišným nárokovaním si zvláštneho postavenia znamenalo v podstate cudzí element pre rímsku ríšu, ktorá bola charakterizovaná práve spájaním rozmanitých prvkov v jednotu. Výlučnosť kresťanstva sa nemohla zniesť s ideou ríše rímskej natrvalo práve tak, ako sociálne cítenie kresťanov bolo v zásadnom rozpore s typicky otrokárskym cítením Ríma. Novozmluvná doba sa tak stáva styčným obdobím, ktoré spája zásadne otrokársku spoločnosť so spoločnosťou vyššie rozvrstvenou. Pravda, bolo treba mnoho storočí, aby sa zlom, kresťanstvom do ríše rímskej vnesený, mohol zretelne prejaviť.

2. Židovstvo v dobe pred Kristom

V novozmluvnej dobe židovstvo už nebolo rozhodujúcou politickou zložkou, veď už len malé územie malo aké-také zbytky bývalých slobôd. A predsa tu na území Palestíny odohrávali sa veľmi pohnuté dejiny, ktoré svedčili jednak o stálej túžbe Židov po slobode (preto sa stretávame s tak častými pokusmi o oslobodenie), jednak o tom, že mocnosti v blízkosti Palestíny si stále uvedomovali priam kľúčové postavenie tejto zeme na pobreží Stredozemného mora ako prechodnej zeme, ktorú nebolo možno obísť (preto sa diali pokusy získať niektoré skupiny židovského národa pre tú alebo onú svetovú koncepciu, napr. pre helenizmus). Práve v dobe novozmluvnej sa odohrala záverečná fáza dejín židovskej samostatnosti. V dobe pred Kristom zavládli v židovstve dva rody: Hasmoneovci a po nich Herodesovci. Všetko, čo súviselo s ich vládou, tvorilo vonkajší rámec dejín židovstva pred Kristom. Oná doba bola poznačená početnými búrkami a spormi, najmä kým mohol zavládnuť Herodes I. a kým mohol upevniť svoje postavenie natoľko, že sa s jeho rodom začalo počítať ako s trvale vládnucim.

Pre správne pochopenie správania sa Židov v novozmluvnej dobe, žiadalo by sa rozviesť podrobne už postavenie Židov za babylonského zajatia a najmä za vlády perzských panovníkov. V tejto dobe sa sformoval nový spôsob nazerania Židov na poslanie vyvoleného národa, ktorý nemá alebo prípadne ani nemusí mať optimálne podmienky pre svoju činnosť a predsa ju môže vykonávať. Obdobie babylonského zajatia bolo pre povedomie židovskej národnosti nebezpečnejšie ako miernejšia vláda perzská. Aj keď Babylonci odviedli do zajatia len popredné vrstvy obyvateľov judských, bolo to pre celý národ nebezpečné, lebo šlo o ľudí, ktorí udávali smer vývoja národa.[14] Za vlády Dariusa I. (522 - 486) sa mohla časť Židov na čele so Zorobábelom vrátiť do Judska a začať stavbu chrámu (jeho posvätenie r. 515). Za vlády ďalších panovníkov (najmä Artaxerxesa I./465 - 425/) došlo k reštavrácii chrámového kultu za Ezdráša a k opevneniu Jeruzalema za Nehemiáša (Ezdr. 7,1-; Neh 2,1-7; Neh 4). Uvoľnenie, ktoré pre Židov nastalo, malo následky v oblasti sakrálnej, kultúrnej a hospodárskej i politickej. Ťažisko židovského života sa opäť prenieslo do Jeruzalema, pravda, diaspora ostala už navždy významným činiteľom pre celý národ (najmä po stránke hospodárskej). Popri živote v Judsku zvláštnym spôsobom sa začína vyvíjať Samária.[15]

Za vlády perzských panovníkov (Achämenidovcov) mala Palestína pomerne pokoj. S nástupom Alexandra Veľkého (336 - 323) začalo sa obdobie veľmi rušných rokov. Roku 332 Židia sa bez odporu vzdali Alexandrovmu veliteľovi Parmeninovi a Alexander navonok

[14] Bo Reicke, str. 7 poznamenáva, že Židia neskôr priamo idealizovali nástup perzskej moci, vediac o jej význame pre židovstvo - pozri Iz 44,28; Iz 45,1.

[15] Josefus, Ant. XI. 302-325 spomína, že chrám na Garizime bol vybudovaný do istej miery ako protichrám proti Jeruzalemu. -Je možné však, že Peržania obľubovali stavby chrámov. Chrám na Garizime bol však dobudovaný až s príchodom Makedoncov.

nezaobchodil so Židmi zle. Vidieť to aj z toho, že pri založení Alexandrie im dal určité privilégia v meste. Pravda, ako celok, Židia museli byť už len poplatným národom. Súčasne si začali uvedomovať, že Alexandrova vláda nemá len politický, ale aj kultúrny, ba aj náboženský dosah. A to sa Židov najviac dotklo. Sprvu sa domnievali, že svetovosť Alexandrovej ríše bude mať pre nich len klady, totiž že budú môcť konať misiu židovstva vo veľkej ríši,[16] ale v skutočnosti došlo k misii opačného smeru: helenizácia sa začala v Palestíne. Najmä nové mestá dostávali v Palestíne čisto gréckych obyvateľov a pomerne jednotný ráz obyvateľov Palestíny zanikol.

Po Alexandrovej smrti bol o Palestínu spor medzi Seleukidovcami a Ptolemaiovcami. Po dlhých bojoch, v ktorých sa panstvo menilo, ostala cez tretie storočie Palestína najviac v rukách egyptských. Počas tejto vlády spravovali záležitosti zeme najviac židovskí veľkňazi. Za vlády Ptolemaia I.-III. (323 - 221) sa upevňovala moc Egypta v troch sýrskych vojnách až po víťazstvo pri Raphii (217). To bolo v dobe štvrtej sýrskej vojny za vlády Ptolemaia IV. Potom však za vlády Ptolemaia V. (204 -181) došlo k porážke Egypta pri Paneione roku 200. Potom nastala nadvláda Seleukidovcov sýrskych od Antiocha III. počnúc.[17] Bola to pre Palestínu veľmi pohnutá doba. Veľký nekľud v zemi začal sa hneď za Antiocha III. Tento panovník, zvaný Veľký, stal sa pánom celej Sýrie. Rimania ho síce r. 190 pri Magnezii premohli (konzul L.Cornelius Scipio), ale Židia sa márne tešili s toho, že prestala jeho vláda. Nastupil jeho syn Antiochos IV. Epifanes (175 - 164), ktorý sa stal skutočnou príčinou veľkej náboženskej vojny, ktorá vypukla pre jeho protižidovské výčiny.

Antiochos využil najmä to, že vtedy už vznikla medzi Židmi skupina, ktorá mala záľubu v gréckej kultúre a na druhej strane skupina odporcov tejto kultúry, tzv. chasidim, zbožní.(Z tej sa postupne vyvinula strana farizejov. Skupina tá v istom zmysle slova prispela aj ku odporu voči Jeruzalemskému kňazstvu pri vzniku Qumráncov.) Chasidim síce navonok mali charakter čisto náboženskej skupiny, ale v skutočnosti mali rozhodný vplyv i na vývoj pomerov politických - najprv tým, že sa ich pokúšali sami ovplyvniť, neskôr tým, že stáli v opozícii voči iným skupinám, stojacim pri moci (sadukaji). Ku skupine chasidim patrili všetci, ktorí nesúhlasili s helenizovaním židovského života a najmä náboženského života. Ku tejto skupine sa v tom čase priznával aj vtedajší veľkňaz Onias III. R. 174 Oniasa III. z jeho úradu vypudil jeho vlastný brat Jason, ktorý bol ochotný pomáhať Antiochovi IV. pri helenizačných snahách. Oniasov syn Onias IV. v Egypte za podpory Ptolemaiovcov vybudoval v Leontopolise židovský chrám so samostatným kultom, keď sa mu nepodarilo uplatniť svoje nároky na veľkňazstvo v Jeruzaleme. (Jestvuje aj tradícia, že sám Onias III. založil chrám v Leontopolise a to popri druhej tradícii, že Jasonov nástupca Menelaos dal Oniasa III. zavraždiť.) Jason vládol 3 roky, keď sa zmocnil veľkňazstva Menelaos, ktorého Antiochos IV. ešte viac podporoval. Jason na to vojenský zakročil proti Menelaovi a to sa stalo pre Antiocha IV. zámienkou k tomu, aby práve pre spory o veľkňazstvo zasiahol. Nedbal na záruky náboženskej slobody, ktoré Židom dal ešte Antiochos III., a začal dôrazný boj proti všetkému, čo bolo v protíve k helenistickej kultúre, teda najmä proti náboženstvu židovskému začal silný boj.[18] Vyhlásil, že v odporoch jeho veľkňaza videl tajných prívržencov Egypta a krvavo strestal Jeruzalem. Už v r. 167 pred severným múrom Jeruzalema konal v sobotu vojenskú slávnosť, čo veľmi pobúrilo obyvateľov mesta. Do mesta, silne zničeného, dosadil sýrsku posádku vo veľkej pevnosti. V celom Judsku zakázal židovský kult. Namiesto toho zavádzal helenistické kultické obrady (1 Mak 1,44 - 53; 2 Mak 6,1 - 9). Za obriezku a za svätenie soboty bol určený trest smrti. V Jeruzalemskom chráme sa obetoval Zeusovi Olympskému (v dec. 167). I samaritánsky chrám na Garizime bol zasvätený teraz Zeusovi Xeniovi. I Židia v diaspore sa museli zúčastňovať na štátnom kulte. Antiochos to všetko označoval za politickú činnosť, nutnú pre uchovanie jednoty sýrskej ríše.

---

[16] Ako mnoho čakali Židia od Alexandra, vidieť z Josefusovej správy o tom, ako Jeruzalemský veľkňaz vyšiel v plnej výzdobe v ústrety Alexandrovi a ako ho Alexander uistil, že už v Makedonii ho práve Boh Izraelský vo sne uistil, že získa celú Perzskú ríšu.

[17] Zatiaľ sa v Egyptskej ríši striedali panovníci pomerne bez možnosti zasahovať do pomerov v Palestíne.

[18] Jeho helenizačné snahy mali značné úspechy v oblasti budovania miest. Preto sa mu dostalo aj označenia Epifanes. V oblasti rímskeho hodnotenia dostalo sa mu však aj prezývky: Epimanes = blázon. Pozri Reicke, str. 42

Židia to už nemohli zniesť. Odpor sa otvorene prejavil, keď kňaz Matatiaš vo svojom dome v Modeine zabil sýrskeho úradníka, ktorý od neho žiadal pohanskú obeť. To je začiatok Makabejského povstania.[19] Po smrti Matatiašovej prevzali vedenie boja proti Antiochovi jeho synovia. Najmä spočiatku bol významný Judas Makabejský. Začalo sa povstanie. Zdalo sa, že Antiochos ho poľahky potlačí, lebo vycvičené vojská sýrske po každej stránke prevyšovali tlupy Judasove, ku ktorému sa pridali i chasidim. A predsa Judas (1 Mak 3,4 označený ako "lev judsky") dobyl niekoľko víťazstiev, takže v decembri 164 mohol byť Jeruzalemský chrám nanovo vysvätený a mohli sa začať židovské bohoslužby v ňom. Pritom však v meste ostala ešte sýrska posádka, ale len na hrade. Antiochos nemohol naplno proti povstalcom zasiahnuť, lebo bol zaneprázdnený bojmi v Arménsku a v Južnej Babylonii. Judas Makabejský bol v stave začas aj Židom mimo Judska pomáhať. Svojím hrdinstvom stal sa zakladateľom pozdejšej židovskej dynastie, zvanej Hasmoneovci (podľa predka Hasmonea). Po smrti Antiocha IV. (164) jeho nástupca a dočasný vladár za nedospelého Antiocha V. Lysias začal veľmi ostrý boj proti Makabejcom. Tí stratili praktický všetko, čo predtým vybojovali a zdalo sa, že ich odpor bol úplne zbytočný. Ale v rozhodnej chvíli došlo k sporu medzi Lysiasom a Filippom a Lysias bol nútený vrátiť sa do Antiochie. A tak r. 162 dal Židom slobodu vykonávať náboženské povinnosti. Len hradby Jeruzalema museli zbúrať. A tak aj bez konečného vojenského víťazstva Židia dostali, po čom najviac túžili.

Ale medzitým sa zase vyostrili spory medzi jednotlivými židovskými stranami. Po smrti Menelaovej bol do veľkňazského úradu uvedený Alcimos, ktorý bol síce helenistom, ale keďže pochádzal zo starého kňazského rodu, uznali ho všetci Židia, až na silne národnú stranu. Po r. 162 (za vlády Demetria I. 162 - 150) zúrili boje práve o to, či vedúcou skupinou v národe bude táto skupina, alebo niektorá iná. Demetrius v záujme ochrany helenistov v Palestíne trikrát vtiahol do Palestíny. Pri druhom vpáde Judas porazil vojvodcu Nikanora, ale r. 161 padol Judas Makabejský pri Elase a jeho brat Jonathan (161 - 143) viedol boj ďalej. Jonathan nakoniec dosiahol, že r. 153 bol na neho prenesený veľkňazský úrad, čím súčasne prešla celá správa Židov do rúk Hasmoneovcov. I keď sa niektoré rody dočasne proti tomu stavali, obľuba Hasmoneovcov u ľudu rozhodla. Sýrski panovníci už tak silne do situácie nezasahovali. Ba za vlády ďalšieho Makabejca Šimona (143 - 134) musela aj sýrska posádka z Jeruzalema odísť a Šimon si na Sýrii vymohol uznanie za samostatné knieža, vojvodcu a dedičného veľkňaza.[20] Na to aj Rimania uznali túto dynastiu v Palestíne a tak posledný Seleukidovec Antiochos VII. Sidetes nemohol proti tomu už nič robiť. Rimanom bolo vtedy milšie vidieť v Palestíne pomerne malý štát, ako mať v Sýrii stále nebezpečenstvo z východu. Preto boli vlastne za rozdrobenie Sýrie. Šimon zahynul vo vysokom veku i s dvoma synmi (Matatiašom a Judasom), keď ich dal uväzniť a zabiť jeho zať Ptolomeus. - Šimonov syn Ján Hyrkán (134 - 105) bol v stave pripojiť k Judsku i značné nové územia. Úspešne sa ubránil sýrskemu vpádu Antiocha VII. najmä preto, že Rimania blokovali Sýriu a že r. 129 Antiochos VII. padol vo vojne proti Parthom. Jeho nástupca Dometrios II. (po druhý raz na tróne od r. 129) mal doma ťažkosti, takže nemohol ísť proti Hyrkánovi. Hyrkán tak mohol pokračovať v upevňovaní ríše Hasmoneovcov.

Podrobil si najmä Samaritáncov (r. 128) a Idumejcov, ktorých násilne judaizoval. (Zbúral napr. mesto Samariu.) Tak vznikol opäť skutočný židovský štát.

Ale súčasne v tejto dobe došlo k väčšej roztržke medzi Hasmoneovcami a Chasidim, ktorá sa urovnala až po nastúpení poslednej panovníčky z rodu Hasmoneovcov Alexandry. Na podporu vládnucich kruhov proti farizejom sa postavila skupina vtedy vznikajúcich sadukajov.

Syn Jána Hyrkána Aristobulos I. (104 - 103) dostal kráľovský titul,[21] a jeho brat Alexander Jannai (103 - 76) opäť rozšíril hranice ríše. Oženil sa s vdovou po Aristobulovi, s kráľovnou

---

[19] maqqebet = kladivo nie je základom tohto označenia. Označenie Makabejcov je aramejského pôvodu a je ťažko určiť jeho presný význam. Galling v RGG, III. 981 je za prvý názor, Bo Reicke, str. 44 je proti tomu názoru.

[20] Šimon sa dal titulovať: „Veľkňaz, Vojvodca a knieža Židov" - pozri 1Mak 13,42. V 1. Mak 14,4 sa píše, že za jeho vlády Judsko malo pokoj.

[21] Aristobulos I. mal byť veľkňazom a vládnuť mala jeho matka - vdova. On ju dal uväzniť a hladom usmrtiť. Uväznil i usmrtil i jedného brata. -Rozšíril vplyv Hasmoneovcov na Galileu.

Salma, zvanou Alexandra (76 - 67), ktorá po jeho smrti uskutočnila radu svojho manžela, aby sa zmierila s farizejmi. Alexander Jannai totiž videl, aký veľký vplyv už mali farizeji na život celého národa.[22] Za vlády Alexandry vzrástla moc synedria. (Preto Jozefus ju pomenoval "kráľovná v tieni"). Už za života Alexandry vznikol spor medzi jej nástupcom Hyrkánom II. (67) a jeho bratom Aristobulom II. (66 - 63). Hyrkán bol pri Jerichu porazený a bol prinútený zrieknuť sa nástupníctva. Ale vtedy začal do záležitosti v Jeruzaleme zasahovať už aj Idumejec Antipater, ktorý by bol radšej videl na tróne slabého a nerozhodného Hyrkána. Za pomoci Nabatejcov bol Aristobulus II. porazený. Postavil sa totiž aj proti Rimanom, ktorí práve sem prichodili a Pompeius ho vyhnal do Jeruzalema. Aristobulos chcel mesto vydať Rimanom, ale jeho vlastný ľudia mu to prekazili a tri mesiace sa bránili Rimanom, až r. 63 Pompeius mesto dobyl. Za veľkňaza dosadil Hyrkána, ale len ako vazala ríše rímskej a to ešte na území veľmi zmenšenom (Judea, Galilea a Perea - Samária bola pričlenená priamo k Sýrii). Tak sa židovské územie stalo poplatným územím ríše rímskej a to pod správou sýrskeho legáta. Hyrkán len s takýmito obmedzeniami mohol spravovať i civilné veci Židov. Keďže Aristobulov syn Alexander sa pokúsil o povstanie, Palestína bola znova potrestaná a vláda veľkňaza bola postupne obmedzená na výlučne duchovnú oblasť. Až Caesar r. 47 opäť dal veľkňazovi jeho politické postavenie etnarchu a Židia už nemali platiť vojenské poplatky. -Za Hyrkána mal stále značnú moc Antipater a to v podobe poradcu, lebo Hyrkán bol príliš pohodlný. I Rímu bol Antipatrov vplyv sympatický. Antipater, i keď nebol úplným Židom a ako položid nikdy nedosiahol obľuby u Židov, predsa bol v stave pre Židov získať značné výhody. (Keď Aristobul získal rímske občianstvo, stal sa prokurátorom Ríma nad Židmi.) Antipatrovi synovia Fasael a Herodes sa stali vojenskými miestodržiteľmi v Jeruzaleme. Po násilnej smrti Antipatrovej (r. 43 bol otrávený) sa Herodes pomstil protivníkom ich rodu a opierajúc sa o bývalé priateľstvo Antipatra a Antonia dosiahol, že bol so svojím bratom vymenovaný za tetrarchu Židov. Fasael však vo výprave proti Parthom bol zajatý a spáchal samovraždu. Zatým bol v Jeruzaleme kráľom Antigonos v rokoch 40 - 37 a snažil sa odstrániť Antipatrov rod z vedúceho miesta. Ale márne zajal i veľkňaza Hyrkána II. Herodes mu ušiel do Ríma, kde ho menovali kráľom judským (37 - 4). Aby si zabezpečil nárok na židovský trón, Herodes sa oženil s členkou rodu Hasmoneovcov Mariamne. Šikovnými politickými ťahmi sa vedel udržať v priazni vedúcich rímskych činiteľov, i keď to bola doba mnohých zmien v Ríme a prechodu k cisárstvu. Postupne s pomocou rímskeho vojska, ktoré opäť kruto trestalo Jeruzalem, ujal sa moci v celej Palestíne. Pomocou peňazí dostal Rimanov z Jeruzalema a jeho posledný protivník z Hasmoneovcov Antigonus (syn Aristobula II.) zomrel rukou kata. Tak sa skončila vláda Hasmoneovcov a nastupila vláda Herodesovcov.

Herodes vládol kruto a neváhal použiť násilia voči nikomu, kto sa mu zdal nebezpečný. Bol pritom veľmi dobrým diplomatom, ale keď bolo treba, dal popraviť aj členov vlastnej rodiny, len aby sa udržal naplno pri moci. Tak vládol od r. 40 po r. 4 pr. Kr. Odstránil vlastnú manželku Mariamne, keď sa mu zdalo, že ako príslušníčka Hasmoneovského rodu by mu mohla byť nebezpečná, ba aj svojich synov s ňou splodených (Alexandra a Aristibula) dal r. 7 pr. Kr. popraviť.

Herodes I. dostal v dejinách meno Veľký, i keď nevynikal ako vojvodca. Ale snažil sa o kultúrne povznesenie svojej ríše a to podľa vzoru Ríma. V Jeruzaleme vybudoval divadlo a amfiteáter, po Palestíne zakladal nové mestá (napr. Caesareu pri mori). Najmä však vynikol započatím prestavby jeruzalemského chrámu, čiže tzv. tretieho chrámu. So stavebnými prácami sa začalo v r. 20/19 pr. Kr. a ukončené boli až osem rokov pred zbúraním chrámu, teda r. 62 po Kr. Stavba bola naozaj nádherným umeleckým dielom, ktoré odrážalo bohatstvo zeme. Touto stavbou chcel Herodes zmieriť so sebou a so svojím rodom tých, čo mu neprestali vytýkať jeho nežidovský pôvod. Keď to nešlo po dobrom, neváhal siahnuť ani po zbrani, takže nakoniec výsledný dojem z jeho vlády je predsa len dojem z vlády tyrana. Šlo mu vždy o sebazáchranu na kráľovskom

[22] Alexander Jannai spočiatku kruto bojoval proti farizejom. Trestal ich všemožne. Josefus spomína, že ich dal naraz 800 ukrižovať a ešte pred očami ukrižovaných dal pobiť ich deti a ženy.

prestole.[23] I po stránke hospodárskej krajinu povzniesol. Obchod sa rozvinul s celou ríšou rímskou, najmä cez nový prístav Caesareu. Na nešťastie vliekol so sebou svoj položidovský pôvod, ďalej svoje nešťastné spriahnutie s Hasmoneovcami (prostredníctvom Mariamne). Farizeji spočiatku mu boli naklonení, ale neskôr sa od neho úplne odvrátili. Sadukaji naproti tomu spočiatku videli v ňom príšelca proti starej šľachte židovskej, neskôr sa mu stali veľmi blízkymi. Herodes rozšíril ríšu na severe po Hermon, na juhovýchode v zemi moabskej a na západe až po morské pobrežie. Teda bola to ríša v rozsahu asi ríše Dávidovej, ale na jej čele nestal už zbožný muž Boží, ale tyran, mnohými nenávidený a protiviaci sa všetkému dávidovskému.

Vláda Herodesa Veľkého je dobou, v ktorej prichodí na svet Ježiš Kristus. I keď Herodes sa všemožne spieral mesiášskym túžbam národa a potieral všetko, čo by mohlo viesť k ich vyplneniu, Boh zvláštnym nečakaným spôsobom uskutočnil dávne predpovede o Mesiášovi. Príchod Ježiša Krista je neodvislý od udalostí herodesovskej vlády. Tvorí jej priamu protivinu a tým viac ukazuje na to, že novozmluvná doba nie je len súhrnom vonkajších udalostí, ale aj výslednicou Božieho vedenia dejín spásy.

V Herodesovi Veľkom dosiahlo židovstvo svoj posledný veľký mocenský rozmach. V tomto ohľade Herodes sa podobá mnohým veľkým panovníkom, ktorí založili ríše, priviedli ich k vrcholnému rozkvetu a zároveň im infikovali sklon k rozkladu. Tak aj po smrti Herodesovej možno označiť ďalšie deje Palestíny ako dobu rozkladu jeho ríše.

3. Deje Palestíny po Kristu

Herodes Veľký zomrel r. 4 pr. Kr. a to v dobe pred paschou. Zanechal tzv. tretí testament, podľa ktorého v kráľovskej hodnosti po ňom mal nastúpiť jeho syn Archelaos (mal ho s druhou manželkou, Samaritánkou Malthake), ktorý mal súčasne vládnuť v Idumei, Judsku a Samárii. Archelaov brat Herodes Antipas bol určený za tetrarchu v Galilei a Perei. Správu severovýchodných území (Batanea, Auranitida a Trachonitida) mal dostať Filip, Herodesov syn s treťou manželkou (Kleopatrou z Jeruzalema).[24] I keď Herodes určil rozdelenie ríše, po jeho smrti nastali spory a nepokoje. Do určitých funkcii a miest sa mohli dostať Herodesovi synovia len so schválením Ríma, preto hneď po smrti Herodesa I. šli všetci traja do Ríma a to najmä, aby získali pre seba titul kráľa. Súčasne s nimi šla do Ríma aj delegácia aristokracie z Judska, ktorá žiadala znovuutvorenie židovskej theokracie v Judsku. Cisár dal síce trom synom Herodesovým územia podľa testamentu Herodesa Veľkého (s istými územnými obmedzeniami), ale Archealovi titul kráľa nedal. Mal si ho zaslúžiť. -Medzitým si v Palestíne veľmi kruto počínal prokurátor Sabinus, ktorý siahol aj na chrámový poklad. -Zo synov Herodesových ani Archelaos ani Herodes Antipas neboli veľmi obľúbení. Len Filip si získal ľudí svojou umiernenosťou. Filip vládol až do svojej smrti r. 34. Vystaval si hlavné mesto Paneas, ktoré premenoval na modernú Caesareu Filipovu. Po jeho smrti jeho územie bolo nakrátko pripojené k provincii sýrskej, ale za cisára Caligulu sa jeho tetrarchia dostala r. 37 Hrodesovmu vnukovi Agrippovi, bratovi Herodiady a to aj s kráľovským titulom.

O niečo dlhšie vládol Herodes Antipas (do r. 39). Ten si vystaval hlavné mesto v Tiberiade. Za ženu si vzal Herodias, pôvodne manželku jeho vlastného brata, vnučku Herodesa Veľkého. Urobil tak, keď zapudil svoju prvú ženu, dcéru nabatajského kráľa Aretasa IV., čo viedlo k nepriateľstvu medzi Aretasom a Antipasom a skončilo sa porážkou Antipasa. K menu Herodesa Antipasa viaže sa i údel Jána Krstiteľa, ktorého nenávisť Herodiady doviedla k smrti. Herodes Antipas videl Ježiša pri jeho procese v Jeruzaleme, kde bol Herodes počas paschy. Ale už predtým chcel sa Ježiša ako nepohodlného proroka zbaviť (L 13,31 - 33). Pritom však sa neusiloval vniknúť do učenia

---

[23] Bo Reicke, str. 70 hovorí, že v jeho vláde možno rozoznať tri etapy: roky 37 - 27, 27 - 13, 13 - 4. V prvej a tretej etape bojoval proti svojim skutočným alebo domnelým nepriateľom, kdežto druhú etapu vlády vyplnil veľkými stavbami (nanovo vybudoval Samáriu, v Jeruzaleme vystaval mnoho stavieb, medzi nimi i hrad Antoniov.)

[24] Tzv. druhý Herodesov testament určoval za vládcu celej ríše Antipasa.

Ježišovho. Spoznal ho len vtedy, keď Pilát viac-menej z nenávisti voči Židom poslal mu Ježiša (L 23,7 - 12). Herodesa pritom iste hnevalo, že Ježiš nechcel s ním ani len hovoriť. -Ctižiadostivá Herodias naviedla Herodesa Antipasa, aby šiel do Ríma uchádzať sa o kráľovský titul, ktorý už vtedy mal jeho švagor Herodes Agrippa I. Ale dosiahol opak. Cisár Caligula ho aj s manželkou vypovedal do Lugduna (Lyon), kde asi okolo r. 40 zahynul.

Z Herodesových synov najkratšie vládol Archelaos, ktorý rozličnými výčinmi stále urážal Židov (i svojím manželstvom s vdovou po nevlastnom bratovi Alexandrovi). I keď pokračoval v stavbách v duchu svojho otca, nezískal si ani obyvateľov Jeruzalema (najmä farizeji boli veľmi proti nemu). Urážkou Židov bolo aj to, že zosadil dvoch veľkňazov z rodu Boethovho. R. 6 po Kr.Augustus vypočul sťažnosti Judejcov a Samaritáncov a po osobnom výsluchu v Ríme vypovedal Archelea do Vienny v Galii. Za tým sa jeho územie dostalo pod priamu vládu Ríma, keďže tam už nebol dosadený panovník, ale len rímsky prokurátor. Hlavná rímska posádka bola potom v Caesarei a odtiaľ vládli aj prokurátori. Prvým prokurátorom[25] v Judei bol Coponius (6 - 9), za ktorého bol vykonaný census, na čele ktorého bol Sulpicius Quirinius, ktorý od r. 6 bol po druhý raz miestodržiteľom v Sýrii. V tejto dobe sa zväčšila nespokojnosť Židov, čoho výrazom boli pokusy Judasa z Gamaly (Sk 5,37) a farizea Zaddoka ako aj skupiny tzv. zelotov, ktorí si chceli vynútiť násilím nástup mesiášskej ríše židovskej.

Druhým prokurátorom Judei bol Marcus Ambivius (9 - 12), po ňom Annius Rufus (12 - 15) a od r. 15 - 26 Valerius Gratus.[26] Za toho prokurátora sa odohrali premeny na veľkňazskom stolci, keďže prokurátor začal určovať, kto bude veľkňazom. Nakoniec ním ostal Kaifáš, ktorý prešiel aj do vlády prokurátora Pontia Piláta (26 - 36). Pilát bol predtým prokurátorom v Ponte a ustanovenie do Judska akoby svedčilo o jeho schopnostiach. Ale v Judsku boli podmienky pre prácu prokurátora mimoriadne ťažké. Veď tu mal nielen priamo dozerajúcu vrchnosť v Ríme nad sebou, ale mal proti sebe ľud Izraelský, a ten zas nie ako jednotne zamierený, ale značne rozdelený, takže prokurátorovi bolo vpravde ťažko vyznať sa v celej situácii Palestíny. Pilát trestal Židov spôsobom, ktorý bol pre nich najbolestivejším: nedbal na ich náboženské cítenie a umiestnil cisárov obraz na zástavách svojej posádky v Jeruzaleme. Robil to vytrvale, až sa Židia začali proti nemu búriť. V odvetu na to Pilát siahol na chrámový poklad. I keď peniaze z neho použil na stavbu potrebného vodovodu v Jeruzaleme, Židia boli i pre tento jeho čin stále proti nemu. Na spôsob jeho krutovlády poukazuje poznámka v Luk 13,1 - o povraždení Galilejcov, ktorého sa Pilát dopustil práve v súvise s obeťou. -Pre všetky výčiny Pilátove Židia žalovali na neho v Ríme, až nakoniec r. 37 rímsky legát Vitellius, vyslaný Tiberiom prišiel do Jeruzalema a suspendoval Piláta, ktorý sa musel isť do Ríma zodpovedať pred súd za spôsob svojej vlády v Jeruzaleme. (Vtedy už Pilát nemal v Ríme zástancu, lebo Sejan padol r. 31). Vitellius súčasne zbavil Kaifaša veľkňažského úradu a vydal opäť veľkňazovi veľkňazské rúcha, ktoré po dlhé roky boli v moci rímskeho vládcu a boli vydávané len občas veľkňazovi pri funkciach (tým mal Rím absolútny dozor nad veľkňazskými funkciami - čo Židov, pravda, veľmi urážalo). Toto všetko bolo výsledkom politiky, ktorá po r. 31 nebola taká protižidovská. Vitellius dosadil za prokurátora Marullu. Ale v židovstve ani potom neprestávali nepokoje a ťažkosti. Za Caliguli zase Židia hodne trpeli urážaním ich náboženských zvyklosti. Krutým zásahom malo byť umiestnenie sochy Caligulovej priamo v jeruzalemskom chráme. Mal to vykonať sýrsky miestodržiteľ Petronius, ale Herodesovi Agrippovi I. sa podarilo docieliť odvolanie tohoto rozkazu. Caligulova smrť r. 41 pomohla Židom k tomu, že v osobe Herodesa Agrippu I. (41 - 44) dostala Judea a Samária opäť domáceho vládcu. I keď nebol úplne samostatný, predsa vystupoval ako predstaviteľ židovstva.

Herodes Agrippa I.(41 - 44) sa dostal ku kráľovskému titulu až asi 50-ročný. Predtým viedol pohnutý život. V Ríme voľakedy chodil do školy s kráľovskými princami. Caligula mu bol

---

[25] Pod prokurátorom sa rozumel pôvodne finančný zmocnenec. Úrad tento dostávali najmä členovia rytierskeho stavu, aby kontrolovali cisárovi patriace prijmy z provincií. -Augustus značne uprednostňoval túto strednú vrstvu a tým získaval oddaných spolupracovníkov. Prokurátor mal k dispozícii aj vojakov, bol aj sudcom nad vojakmi v provincii.

[26] Za Augusta boli v Palestíne prokurátori vždy len na tri roky, kdežto Tiberius ich nechával dlhšie.

priateľský naklonený.[27] Agrippa už od r. 34 spravoval čiastočne územie Filipovo, r. 40 dostal aj územie Herodesa Antipasa a ako vnuk Herodesa Veľkého spojil v jednu ríšu aj Samáriu a Judeu r. 41. Z pôvodného svetáka stal sa zbožný Žid, ktorý ani jeden deň nenechal bez obete, ale keď bol mimo Palestíny oddával sa hýrivému životu helenistu. Na jeho helenistické náhľady ukazuje aj to, že sám si pridával božské pocty (Sk 12,23 - 24). Preto aj radšej býval v Caesárei ako v Jeruzaleme. Pre Judeu bolo cenným, že za jeho panovania bol tam pomerný pokoj. Ale sám Herodes Agrippa sa stal prenasledovateľom mesiášskych pohybov, čo súviselo so starým herodesovským strachom, že rod stratí kráľovský prestol. Za jeho vlády boli prenasledovaní aj kresťania v Judsku. Jakub Zebedeovec bol popravený. Všetkým tým si chcel Agrippa I. získať u Židov popularitu, ale nie veľmi sa mu to darilo. Zomrel náhlou smrťou, ktorú Sk 12,21 dávajú do súvisu s jeho zbožstvením.

Po smrti Agrippu I. cisár Claudius privtelil Palestínu priamo pod vládu sýrskeho prokurátora (je tzv. druhá prokuratúra Palestíny). Len dozor nad chrámom dal Herodesovi z Chalkidy. V tejto dobe opäť vypukli niektoré povstania v Palestíne (napr. mesiáš Theudas). Keď chalkitský Herodes r. 48 zomrel, dostal vládu v Chalkide Herodes Agrippa II., syn Agrippu I., brat Bereniky. Tento Agrippa II. vládol nad územiami východne od jazera Genezaretského a len neskôr za cisára Nerona dostal aj časť Galiley. Sídlil v Caesarei Filipovej, ktorú z vďačnosti naproti Neronovi premenoval na Neronias. Agrippa II. zostal verný Rímu aj v časoch, keď vypukla vojna židovská. - Bol účastný na jednom výsluchu Pavla pred Festom (Sk 26,26). Pavlové slová na neho zaúčinkovali, ale chviľkový dojem ho nezmenil. Spolu s nimi bola aj Bereniké, pozdejšia milenka cisárskeho princa Títa, ktorá sa temer stala cisárovnou.

V Palestíne ďalším prokurátorom po Pilátovi (s medzivládou Agrippu I.) sa stal Cuspius Fadus (42 - 46), potom alexandrijský Žid Tiberius Alexander (46 - 48), rodina to Filona Alexandrijskeho. R. 48 sa stal prokurátorom Ventidius Cumanus (48 - 52). S počiatku bol so Židmi veľmi za dobre. Ale postupne sa tento pomer zmenil najmä pod vplyvom nepokojov, ktoré boli dávané do súvisu s údelom Židov v Ríme a v Alexandrii (za Claudia!). Za vlády Cumanovej sa do popredia dostali spory vyvolané nenávisťou medzi Židmi a Samaritáncami. Keď Samaritánci prepadli židovských pútnikov z Galiley do Jeruzalema, a keď Židia sami chceli tento čin strestať, obrátil sa Cumanus proti Židom a musel zasiahnuť sýrsky legát Quadratus, ktorý pôvodcov nepokojov uväznil a poslal do Ríma, ale spolu s nimi poslal aj prokurátora Cumana a veľkňaza Annaniu. Na rímskom dvore bol vtedy práve Herodes Agrippa II. a cisár pod jeho vplyvom dal za pravdu Židom a Cumana poslal do vyhnanstva.

Ale odpor Židov neprestal ani za Cumanovho nástupcu Antonia Felixa (52 - 60), ktorý sa vyznačoval značnou svojvôľou. Bol to pôvodne prepustenec cisárovej matky Antonie. Za manželku (druhú) mal židovku Drusillu (Sk 24,24), sestru Bereniky, teda dcéru Agrippu I., ktorá predtým bola manželkou emerského kráľa Azizu. Za Felixa bol v Jeruzaleme uväznený apoštol Pavel a Caesarei bol držaný dva roky vo väzení, ktoré bolo súčasne akousi ochranou pred úkladmi židovských sikariov. Felix očakával, že Pavel sa nejakým väčším obnosom vykúpi. Nedočkal sa toho a Pavel ostal vo väzení až do Felixovho nástupcu Porcia Festa. Za Felixa vypukla veľká vzbura, vedená nejakým Egypťanom (Sk 21,38), ktorý vyviedol časť obyvateľov Jeruzalema na horu Olivovú, sľubujúc im, že dobyjú Jeruzalem, a že nastane doba mesiášska.

Porcius Festus (60 - 62) bol omnoho čestnejší ako Felix. Na Pavlovu žiadosť poslal apoštola do Ríma (Sk 25,12; Sk 26,32). Po jeho krátkej vláde nastúpil tiež len na dva roky Albinius, ktorého krutá vláda sa vyznačovala mnohými spormi medzi jednotlivými židovskými poprednými rodinami. V národe sa rysoval rozklad.

V r. 64 nastúpil na miesto posledného prokurátora Gessius Florus, ktorého meno je už spojené so začiatkom vojny židovskej, ktorá vypukla r. 66. Pravda, zárodok vojny bol už v dobe Antonia Felixa, keď v spore Židov a nežidov v Caesarei rozhodol Rím ústami vtedajšieho

---

[27] Agrippa už v Ríme predpovedal Caligulovi, že bude cisárom. Ale keď šlo o vnesenie cisárovej sochy do Jeruzalemského chrámu, ani Agrippa nebol v stave docieliť plný úspech u cisára, takže naozaj len Caligulova smrť prekazila toto znesvätenie chrámu. Pre Caligulu to bola totiž otázka prestíže, lebo týmto činom chcel odpovedať na to, že Židia v Jamnii zbúrali oltár, ktorý tam bol postavený na počesť cisára.

Univerzita Mateja Bela
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra evanjelikálnej teológie a misie

samárskeho prokurátora Gessia Flora proti Židom. Keď päť rokov nato Gessius Florus ako judský prokurátor vzal z chrámového pokladu v Jeruzaleme 17 talentov, bolo to priamou výzvou k odporu Židov proti Rímu. Židia začali vysmievať prokurátora, ten odpovedal na výsmech trestnou výpravou do Jeruzalema a dal niekoľkých Židov ukrižovať (začiatkom júna 66). A vtedy začali Židia otvorený odpor. Do Jeruzalema rýchlo došiel Agrippa II. so sestrou Berenikou, aby vyjednával so Židmi a utíšil ich. Nepodarilo sa mu to. Ľud ho neposlúchal a Agrippa odišiel s Jeruzalema ako spojenec Ríma, i keď snáď cítil so svojím národom a videl, do čoho sa ženie. Židia vtedy ešte vyhlasovali, že chcú ostať verní cisárovi, ale Gessia Flora nechceli. No, toto bola len prvá časť ich odporu, lebo čoskoro na to na radu veľkňazovho syna Eleazara (syn Ananiašov) zastavili obeť za cisára a za všetkých nežidov, ktorú boli Židia povinní denne v chráme prinášať na znak lojality k Rímu. Tým zreteľne vypovedali akúkoľvek poslušnosť Rímu. V Jeruzaleme boli aj niektoré umiernené skupiny, ktoré varovali pred takýmto počínaním, nechceli vzburu proti mocnému Rímu. Keď veľkňaz Ananiaš nechcel podporovať vzbúrencov, bol vyhlásený za zradcu a jeho palác bol zničený. Zbúrenci zaujali hrad Antonia, Herodesovský palác a iné časti mesta. Na pomoc umierneným a poriadku milovným Židom v Jeruzaleme prišlo vojsko Agrippu II., ale dlho sa neudržalo a muselo z mesta odtiahnuť. Rímske vojská sa stiahli na tri vyvýšeniny v meste, ktoré boli pri vládnom paláci. Ale palác bol vypálený a tým sa vzbúrenci zmocnili najdôležitejších častí mesta. Rímskej posádke sľúbili slobodný odchod, ale keď sa vzdala, povraždili všetkých rímskych vojakov, až na jedného dôstojníka, ktorý sľúbil, že sa stane Židom.

Súčasne vypukli nepokoje aj mimo Jeruzalema. Vyvolané boli v značnej miere prenasledovaním Židov v Alexandrii, Caesarei, Skythopolise a v Gadare. Židia na to odpovedali veľkými krutosťami, ktoré páchali na nežidoch všade, kde sa dostali k moci. Tak sa povstanie v Palestíne postupne stávalo záležitosťou, ktorá sa dotýkala aj mimopalestínskych oblastí. Rím musel zasiahnúť. V novembri 66 objavil sa sýrsky legát Cestius Gallus pred Jeruzalemom s veľkým vojskom. Ale po neúspešných útokoch na chrámový vrch, odtiahol. To veľmi povzbudilo vzbúrencov, lebo sa im zdalo, že ako voľakedy Makabejci bojovali a obstáli proti mocným sýrskym panovníkom, teraz oni môžu bojovať a zvíťaziť proti Rímu. V Jeruzaleme sa pridali na stranu vzbúrencov aj tí, ktorí doteraz radili k obozretnosti. Konečne, museli tak urobiť, lebo trestaný bol každý, kto v Jeruzaleme nešiel s povstalcami. Na čele správy mesta popri veľkňazovi bol vtedy syn Goriona a na severe v Galiley organizoval židovské vojská Mathiašov syn Jozef, neskôr sa menujúci Josefus Flavius. Opevnenie Galiley bolo veľmi významné, lebo tam sa čakal, a aj prišiel prvý nápor Rimanov. No Jozef nebol súci na túto úlohu. Osobne bol to šikovný, ctižiadostivý a nadaný muž, ale ako bojovník sa neosvedčil. Jeho vojsko sa nemohlo trvalejšie postaviť na odpor Rimanom. Josefus so svojím malým vojskom sa uchýlil do Tiberiady a tam sa bránil v pevnosti Jotapata. Ale teraz mal do činenia s dobre organizovanými rímskymi légiami, ktorým velil Titus Flavius Vespasianus. Ten mal k dispozícii vyše 60 000 vojakov a spolu so svojím synom Títom viedol veľmi obratne operácie proti židovským vzbúrencom. Aj keď sa Jotapata 6 týždňov bránila, aj keď sa hrad Gamaly držal tiež mesiac, rímske vojsko zvíťazilo v Galiley. Josefus sa vzdal a potom na severe ostala v odpore len Gišala, kde bol veliteľom Josefov odporca, ktorý nikdy Josefovi nedôveroval, a to Ján z Gišaly. Títus nakoniec Gišalu dobyl a Ján z Gišaly utiekol do Jeruzalema. Ďalej bola dobytá Samária a mesto Sichem bolo zničené. Na jeho mieste bolo založené Neapolis.

Medzitým v Jeruzaleme vládli tri skupiny teroristov, ktoré sa navzájom oslabovali. Na čele jedných stál Ján z Gišaly. Proti nemu si umiernený na pomoc povolali z Idumey Simona Bar Giora z Gerary, ale ten sa s Jánom spojil a tiež terorizoval mesto. Tretiu skupinu viedol Eleazar ben Šimon. Umiernený na čele so Zachariášom ben Baracia radili k uzavretiu prímeria, ale teroristi nechceli o tom ani počuť. Dav zabil Zachariáša v chráme (Mt 23,35??). Toto všetko robilo však Jeruzalem menej odolným blížiacim sa Rimanom.

Na jar r. 68 Vespasian si podmanil celú Pereu (vyjmúc Machairu) ako aj územie na západ od Jeruzalema. Obsadil Emaus, Jericho a Adidu, čím bol Jeruzalem odrezaný od ostatných skupín židovských vojsk. Ale keď sa už všetko zdalo stratené, prišla zvesť o smrti cisára Nerona. Nato Vespasian dočasne zastavil obliehanie Jeruzalema. Chcel vyčkať, aké správy prídu z Ríma. Tam

nakrátko zavládol Galba, ktorého zabil Otho a tohoto vypudil Vitellius, vyhlásený légiami za cisára. To dalo podnet k tomu, že aj východné légie si chceli vyhlásiť cisára. Alexandrijské légie vskutku v júli r. 69 vyhlásili Vespasiana za cisára. Nový cisár opustil bojisko a cez Alexandriu šiel do Ríma, ale vedením boja proti Židom poveril syna Títa, ktorému pripadla úloha skončiť pre Rím trápnu záležitosťv Judey.

Na jar r. 70 Títus pritiahol od Caesarey s veľkým a dobre cvičeným vojskom pred Jeruzalem a zo severu ho napadol. Po štvortýždňovom obliehaní dobyl severné predmestie Bezethu a obrátil sa proti západnému mestu, ktorému vládol Šimon Bar Giora a proti hradu Antonia, kde bol Ján z Gišaly. Ale práve vtedy sa podarilo Židom zapáliť rímske podkopy a tak oddialiť pohromu. Preto Títus obohnal celé mesto kamenným múrom, aby ho vyhladoval. V meste naozaj zavládol hrozný hlad, ako to opisuje Josefus Flavius, ktorý sa stal historiografom židovskej vojny, keď sa po páde Jotapaty vydal Rimanom. Sám Josefus sa v mene Rimanov márne pokúšal prehovoriť Židov v Jeruzaleme, aby sa vzdali a tak uchránili mesto. Zeloti odporovali. V júli 70 padol hrad Antonia, a keď Rimania nemohli dobyť chrám, zapálili ho a tak zničili. Chrám bránil Eleazar, ale proti ohňu sa Židia nemohli brániť. Tak padla hlavná opora i pýcha židovstva, chrám, v ktorom pretým už mesiac sa neprinášali obete, lebo nebolo na to ľudí. Chrám bol zničený koncom augusta r. 70 a len časť Židov na čele s Jánom z Gišaly utiekla do horného mesta. Čo však nemohli vykonať Rimania, to dokonával medzi Židmi hlad a sváry. A tak koncom septembra 70 padol celý Jeruzalem do rúk Rimanom. Mesto bolo rozrumenne, obyvatelia zajatí a veľká časť z nich popravená. Ostatní odvedení do zajatia, najviac do baní a do arén, kde ich množstvo zahynulo.

Keď padol Jeruzalem, bolo zrejmä, že židovská vojna sa chýli ku koncu. A tak Títus mohol z Judska odísť do Ríma, kde slávil veľký triumf, ktorý hlása víťazný oblúk zbudovaný za Domitiana. Na oblúku je znázornený Títov víťazný vchod do Ríma, a to aj so zajatými Židmi a niektorými predmetmi z chrámu (na oblúku krásne viditeľný sedemramenný svietnik).

Zatiaľ sa končila židovská vojna aj v posledných ohniskách odporu. Boli nimi Herodium a Masada na západ od Mŕtveho mora a Machairus na jeho východe. Už len zeloti bojovali, lebo vedeli, že nič nemôžu získať ani tým, keď by sa vzdali Rimanom. Najprv padlo Herodium, potom Machairus a nakoniec aj Masada, kde boli Sikariovia pod vedením potomka Judasa Galilejského. Tí nakoniec zapálili hrad a sami sa povraždili vlastnými mečami. To bol koniec židovskej vojny.

Židovská vojna bola významným pokusom malého národa zbaviť sa rímskej moci. Jej neúspech nebol len výsledkom veľkej sily Rimanov, ale aj rozporov a vnútorného rozkladu, ktorý sa už dávnejšie rysoval medzi Židmi. Pád Jeruzalema a opätovné podrobenie Židov Rimanmi znamenalo stratu všetkých výhod, ktoré v minulosti Židia mali. Nadto strata chrámu vytvorila úplne novú situáciu i po stránke náboženskej, keďže ťažisko náboženského života Židov sa presunulo na Židov v diaspore, a keďže prestala chrámová obeť. Na význame získali synagógy.

Židovstvo prenesením ťažiska náboženského života do diaspory dokázalo veľkú životnosť. To mu umožnilo vôbec obstáť po veľkej katastrofe v Palestíne. Palestína so sídlom v Caesarei sa stala cisárskou provinciou, ktorú cisár dával do správy niektorým rímskym rodinám. V Jeruzaleme ostala celá légia rímskeho vojska a mesto bolo vlastne vojenským táborom. Veľkým vojenským strediskom bol aj Emaus. Židia namiesto chrámovej dane museli platiť daň pre Jupitera Capitolského. S chrámom skončilo činnosť aj synedrium, kňazi a tak aj skupina sadukajov. Teraz sa však ukázala sila farizejského hnutia, ktorého zákoníci, rabíni sa stali hlavnými nositeľmi ideí národa. Z nich vynikli po zhromaždení v Jamnii a v Lydde ako v nových centrách rabínskej činnosti najmä: Jochanan ben Sakkai, Gamaliel II., Jozue ben Channanja, Elezier ben Hyrkanos, Akiba a iní. Tí vykonávali aj sudcovské úkony v židovstve a ich význam sa ukázal najmä pri vzniku Bar Kochbovho povstania.

Po páde Jeruzalema už zriedkavejšie vznikali mesiášske hnutia. Väčšie povstanie, a to nie z celkom dobre objasnenej príčiny, vzniklo v posledných rokoch vlády cisára Trajana (116 - 117). Pravdepodobne k nemu zavdali podnet isté neúspechy Trajanove v boji proti Parthom a obživenie nádejí Židov, že by mohli teraz zasiahnuť. Povstanie však nebolo v Palestíne, ale v diaspore, najmä v Egypte, Kyrenaike a na Kypre. Bolo krvavo potlačené a napr.na Kypros bolo potom zakázané Židovi vstúpiť pod hrozbou trestu smrti.

Napokon došlo ešte k jednému veľkému povstaniu v Palestíne a to za cisára Hadriana (132 - 135). Podnetom k nemu boli dva cisárske výnosy. Podľa prvého výnosu bola zakázaná obriezka, podľa druhého malo byť na múroch Jeruzalema zbudované nové mesto. Prvý výnos nebol pôvodne namierený proti Židom, ale bol všeobecne proti obriezke, ktorá bola tak zakázaná ako za cisára Domitiana kastrácia. Ale Židia v tom videli znemožnenie svojho náboženského života. Porážku Boha videli aj v druhom výnose, keď na mieste Jeruzalema malo byť vystavené mesto Aelia Capitolina. Na mieste bývalého chrámu židovského mala byť vybudovaná pohanská svätyňa. Vtedy v zúfalstve sa Židia vzbúrili. Ich vodcom bol Šimon Bar Kosiba, nazvaný Bar Kocheba (syn hviezdy), ktorého rabbi Aqiba označil za mesiáša. Bar Kocheba bojoval ako Mesiáš aj proti kresťanom, v ktorých videl nepriateľov židovského mesiášstva. Proti Bar Kochebovi poslal Hadrian skúseného vojvodcu Sexta Juliusa Severu a ten po tri a pol ročnom boji povstanie potlačil. Bar Kocheba zahynul po dobytí hradu Bethther (juhozápadne od Jeruzalema). V tomto povstaní zahynulo vyše pol milióna ľudí. Po ňom bol Jeruzalem naozaj premenovaný na Aelia Capitolina a územie sa stalo rímskou kolóniou. Hadrian dal raziť zvláštne peniaze na pamiatku víťazstva nad Židmi. Na územie bývalého Jeruzalema Židia nesmeli ani vkročiť. Na mieste židovského chrámu bola vystavená svätyňa Jupiterovi (v meste boli ešte chrámy Baccha, Afrodity, Serapisa a iných božstiev). Židia sa už viac na väčšie povstanie nezmohli. Menšie pokusy oň za Antonia Pia (138 - 161) nemali väčší význam. Celé ťažisko židovského života bolo v diaspore a Židom už nebolo možné jednotne sa postaviť proti ich rozptýleniu. Rozptýlenie Židov, ktoré sa začalo už pred vznikom novozmluvnej doby, pri jej konci bolo všeobecné. Celá novozmluvná doba je poznačená postupným narastaním tohoto rozptýlenia.

Udalosti v Palestíne sú tesne napojené na pomery vo svetových ríšach okolo Židov a súčasne ovplyvnili vývoj pomerov v týchto ríšach. Mali význam i pre spôsob šírenia sa kresťanstva, ktoré čoskoro prerazilo hranice Izraela a šírilo sa ako v oblastiach podmienených židovským spôsobom života, tak najmä v oblastiach helenizovaných, resp. charakterizovaných pohanskými kultami.

II. časť

KULTÚRNE POZADIE

1. Helenizmus

a) Podstata

Pri svojom vstupe do dejín sa kresťanstvo stretlo nielen s historickými danosťami, ale aj s kultúrnymi zjavmi, ktoré ovplyvnili jeho vývoj najmä po stránke formálnej. Boli to vplyvy rázu náboženského aj prakticko-filozofického, umeleckého aj etického, ktoré zosobňoval najmä prúd zvaný helenizmus.

Na rozdiel od klasickej gréckej kultúry, ktorá sa vyznačovala určitými, pre Grékov starej doby charakteristickými črtami, helenizmom menujeme predovšetkým kultúrny prúd, ktorý buduje síce na základoch starej gréckej kultúry, ale pod vplyvom historických zmien a pri stretaní sa najmä s orientálnymi vplyvmi a s rímskou ideou svetovej ríše dostáva nové rysy, charakteristické práve pre mimožidovský svet doby novozmluvnej. Teda v helenizme ide o zvláštne spojenie troch základných faktorov: starej gréckej kultúry, orientálnych prvkov a rímskej štátnej idey.[1] Keďže zjav, ktorý tak vznikol, bol podmienený najrozmanitejšími pomermi v jednotlivých častiach vtedajšieho sveta, premiešanie týchto troch základných prvkov helenizmu nebolo rovnorodé, preto helenizmus nie je úkazom, ktorý by bolo možno ľahko a jednoznačne vykresliť.

(Pojem.) Samo meno helenizmus nie je linguistický nič príznačné. Vyjadruje len základňu gréckeho spôsobu myslenia. Len postupne sa uplatnilo ako označenie nie samého gréckeho sveta, ale zvláštneho kultúrneho zjavu synkretistického charakteru, typického zmiešaním kultúrnych prvkov.[2] Tým, že sa v tomto smere miešali pôvodne gréckemu svetu cudzie idey a predstavy, došlo na jednej strane k určitému vyprázdneniu pôvodnej vysokej gréckej kultúry, na druhej strane k jej obživeniu a naplneniu novou schopnosťou šíriť sa po celej vtedajšej svetovej ríši. Grécka kultúra sama o sebe nebola súca na vývoz mimo Grécka, ale zmiešaná s orientálnymi a rímskymi prvkami stala sa spôsobilou postupne sa zmocňovať všetkých oblastí vtedajšieho života.

(Styk Grékov s orientom.) Pôvodná grécka kultúra, určená len pre hlboké, malé a oddelené údolia Grécka získala v časoch Alexandra Veľkého a po ňom povedomie, že v živote národa nejde len o národné hodnoty, ale v prvom rade o kultúru. Gréci síce ostávali Grékmi, ale odchodom z vlastnej zeme získavali povedomie, že ich poslaním je viac ako nacionálny štát: šlo im viac o kultúrnu ríšu. Pôvodne si tu kultúru predstavovali ako len grécku, ale už pri prvom styku s mimogréckym svetom videli nutnosť prispôsobiť sa, ba vzdať sa čisto nacionálneho povedomia. Z pôvodnej gréckej kultúry preberali vysoké zdôraznenie rozumu, ale aj umenia, rozvinuli však náklonnosť k mystike a záľubu k mythosu. Orientálnym božstvám dali postupne určité rysy gréckych bohov a naopak: z gréckych božstiev urobili všeľudské božstvá. Tak už prvý kontakt gréckeho sveta s orientom stal sa podnetom k výmene hodnôt. Orient vďačne preberal mnohé kultúrne hodnoty Grékov, ktorí boli ochotní mať porozumenie pre zvláštnosti orientu.

(Styk Grékov s Rimanmi.) Podobne v Ríme nielen obdivovali, ale aj preberali grécku kultúru. Styky medzi Rímom a Gréckom boli veľmi staré. Boli to styky neraz nepriateľské, inokedy obchodné. Ale vo 4. storočí sa tieto styky oslabili. Od 3. storočia pr. Kr. sa však ešte viac ako predtým rozvinuli. Mohutným podnetom ku kultúrnemu stretnutiu sa bol najmä preklad Odyssey do latiny (preklad Livia Andronica). Ten sa stal akoby signálom k tomu, aby Rimania začali

---

[1] Alexandrové výboje zaistili gréckej kultúre omnoho širšie pole pôsobenia, než ho mala v dobe ríše perskej. Bol to kultúrny zisk a pre mnohé oblasti helénskeho sveta aj materiálny - najmä pre ostrovy v Egejskom mori, napr. pre Rhodos ako pre obchodujúce ostrovy. Podobne pre niektoré mestá - Efezos.

[2] Naproti tomu gréckou alebo helénskou menujeme dobu vrcholnej domácej gréckej kultúry, keď národ mal Periklesa, spisovateľov Aischyla, Sofokla, Euripida, Aristofana, keď mal sochárov ako bol Feidias a filozof ako Sokrates a Platon.

napodobňovať grécku kultúru života. Tak grécka kultúra nevplývala už len smerom na východ, ale aj na západ.

Ale to súčasne znamenalo aj opačný pochod. Nielen Gréci vplývali na orient a na Rím, ale aj sami preberali hodnoty z týchto oblastí. Orientálne prvky sa uplatnili najmä v oblasti náboženstva. Kulty Izidy, Mithru, Attisa a Kybele sa postupne zmocňovali Grécka a potom celej ríše rímskej. Ovplyvnili grécky život viac, ako si to Gréci sami pôvodne uvedomovali. S týmito kultami dostali sa do gréckeho spôsobu života prvky, Grékom prv úplne alebo temer úplne neznáme, napr. askéza, viera v hviezdný osud, rozličné zasvätenia. Tieto kulty vyvolávali celkom nové hodnotenie všetkých životných javov a znamenali dokonca aj výzvu pre nové formovanie sa gréckeho umenia (alebo aspoň jeho použitia). -Tak sa nám javí helenizmus nie ako niečo jednotné a stabilné, ale skôr ako zjav stáleho vyvíjania, prelínania a vzájomného ovplyvňovania sa rozličných kultúrnych prvkov. Toto ovplyvňovanie nie je tvorčivého razu takej sily ako bola pôvodná helénska kultúra. No má v sebe silu určitým spôsobom prispôsobiť jednotlivé časti svojej podstaty tak, že nakoniec helenizmus nie je len zmiešaním rôznorodých prvkov, ale aj určitým svojbytným javom.

(Jednotiaci rys.) Keď rímska ríša nastúpila na miesto Alexandrovej veľríše, vniesla do vtedajšieho sveta ideu pax Romana, predstavujúcu veľmi silný jednotiaci rys. Tým sa vyjadrila jedna zo zásad helenizmu. Išlo o nájdenie jednotného prístupu ku všetkému. Priklonenie sa k pôvodnej gréckej kultúre bolo formálne, fakticky jednotiacim zjavom sa stávala nová kultúra helenizmu, pravda, ako sme vyššie spomenuli, vo svojej podstate rôznorodá, lebo určená pre oblasti úplne rozdielne. Jej funkciou v poňatí rímskou ríšou sa stávalo zjednocovanie ríše. Tým však, že sama bola vnútorne roztrieštená, bol daný základ k mnohotvárnej jednote, skutočne svetovej a súcej pojať do seba všetky významnejšie hnutia alebo zjavy vtedajšieho sveta.

Veľká ríša rímska bola spravovaná väčšinou ako súhrn provincií (cisárskych a senátorských). V senátorských provinciách miestodržiteľ mal ius gladii, a to aj nad rímskymi občanmi, tí však mali právo odvolať sa k cisárovi. Naproti tomu nad domorodým obyvateľstvom miestodržiteľ rozhodoval s konečnou platnosťou. Tým všetkým bolo vyjadrené, že medzi rímskymi občanmi a ostatnými je rozdiel, aj keď patria do jednej ríše. Práve to je typické pre helenizmus: rôznosť v jednote a jednota v rôznosti, lebo rímsky občan neprestal byť ani občanom svojej pôvodnej vlasti, ak rímske občianstvo získal neskôr. Rímskymi občanmi boli pôvodne slobodní obyvatelia Itálie a ešte prv len obyvatelia Ríma. Rímske občianstvo bolo dedičné alebo cisár ho mohol udeliť niektorým občanom v provinciách (celok rímskeho obyvateľstva tvoril: stav senátorský, stav rytierský a plebs). -Podstatou rímskej ríše bolo jej správne usporiadanie.[3]

Na čele ríš, ktorými sa začínal helenizmus, stáli mocné panovnícke osobnosti. Ale ich vrcholný rozmach stával sa súčasne signálom k rozkladu. A tak v helenizme od počiatku popri tvorivých silách a popri tendencii vzrastu pozorujeme aj dekadentné zárodky, keď porovnávame helenizmus s pôvodnou živou a životaschopnou tradíciou. Badať to napr. veľmi markantne na umení, kde vždy musíme rozlišovať medzi kladnými prvkami pôvodných kultúr (gréckej, orientálnej a rímskej), ich spojením v helenizme a ich rozkladnými tendenciami, vzniklými nie dosť homogénnym zrastaním pôvodných kultúr.

(Staviteľstvo.) Staviteľské umenie pôvodne grécke sa vyznačovalo úchvatnou harmóniou medzi zovňajškom a vnútrom stavby. Postupné prebratia orientálnych prvkov a potom uplatnenie sa rímskeho dôrazu na funkčnosť aj v umení spôsobili pri stavbách zanedbávanie vonkajšieho výzoru a preplnenie vnútorných priestorov orientálnou výzdobou. Súvisi to aj s postupným symbolizovaním a alegorizovaním toho, čo bolo v gréckom svete pôvodne chápané celkom realistický. V dobe helenizmu vznikajú i mnohé veľké stavby, pričom skutočný prepych bol zrejmý najmä na vnútornom vystrojení domov (mozaiky, izby zdobené zlatom a perleťou - príklad na to všetko je trebárs v tzv. Zlatom dome Neronovom)[4] V protive k tomu treba však spomenúť

---

[3]Foerster, 48: Rím bol v podstate právnym štátnym útvarom. V zásade sa práva mohol dovolávať každý rímsky občan, i keď v provinciách často len s objektívnymi prekážkami - vzdialenosť Ríma alebo neznalosť celej právnej podstaty.

[4] Foerster, 95 uvádza, že v tomto dome sa napr. hlavná jedáleň s kopulou vo dne i v noci krútila okolo svojej osi. Podobne to bolo v paláci Domitianovom.

množstvo nepekných úžitkových nájomných budov (v Ríme až 6 - 7 poschodové). Neišlo pritom o krásu mesta, ale o praktičnosť. Tak v značnej miere zvýšenie civilizačného procesu bolo na úkor umenia. Pre helenizmus typická vnútorná protivina sa ukázala aj v tom, že súčasne so vzrastom veľkomesta rástla vo zvýšenej miere láska k prírode ako únik (pozri vonkajšie vilky so žánrovými obrazmi prírody).

(Hudba.) Na postup helenistického ovplyvnenia umenia veľmi príznačne poukazuje vývoj hudby. V starom gréckom svete hudba nemala estetický charakter, ale skôr charakter etickopolitický. Mala slúžiť životu. V poprednom filozofickom smere helenizmu v stoicizme hudba dostáva funkciu svetovosti. Ňou sa ma dokumentovať svetoobčianstvo, lebo má byť spojivom všetkých so všetkými, keďže nie je viazaná na slovo toho alebo onoho národa. Už nejde o výchovu dobrého gréckeho občana hudbou, nejde o výchovu gréckeho národovca, ale o formovanie človeka ako takého. Po pristúpení rímskej idey hudba dostáva úlohu formovať človeka za dobrého občana ríše rímskej v jej svätosti. Na vrchole helenizmu, keď sa v plnej miere uplatnili všetky tri základy helenizmu, hudba očisťuje a robí človeka schopným prijať božské vyjavenie. Stáva sa zobrazením spojenia sa ľudstva s božstvami (tak je ľudstvo pochopené v najširšie mysliteľňom okruhu). Ale dosiahnutím tohoto vrcholu ihneď sa ukazuje aj úpadkový charakter helenizmu. I v hudbe dochádza k rozkladu.

(Divadelné umenie.) Pre helenistickú dobu bolo príznačné, že divadelné umenie sa stáva menej obľúbeným ako hry v cirkusoch. Všade sa stavajú obrovské cirkusy. Ak sa v nich hrali vôbec divadelné kusy, tak najviac satirické hry, stavajúce zrkadlo dobe, pričom nechybovali dvojzmyselnosti, opäť typické pre helenizmus. Obzvlášť sa vyvíja pantomíma (najmä v Ríme za doby cisárskej). Hry v cirkusoch sú veľmi rozmanité: od konských dostihov (za Nerona sa bežalo niekedy až 24 závodov denne, pri ktorých diváci sa delili na strany, nezriedka totožné s politickým alebo svetonázorovým zameraním) až po pästné zápasy, rozličné spevy, hry, ale aj zápasy s divou zverou a gladiátorské zápasy (až po vznik určitého profesionalizmu zápasníkov).[5] V týchto cirkusových scénach vzniklo navonok zdanie umeleckej činnosti, ale v skutočnosti to znamenalo znehodnotenie umenia a viedlo k neschopnosti opravdovej umeleckej tvorby. Ak sa vyskytlo ešte niečo naozaj umelecké, tak najskôr len v skupinách otrokov, ktorí sa vnútorne dokázali postaviť proti smeru vývoja života. Menej to bolo zjavné u slobodných občanov (najmä u plebsu), presýtených bombastom helenizmu.

Takto by sme mohli vplyv vznikania helenistickej kultúry sledovať vo všetkých oblastiach života a všade by sme našli dôkazy o tom, že helenizmus ako kultúrny zjav zaujal naozaj celého človeka vo všetkých oblastiach jeho života. Už použitie v umení naznačilo nám univerzalizmus helenizmu. Ten sa však postupne objavuje v každom prejave svetoobčana rímskej ríše.

(Individualizmus.) Helenizmus so svojím svetoobčianstvom veľmi silne podporoval vzrast individualizmu, lebo národné celky, ktoré predtým hrali významnú až rozhodujúcu úlohu v živote človeka, ustúpili pred pocitom patričnosti k svetovej ríši. Človek si uvedomuje, že patrí do ľudstva, a to priamo, nie prostredníctvom malých, trebárs národných spoločenstiev. Tak sa postupne rozvíja pocit zodpovednosti za individum, ale stráca sa pocit zodpovednosti za kolektívy. Človek je zodpovedný za seba ako za člena ľudstva. Túto zodpovednosť nepreberá za neho národ. Preto sa musí snažiť o svoj osobný vzrast úplne sám (dravosť helenizmu). Tak dospieva silnejúci racionalizmus, keďže v ňom sa vidí možnosť zvýšiť hodnoty každého jednotlivca. O vzdelanie človeka sa síce dbá, ale nie organizovane, skôr spontánne. V značnej miere sú dokladom toho aj potulní učitelia filozofie a kazatelia mravnosti. Nedbá sa na to, od koho prichodí vzdelanosť, či vzdelanosť slúži väčšej skupine. Hlavné je, aby sa človek stával učenejším (s individualizmom vzrastá egoizmus). Aj otroci sú dobrí na zvyšovanie vzdelanostnej úrovne. Začínajú kvitnúť vedy ako matematika a astronómia a ich výdobytky sa rozširujú po celej ríši rímskej.

---

[5] Foerster, 98 spomína, že po židovskej vojne vyše 2 500 zajatých Židov umrelo Caesarei Filipovej v zápasoch so zvermi, v gladiátorských bojoch alebo upálením pri narodeninách Títovho brata Domitiana. Podobné niečo sa stalo krátko zatým v Bejrute.

(Styk zemí.) To bolo podmienené predovšetkým čulým stykom medzi jednotlivými časťami ríše. Viac ako predtým sa rozmohla plavba po mori, ktorá sa stala najrýchlejšou možnosťou k stretaniu sa najvzdialenejších častí ríše. Nedbá sa na nebezpečenstvá plavby, podniká sa stále viac a viac plavieb. Ale cesta po mori nestačí. Preto ríša rímska buduje predpoklady i pre čulejší styk po zemi. Stavajú sa krásne cesty. Okrem súkromných ciest sú to cesty poštové. Cesty sa vykonávali na vozoch, veľmi často peši alebo na ťažných zvieratách. Takéto cestovanie umožňovalo oboznamovanie sa so stále novými, doteraz neznámymi krajinami, ich zvykmi a kultúrnymi hodnotami. Vo vtedajšej literatúre nachodíme preto početné cestopisy, ktoré neraz akoby nahradzovali encyklopedické spracovanie poznaných kultúr. -Čulý styk, pôvodne najmä obchodného charakteru, stal sa významným činiteľom i pre šírenie sa kresťanstva. Cestovanie umožňovalo zbieranie i rozširovanie nových ideí.

(Reč.) Toto všetko umožňovala skutočnosť, že rímska ríša vo svojej helenistickej podobe bola spojená jednotnou gréckou rečou. Od čias Alexandra Veľkého gréčtina sa šírila nielen na východ, ale aj na západ do Itálie (početné grécke kolónie v Dolnej Itálii), čo sa prejavilo najmä v Ríme, kam gréčtina prenikla ako reč vzdelancov. Gréčtina stala sa svetovou rečou v podobe koiné. Attičtina bola primerane prispôsobená potrebám svetového jazyka, obohatená o novotvary, ktoré si vyžadoval nový spôsob života a súčasne zjednodušená gramaticky oproti klasickej gréčtine. Tak vznikla koiné.[6] Touto rečou mohli hovoriť práve tak vzdelaní myslitelia ako prostí vojaci a obyvatelia orientu alebo Itálie. Táto reč nebola všade na rovnakej výške, ako o tom svedčí i sama Nová zmluva, kde máme rozmanité stupne gréčtiny - koiné. Ale na každý pád táto reč umožňovala prenesenie ideí kresťanstva do všetkých helenizovaných oblastí. V čase, keď rodiace sa kresťanstvo muselo zápasiť s celým svetom, preň úplne vnútorne cudzím, bola cennou pomocou, ktorú kresťanstvo získalo v jednotnosti reči svetovej ríše. Ku bohatej vtedy vznikajúcej literatúre pripojilo kresťanstvo svoju Novú zmluvu, keď predtým židovstvo už vytvorilo IXX.[7]

(Otroctvo.) Obdobie helenizmu v ríši rímskej spadá do otrokárskej spoločnosti, ktorá si nevedela predstaviť spoločenské zriadenie inak, ako pri rozdelení na slobodných a otrokov. Pritom hranica vzdelanosti sa naskrze nekryla s hranicou tohoto sociálneho rozvrstvenia. Ba naopak, veľká časť kultúrne najvyspelejších činiteľov sa grupovala z otroctva. Pravda, postupne so zvýšením vlastnej kultúrnej úrovne začal otrok hľadať aj možnosť prejsť do stavu slobodných. No aj tak ríša rímska ostávala z veľkej časti ríšou otrokov. Nielen zajímanie vo vojnách, ale aj rodenie deti otrokyňami a prípadné výpravy na otrokov stále zväčšovali počet otrokov. Doba helenizmu, so sklonom slobodných zvyšovať luxus, vyžadovala si stále viac a viac otrokov. Tí nielen posluhovali, ale postupne stávali sa aj zdrojom príjmov svojich majiteľov a veľmi často jediným produktívnym elementom spoločnosti. Ak v starých časoch bolo zvykom mať otroka, v helenizme patrí k dobrému mravu mať čím viacerých otrokov.[8] Otroci sa predávali a kupovali za veľmi rozdielne sumy podľa osobnej hodnoty alebo podľa dopytu (obzvlášť v časoch víťazných vojen klesala hodnota otrokov). Cena otrokov sa pohybovala často i podľa ich telesnej zdatnosti alebo výzoru. Keďže práca stávala sa postupne len záležitosťou otrokov, začalo sa na ňu hľadieť ako na niečo znevažujúce. Najmä na prácu ručnú sa hľadelo s opovržením (iba ak šlo o prácu hodnotenú ako umenie, bol pomer k nej iný.)[9] Nezriedka stretávame sa v literatúre helenizmu s ospevovaním práce v ďalekej minulosti, ale súčasne s jej úplným znevážením v prítomnosti. Boli zamestnania,

---

[6] Foerster, 83 uvádza, že v 1. stor. pr. Kr. bol urobený pokus znova obživiť attickú gréčtinu. Pokus ostal len v literárnej oblasti.

[7] Reicke, 29: Popri tom ostávali v mnohých oblastiach aj pôvodné reči, takže mnohí obyvatelia ríše rímskej znali aspoň dva jazyky: svoj domáci a reč koiné, ktorou sa dorozumeli v celej ríši. Svedčia o tom nápisy a správy hovoriace, že v Ríme vzdelanci a v oriente aj ľud v značnej miere používali koiné. Až okolo r. 150 - 200 nastáva opäť pokles popularity koiné, keď napr. v Egypte a v prednej Ázii začínajú sa opäť viac literárne uplatňovať koptičtina, sýrčina a iné národné jazyky.

[8] Juvenal hovorí, že nemať otroka je tak, ako by človek nemal strechu nad hlavou alebo ako by nemal odev. - Iní starovekí spisovatelia spomínajú, že mať len troch - štyroch otrokov bolo ešte prejavom chudoby, naproti tomu mať 200 otrokov bolo už priveľa. -Pozri Foerster, 75

[9] Určité prekonanie tohoto postoja bolo možné len v stoicizme, nakoľko stoický filozof mal sa vnútorne úplne vyrovnať s bohatstvom aj s chudobou.

ktoré vykonávali výlučne otroci, resp.ktorých predstavitelia boli hodnotení ako otroci. -I keď otroci zásadne boli úplným vlastníctvom svojich pánov, niekedy sa s nimi nakladalo veľmi slušne. V dobe začiatku cisárstva jestvovali dokonca aj nariadenia, ktoré smerovali k dobrému zachodeniu s otrokmi, otroci sa smeli sťažovať na zlé zaobchádzanie. Niektorí páni sa snažili byť dobrými aspoň po stránke vonkajšieho pomeru k otrokom.[10] Na druhej strane snáď najvyšším zneužitím človeka - otroka bolo, že musel byť svojim pánom povolný i pre pohlavné používanie (hlavne otrokyne). To všetko viedlo k mravným úchylkám. Nadto spôsobovalo to, že otroci nenávideli svojich pánov a vpravde neraz im robili zle, kde len mohli. Preto otroci sa nezriedka stávali priam prototypom pretvárky, podlízavosti a súčasne opovrženia v pomere k pánom. Všetko, čo sa ukazovalo ako prekonávanie ducha otrokárstva a zotročenia, bolo v starom svete helenizmu niečim úplne mimoriadnym.

(Obchod.) V dobe helenizmu vzrastajú početné mestá, čím sa stáva nevyhnutnosťou zväčšovanie obchodu. Veľké mestá museli byť zásobované dovozom. Tak do Ríma sa dovážali látky z blízkeho východu, ale nespracovaný hodváb až z Číny (spracovávali ho potom v Týre). Rozličné predmety z orientu bývali považované za dôkaz vyššej kultúry (až po dovoz divej zveri, ktorú používali pri hrách v cirkusoch). Rím mal mnoho osohu z provincií, i keď niektoré časti ríše boli v občianskych vojnách, najmä tesne pred vznikom cisárstva, značne vdrancované. V celej ríši sa utvárala veliká medzera medzi bohatými a chudobnými (stredná vrstva temer chýbala). To všetko súviselo s celkovým otrokárskym zriadením, ktoré zasahovalo do všetkých oblastí života.

(Rozklad mravnosti.) Povedomie, že otroctvo je samozrejmosťou, bolo jedným zo základných rysov helenizmu, nevyhnutne vedúcich k jeho rozkladu. Tým cennejšie je, že na túto skutočnosť kresťanstvo odpovedalo zhodnotením človeka a jeho práce, i keď nemohlo počítať s tým, že to bude populárne u vtedajšieho slobodného helenistu. To súčasne znamenalo aj odsúdenie sociálneho zriadenia, ako sa s ním stretávame v dobe mravného úpadku. Na tento mravný úpadok najlepším dokladom sú pomery v rodine.

(Manželstvo a žena.) V tejto dobe prešlo zaujímavými zmenami hodnotenie manželstva a ženy. Oproti vysokému hodnoteniu manželstva v starom Grécku aj v starom Ríme, v dobe helenizmu nastáva úpadok rodinného života (i keď z čias Augustových jestvovali početné zákony o manželstve, -napr. i zákon o treste za cudzoložstvo - účinok týchto zákonov však postupne stále slabol). Cieľom manželstva ostalo nakoniec len splodenie potomstva, a tým splnenie povinnosti voči spoločnosti. So zmenšeným vedomím zaviazanosti voči spoločnosti i tento cieľ sa tratil. -Aj keď mnohí básnici ospievali manželskú lásku, bol to v dobe helenizmu viac-menej len ideál, ktorý nemal reálny podklad. Manželstvá sa vyznačovali predovšetkým úplnou nestálosťou. Veď v tejto dobe rímske matrony, kedysi vzor cností, začínajú počítať svoje roky podľa počtu svojich manželov. Bežným zjavom sa stáva, že muž má milenky, o ktorých sa všeobecne vie. Strediskom pohlavnej zhýralosti sa stávali najmä kúpele. Ale aj niektoré orientálne kulty napomáhali tzv. posvätnú prostitúciu. Keď v Korinte (pri známom chráme Afrodity) mohlo žiť niekoľko tisíc prostitútok, bol to následok uvoľnených mravov, ktoré sa dostatočne zakrývali tzv. posvätnosťou prostitúcie. Vtedy ešte aj Afrodite dostala meno Hetera.[11] A mužovia majú svoje duševné vnútorné priateľstvá s heterami, nie s vlastnými ženami.[12] Tie im dávajú len potomkov a starajú sa o imanie. Na druhej strane bujnie homosexualita[13], pederastia, lesbická láska a podobné anomálie. Všetko toto je dokladom mravného rozkladu spoločnosti na vrchole helenizmu. -Ale súčasne niektoré náboženské prúdy z orientu požadujú úplny opak v pohlavnom živote, askezu, ktorá znamená

---

[10] Známy je nápis na náhrobku jedného z prepustených otrokov, ktorý chváli svojho pána, že „šatil ho, dával mu obuv i jedlo, staral sa o neho, keď bol chorý - a on mu za to slúžil."

[11] V Grécku bol mimomanželský pohlavný styk často považovaný za ideál, čoho výraz je aj v mnohých umeleckých výtvoroch Grékov.

[12] Hetery najmä v Aténach boli vlastne jedinými ženami, ktoré mali v Grécku nejaké vzdelanie. Vzdelanie žien v domácnosti bolo úplne zriedkavé.

[13] Dokonca i taký duch ako bol Plato, považoval lásku ku chlapcom za niečo typicky gréckeho, keď v Symposine hovorí, že „v Ionsku a i inde medzi barbarmi znevažujú lásku ku chlapcom. Ona je u nich znevážená podobne ako voľné myslenie (filozofia) a láska k športu... Tvrdím, že eros je z božstiev najstarší, najuctievanejší a najmocnejší na získanie cnosti a šťastia."

odvrhnutie manželstva ako niečoho menejcenného. Napr. pre novoplatonikov manželstvo bolo niečim znehodnocujúcim človeka, naproti tomu zrieknutie sa manželstva bolo oceňované ako dôkaz sily človeka.

Všetky tieto prvky sa odrazili na pristupovaní kresťanstva k manželstvu, muselo ho nanovo formovať, nanovo zhodnotiť.

(Žena.) Pre sociálny život vtedajšej spoločnosti bolo príznačné postavenie ženy. Na jednej strane badáme jej nadmierne vyvýšenie tým, že sa stáva aj bohyňou, alebo že niektoré božstvá majú výlučne kňažky, na druhej strane typickým bolo úplné vylúčenie ženy z verejného života.[14] Politická činnosť bola výlučne v rukách mužov, ako aj celá oblasť vzdelania. (To všetko odráža vplyv gréckych pomerov v niektorých mestách.) Ale v tejto dobe začínajú sa už ozývať i hlasy po lepšom sociálnom postavení ženy. To spôsobilo určité zlepšenie údelu žien napr. v Malej Ázii, kde sa dopracovali aj prístupu k nižšej politickej činnosti. (Preto rímski satirikovia - Juvenal - sa neraz dotýkajú problému emancipovanej ženy.) Niektoré zo žien poznáme aj podľa mena, keďže boli významné pre hospodársky a kultúrny vývoj. Ba, nezriedka emancipačné snahy zašli až priďaleko. Boli to však len ojedinelé zjavy, resp. len zjavy teoreticky zdôvodnené, ale málo uplatnené. Prakticky žena ostávala menejcenným a bezprávnym tvorom, neraz súcim len na ukojenie pohlavných potrieb mužov.

(Dieťa.) Podobne veľmi zlý bol postoj k deťom, ktoré platili za zosobnenie slabosti ľudstva. Ojedinelé nachodíme síce aj veľmi krásne zhodnotenie detí, ba aj doklady rodičovskej lásky k deťom sú v onej dobe literárne zachytené. Ale vcelku voči deťom bola silná antipatia. Láska k luxusu, ktorý býval početnejšími dietkami znemožňovaný, spôsobovala nechuť k deťom vôbec.[15] A tu sa korení aj ohavný zvyk tzv. vykladanie detí. Otec mal právo určiť, či narodené dieťa má právo žiť alebo nie. Veľmi často sa vykladali deti telesne slabšie alebo dievčatá.[16] Ak niektoré z vyložených detí zostalo na žive, stávalo sa obyčajne otrokom. To všetko boli úpadkové zjavy, a aj proti ním muselo kresťanstvo bojovať.

(Veda.) Helenizmus mal značný význam pre vzrast vedeckých prác, nakoľko znamenal objavenie nových horizontov pre vedu a umožnil spracovanie nových materiálov, získaných stykom s orientom. Gréci, ktorí už pred nástupom helenizmu mali schopnosť vedeckého myslenia, dostali látku prv im neznámu, a mohli ju vedecky využiť. Vidieť to napr. v mnohých pokrokových prúdoch v lekárstve (Hippokrites v 2. stor. pr. Kr.). Vidieť to na výskume prírody a jej zjavov, s ktorými sa v úplne inej podobe stretali Gréci až od čias Alexandra Veľkého. Styk s orientom umožnil nebývalý rozmach matematiky, botaniky a astronómie. V tejto dobe si uvedomujú vedci (neraz vystupujúci v podobe filozofov), čo znamená, že zem je guľa. Boli v stave pomerne presne vypočítať nielen veľkosť zeme, ale aj vzdialenosť mesiaca a podobné. V exaktných vedách viac a viac sa dostáva do popredia metóda pokusov, čo v onej dobe znamenalo revolučný prístup k prírode.

Toto všetko sa uplatnilo v dobe helenizmu najmä medzi Grékmi, ale tí s typickým vedomím interacionalizmu postupne odovzdávajú svoje vedomosti aj iným národom v ríši rímskej. Všetok rozvoj vedy začal sa však obmedzovať vzrastom rozkladných prvkov helenizmu a postupom moci samovládcov najmä na rímskom cisárskom tróne. Z gréckeho sveta sa potom uplatňovala viac špekulatívna filozofia, ako filozofia vedecky fundovaná. To vysvetľuje do istej miery aj postoj kresťanstva k civilizácii onej doby. Preto aj výchovný charakter kresťanstva sa niesol v inom smere.

---

[14] I postavenie ženy v rodine prechádzalo značnými zmenami. Foerster, 65. to ukazuje na príklade Ríma, kde pri pôvodnom patriarchálnom zriadení žena prechádzala slávnostným aktom do vlastníctva muža, ale v jeho rodine mala postavenie akoby jeho dcéry. Manželka mala pôvodne podiel na poradách a podujatiach rodiny. Naproti tomu v dobe cisárstva žena v Ríme neprechádzala do vlastníctva muža, ale ostávala v právomoci vlastného otca, takže manžel nevládol ani jej imaním. Preto aj rozvod bol, bez všetkého taký ľahký.

[15] Polybios spomína, že najmä túžba po bohatstve a rozkošiach decimovala grécky národ. V rodinách spravidla bývalo len jedno dieťa, najviac dvoje, aby ostali bohaté.

[16] Napr. je známy prípad z Milétu, kde v jednom čase boli spočítané deti 79 rodín. Oné rodiny mali spolu 118 chlapcov a len 28 dievčat.

Pri výchove v helenizme spočiatku bola v popredí snaha vypestovať dieťa v človeka. To bol cieľ nižších škôl. Od dôb Homérových bývala v popredí aj výchova múzická (spev, hra na citaru), rétorika a telesné cvičenia. Vo vyšších školách bola v popredí dvojročná, takrečeno vojenská výchova, ktorej cieľom však nebolo bojovanie, ale viac pestovanie tela a ducha (menovalo sa to efebia). Táto výchova dosahovala zvláštny vrchol vo výchove pre kult. Pre skutočné pestovanie helenistickej kultúry boli významné najmä tzv. gymnáziá, kde boli v popredí telesné cvičenia a počúvanie prednášok. Vrcholom štúdií ostali však rétorika a filozofia. Prirodzene, že za vyučovaním rétoriky muselo stáť aj plné obohacovanie sa známosťami a teda aj patričná dávka filozofie (tu vidieť aj význam potulných filozofov s ich zvláštnou metódou práce katechizmovým spôsobom).

Celkový charakter helenizmu je v mnohom ohľade veľmi príťažlivý, lebo prekonáva roztrieštenosť ľudstva, v dobe pred Kristom takú zrejmú. Ale súčasne bez pevných mravných základov nebol helenizmus súci na vytvorenie trvalej základne pre život ľudstva. Preto od počiatku v ňom badať určité prvky rozkladného charakteru. Helenistický svet sa stal svetom, ktorý upadá, a ktorý preto musí zmiznúť. Ale svojím veľkým rozšírením helenizmus predsa len zachvátil vtedajšie ľudstvo veľmi silne a nutno ho mať na zreteli pri posudzovaní ciest, ktorými sa muselo uberať kresťanstvo pri vstupe do dejín. Zlé posúdenie helenizmu skresľuje hodnotu kresťanstva a znemožňuje správne vidieť aj podiel židovstva na formovaní prvotnej cirkvi. Všimnime si základné prúdy helenizmu, a potom i náboženský synkretizmus, ktorý ho charakterizuje (pozri časť III.).

b)Filozofické prúdy

V dobe novozmluvnej v helenistickom svete už niet takých veľkých filozofických osobností, ako boli voľakedy v Grécku Plato a Aristoteles, ktorí boli v stave vo svojich systémoch samostatne a tvorivo podať obraz sveta, svetonázor. U nich je úplne vyvážené aj miesto metafyziky v pomere k iným častiam filozofie. Postupne slabnúci dôraz na metafyziku spôsobil, že sa filozofia začala zaoberať viac-menej len praktickými otázkami života (ide o životonázor), umením žiť a život čo najlepšie využívať. Mnohé z oblastí ľudského vedenia, ktoré voľakedy patrili do domény filozofov, boli osamostatnené najmä v podobe niektorých samostatných vied (matematika, filológia a rozličné prírodné vedy, i lekárstvo). Tie sa začali rozvíjať samostatne s patričným dôrazom na monografické rozpracovanie.

Na vznik filozofie helenizmu vplývali jednak otázky života, ktorý sa od čias Alexandrových silne zmenil. Mestá samy o sebe prestali byť poslednými rozhodujúcimi činiteľmi, lebo obzor sa rozšíril. Helenistické monarchie umožňujú pohľad na celý svet, na svetové hospodárstvo. Pri tom dochádza k silným dôrazom na jednotlivca a súčasne k hľadaniu niečoho, čo by celý, veľkým sa stávajúci svet spájalo. Hľadanie jednoty sveta je príznačné (proti Platonovmu dualizmu), ale viac v oblasti etiky ako metafyziky. V náboženstve sa to ukazuje napr. tým, že nad božstvami sa stáva hlavným Tyché, osud, ktorý si zahráva s človekom i s božstvami. Oproti všetkému rozvinutie pohľadu človeka na svet je typické zvnútornenie filozofické. "Ja" človeka sa má stať sebestačným (autarkia). Filozofické zamierenie v helenizme je nesmierne významné, lebo potulní filozofi ovplyvňovali celé oblasti jednotlivých krajín, ktoré už nemohli vystačiť s klasickou filozofiou Platóna a Aristotela a hľadali najmä pre praktický život nové a nové podnety.

aa)Epikureizmus

4.3

V rokoch Alexandra Veľkého žijúci Epikros (341 - 270), ktorý sa stal pre veľkú skupinu svojich prívržencov temer božstvom, postavil v materialisticky založenej filozofii za základ snaženie sa človeka: túha po slasti. Nič nemá taký význam pre neho ako HÉDONÉ, ktorá však musí byť charakterizovaná úplným nedostatkom zármutku (ALYPIA), ak má ísť o slobodnú radosť zo šťastia.[17] Božstvá nezasahujú do údelu človeka, naopak: cesta k blaženosti podľa toho učenia vedie cez oslobodenie od každej úzkosti, teda aj od úzkosti v pomere k božstvám, osudu. Preto nie je treba iné, len tešiť sa z toho, čo príroda dokonale poskytuje. Naproti tomu Epikuros

[17] Pozri Hansen, Philosophie v zborníku Umwelt des Urchristentum I., 353.

radí nedbať na to, čo je ťažko dosiahnuteľné. Nielen ľudia, ale aj božstvá sa riadia zásadami epikureizmu: tiež sú predstavené ako hedonikovia.

V helenizme boli viaceré filozofické združenia, ktoré priamo v podobe spolkov pestovali úctu k zakladateľom filozofických smerov. Tak tomu bolo aj v epikurizme. Jeho stúpenci mali žiť podľa pravidla, ktoré ešte sám Epikuros bol dal svojim učeníkom: sic fac omnia tamquam spectet Epicurus. Zo stúpencov Epikurosa treba spomenúť najmä Lucrecia v 1. stor. pr. Kr., ďalej básnika Horácia (ktorý žil epikurejsky až do príkazu, aby sa v Augustovej ríši ľudia odvrátili od "tejto nerozumnej múdrosti"). Epikureizmus trval ďalej v praktickom počínaní si značných skupín v ríši rímskej, i keď sa filozoficky naplno nepresadil. Jeden z posledných väčších epikurejcov bol Lucianos (v 2. stor. po Kr.).

bb)Stoicizmus

Praktické potreby života v helenizme vyvolali do popredia opäť filozofické stvárnenie sveto - a životonázoru. V ríši rímskej to bolo najmä v podobe stoicizmu. Nemožno o ňom hovoriť ako o stále rovnakom zjave. Stoicizmus pri svojom 500-ročnom trvaní vykazuje viacero odtienkov, i keď si zachováva určité charakteristické rysy, ktoré v starej stoe vytvoril Zenon (333 - 262), a ktoré potom rozpracovali do nového systému Chrysipp (282 - 209) a Panaitios (185 - 110 pr. Kr.), ale najmä Poseidonios z Apameie (135 - 50), ktorý svojím myšlienkovým systémom hlboko zasiahol do spôsobov myslenia ľudí novozmluvnej doby. Žiaľ, Poseidonios nezanechal po sebe nijaké spisy. Jeho myšlienky poznáme len od stúpencov mladšej stopy, najmä z Cicerona, Senecu, Plutarcha a Filona Alexandrinského. Cicero ospevuje Poseidonia ako "omnium maximum Stoicorum" alebo "nobilissimus philosophus". Že Poseidonios vpravde mal veľkú slávu a ohlas vidieť z toho, že ešte v 1. storočí po Kr. neznámy spisovateľ písal svoje diela pod jeho menom, aby im dodal váhy. Poseidonios bol monistom v nazeraní na svet. Z usporiadanosti sveta uzatváral na jestvotu rozumnej dokonalej bytosti, všetko prenikajúcej sily. Z nej vychodia štyri elementy a ich rytmická hra, ich harmónia alebo protivy utvárajú kozmické dianie. Medzi elementami je horúci duch - pneuma božským činiteľom. On je stredobodom mikro - i makrokozmu. To, čo platí o organickom, platí aj o mechanickom svete. Všetko spolu tvorí veľkú jednotu, - čo je základné poznanie stoy, spojenie božstva a univerza, ducha a hmoty. Aj v človeku je podľa stoy takou jednotou duša a telo. Človek preto nie je dualistický tvor, ale tvorí jednotu. To je novum oproti starej a mimostoickej gréckej filozofii, kde býval dualizmus jedným zo základných princípov. Podľa Poseidonia telo nie je väzením duše, ale jej nástrojom poznávania a mravného osvedčenia sa, aby sa v duši prejavilo božské konanie. Duša, prv preexistenčná pochodí zo slnka a po smrti putujúc mesačnou krajinou vracia sa opäť do svojho prapôvodu, stáva sa vzduchom. (Podľa Poseidonia božské sú aj nebeské telesá, najmä slnko. Z neho plynie životná sila do kozmu.) Pri duši teda nejde o útek z tela, ale o premenu vo vyššiu formu bytia. Pokiaľ je duša na zemi, je jej poznanie obmedzené. Poseidonios vie o bytí bohov vo svete a súčasne o ich nadradenosti nad svet. Týmto poňatím získal si mnoho stúpencov dokonca aj v kresťanskej cirkvi. -V etike sa usiloval Poseidonios vysvetliť Zenovu zásadu HOMOLOGOYMENÓS DZÉN, t.j. žiť v súhlase s Logosom.

Nielen súčasníkom, ale aj obdivovateľom a rozvíjateľom Poseidoniových myšlienok bol Cicero (106 - 43). Cicero má veľkú zásluhu na tom, že grécka filozofia prenikla do Ríma. Metodicky bol eklektikom (zo značnou dávkou skepsy). Filozofiu považoval za prostriedok útechy. Vo forme Ciceronom vytvorenej stávala sa pôvodne grécka filozofia v rímskom rúchu súcou pre Európu.

Význam stoicizmu je v mravnej oblasti, kde spôsobil značné zlepšenie. Pre etiku stoicizmu sú významní najmä Seneca, Epiktet, Marcus Aurelius, Musonius a Hierokles.

L. Anneus Seneca (4 pr. Kr. - 65 po Kr.) bol rímskym senátorom. Po vyhnanstve na ostrov Korziku povolala ho r. 49 Agripina za vychovávateľa budúceho cisára Nerona. Ako vychovávateľ mal značný vplyv v Ríme. Ale po čase, r.62 bol zbavený svojho vlyvu a r. 65 musel na príkaz cisárov spáchať samovraždu, keď sa zaplietol do sprisahania proti cisárovi, ktorý sa už úplne vymkol spod vplyvu svojho bývalého učiteľa. Seneca bol veľkým znateľom umenia, filozofom,

dramatikom, vychovávateľom, spisovateľom - štátnikom a učiteľom mravnosti. Na život nazeral veľmi vážne, videl zreteľne jeho tienisté stránky a jeho cieľom bolo doviesť človeka k takému postoju, v ktorom by sa napriek daným ťažkostiam mohol cítiť šťastným. Celý život má byť správnou prípravou na smrť, ktorú Seneca oslavoval ako veľkého vysloboditeľa. Pravda, sám Seneca sa pri tom neodriekal ani bohatstva (mal obrovskú zbierku vzácnych stolov), ani radovánok. Podľa neho bolo dôležité vštepiť človeku istýsi vojenský hrdinský postoj. V jednom zo svojich listov napísal: "Či som smelý, to ukážem v hodine smrti". Jeho diela o morálke boli vydávané ešte aj v našom storočí.[18]

Ďalší veľký stoik Epiktet (50 - 130) bol pôvodom frygickým otrokom. Vo svojich spisoch bol ťažkopádnejší a strohejší ako Seneca, chýbal mu prírodovedecký prehľad a záujem, držal sa temer výlučne praktickej náuky o ctnosti. Prírodné znalosti mali pre neho význam len po toľkú mieru, nakoľko mohli slúžiť pre mravouku. Nezanechal po sebe vlastne nič písomné. Vonkajšie veci pre neho nemali podstatný význam. Dôležité je podľa neho, že človek má vo svojej moci svoj um. Človeku nikto nemôže prekaziť používanie vlastného rozumu.[19] Ak človek správne používa rozum, je božím dieťatom, a z toho vyplýva "oprávnená" pýcha stoikov.

V istej miere opakom Epikteta bol cisár Marcus Aurelius (161 - 180), ktorý po živote plnom hýrenia účtoval ako filozof sám so sebou. Cítil sa nielen cisárom, ale hlavne vojakom, to bola jeho hlavná filozofia. Preto jeho hlavnou zásadou bola poslušnosť prírode. Aj svoje vladárenie sa pokúšal dať do súvisu s poslušnosťou zákonom prírody.

Jednotnosť ríše rímskej a univerzalizmus helenistického spôsobu života veľmi dobre zodpovedali stoickému jednotiacemu nazeraniu.[20] V samotnej stoe boli postupom času zrejmé rozdiely. Najmä jasný bol postup od pôvodne dôslednejšieho materializmu k určitej duchovnosti. Hmota je princíp, na ktorom sa uplatňuje utrpenie, duch je v hmote bývajúci božský NOYS. Ten je totožný s ohňom, a keď je oheň tvorivým elementom, tak je božstvom. Božstvo je pritom svetprenikajúcou dušou. A tak pre stoika sa javí svet ako naozaj jednotný. Jednota je nielen v súčasnom priradení danosti, ale aj v primeranej kauzálnej následnosti. Všetko vyplýva zo všetkého. V zákonitosti, ktorá vládne vo svete, sa prejavuje božstvo. Boh je tak životom kozmu. Tak sa v stoicizme uplatnil úplný pantheizmus.[21] Stoické nazeranie sa stalo veľmi príťažlivým svojím zdôrazňovaním teleologického nazerania na svet. Tu je stoicizmus v úplnej protivine k epikureizmu. Svet ovláda fatum, ale nie bezcieľne, lež rozumne. Ba stoicizmus hovorí dokonca o PRONOIA (starostlivosti) božstva vo vedení sveta k dobrému. Tak ospravedlňovali všetky utrpenia, boje, ale trebárs aj ničenie rastín. Pantheizmus učil stoikov utrpieť aj škodu a pritom byť nevyrušeným. Ba hovorili, že v každom utrpení je určitý stupeň blaha. Čo je mimo oblasť človeka, to sa človeka nemôže dotknúť. Iba bez božstva sa človek nesmie nikdy cítiť. -V stoe bolo obľúbenou téza o predurčení človeka skrze boha, ktorý ostáva skrytým bohom. Keďže však v každom človeku je LOGOS, um sveta, tak človek má jednotu s božstvom a stojí v jeho ochrane. Láska boha k človeku je v tom, že už na zemi ju človeku dokazuje. V stoe bola myšlienka na Boží hnev niečim úplne nemysliteľným. A tak aj ídea bázne bola v stoe nepredstaviteľnou. Oproti božstvu človek má byť len poslušný. Tým bude prinútený konať, čo je rozkázané. Modlitba tu nemá vysokú cenu. Ideálom stoy je urobiť sa šťastným. Stoická viera vie o láske božstva, má dôveru v božstvo, zná spoločenstvo s božstvom (preto v minulosti v cirkvi rímskej tak často chválili "kresťanské" vlastnosti stoikov. Ale v skutočnosti je tu základný rozdiel. Napr. Stoická viera - to je rozhodnutie sa rozumu, nemá nič z Božej milosti).

---

[18] Foerster, 174 -, menuje Senecu filozofom kynicko-stoickej diatribé.-Kynizmus bol prechodným javom, ktorý sa vyznačoval najmä bojovnosťou a zabsolutnením niektorých stoických zásad. Najznámejší kynikovia boli: Diogenes, Oinomaos z Gadary, Demonax, Peregrinus Proteus.

[19] Preto mohol vyhlásiť: „Človek je slobodný, i keď by sa narodil v putách".

[20] Monizmus stoicizmu je poznačený tým, že ide síce o jedine existujúce, o hmotu, ale tá má dve stránky: jedna je tvorivá, druhá tvorená. Prvá je um, jemná to materia. Z toho vzniklo ostatné: vzduch, zem, voda. Pozri Foerster, 162.

[21] Stoici občas vysvetľovali mená bohov ako mythy. Napr. meno Zeusovo dávali do súvisu s DZÓÉ - životom. Druhý pád mena Zeus - Dios zas dali do súvisu s predložkou DIA - skrze, čím naznačovali, že skrze neho sa všetko stalo.

(Náznaky dualizmu.) Oproti pôvodnému monizmu neskôr sa v stoicizme ukázal dualizmus, ktorý značne inklinoval od materializmu. Seneca rozlišoval medzi vitálnou a mravnou silou duše, medzi žiadosťami a ctnosťami. Pritom sa vitálne funkcie v človeku pripájajú na telo, kdežto etické na dušu. Telesno - duševná jednota, ktorá bola ešte u Poseidonia, bola neskôr v značnej miere roztrhaná. Duša so svojimi ctnosťami po smrti ide do neba. Stáva sa súčasťou svetovej duše. (Dať pozor na niektoré zdanlivé podobné prvky v kresťanstve, ktoré však nie sú typicky kresťanské a vlastne bolo ich treba z kresťanstva vylúčiť!).

(Cnosť.) V človeku je napätie z toho, že je nositeľom svetového umu a na druhej strane stoici museli vidieť, že v človeku je aj zlo. Podľa nich človek od prírody bol pôvodne dobrý. Len postupne k nemu pristúpilo zlo. Ale ani ctnosti nie sú v človeku sami od seba. Človek má len schopnosť byť ctnostný. Stoici vyhlásili, že väčšina ľudí sa postupne viac a viac prikláňa k nižšej stránke svojej bytosti. Ale popri nich sú tu múdri, ktorí uskutočňujú ideály. A to je skutočná úloha ľudstva.[22] Ak človek správne myslí, bude aj správne žiť. Preto v stoicizme je mravnosť odvislá od správneho myslenia. Stoa tu priam precenila význam a vplyv rozumu na konanie človeka. - Stoikovia sa vedeli i dosť ostro postaviť proti hriešnikom, lebo im vyčítali, že ich hriech je výsledkom ich zlého myslenia a záľuby v ňom. Preto záchranu pred zlom videli v naprávaní spôsobov myslenia človeka. Keď človek správne myslí, nemusí sa báť ani božstva. Veď sám je súčasťou božstva, svetového božstva. Nie boh, ale človek sám si musí svoj hriech preskúmať, zmeniť sa, hriech odsúdiť a začať iní spôsob myslenia, ktoré vyvolá aj dobré konanie. To bola praktická poučka pre mravnosť. To vedie človeka k radosti: je závislý len od seba samého, od svojho myslenia. Rozumný človek je zároveň slobodný. (Stoicizmus je silne racionalistický v protive ku pragmatistickému spikureizmu.) Stoická myšlienka slobody nemá nič spoločného s hospodárskym usporiadaním. Človek aj v otroctve je slobodný, ak správne myslí. Seneca hovorí, že je neoceniteľnou hodnotou, keď človek je pánom sám nad sebou. Ale to znamená vedieť rozumne prijímať údel osudu, oddať sa bez starostí do vôle božstiev a nedbať na vonkajší stav života, na ťažkostí, nemoci a podobné. Človek môže postupne zmeniť svoj osud - ale to môže len mudrc. Cieľom jeho je potom kľudné šťastie. Stoici v tomto, pravda, neboli celkom jednotní, čo vidieť napr. zo stanoviska k samovražde. Podľa Senecu treba odísť zo života, ak to radí svedomie človeka. Nie je však za samovraždu z nejakého nihilizmu alebo zo zúfalstva. To musí byť vykonané s plným a zdravým vedomím. Píše: "Vošli sme do tohoto sveta a v ňom žijeme. Páči sa ti tu? Dobre, tak poslúchaj! Nepáči sa ti tu? Tak vyjdi von cestou, ktorá sa ti pozdá!" Epiktet už nemá také slobodné stanovisko k samovražde, lebo pre neho smrť znamená zánik duše. Podľa neho človek má tak dlho prechádzať radosťou i bolesťou, až dôjde k cieľu.

Stoa vedome spela ku kozmopolitizmu. Veď už podľa Demokrita múdremu je otvorená každá krajina, lebo vlasťou vznešenej duše je svet. LOGOS ORTHOS, rozumný princíp vo svete, nie je viazaný nijakými spoločenstvami. Ľudstvo má mať preto spoločnú všetko obsahujúcu kultúru. Ako individualizmus v stoe vyvieral z pentheizmu, tak kozmopolitizmus bol dôsledkom silného individualizmu. Idea humanity tu spája celé ľudské pokolenie. Z povedomia, že všetci ľudia pochádzajú z Logosa, vyviera povinnosť humanity. Veď každá duša je fragmentom božstva, ľudia sú synmi božími a navzájom bratmi. Stoická humanita nie je tvorivá preto, lebo je príliš ohraničená vôľou mysliaceho človeka. Snáď najtragickejšie to bolo vidieť na samotárovi filozofovi Marcovi Aureliovi, ktorý síce mnoho hovoril o jednote ľudstva, ale ani sám seba z osamelosti nedostal.

Štát je podľa stoikov vecou prirodzenou, ale jeho základom nie je národ, lež občania, ktorých spája vedomie spoločnej ľudskosti. Preto v popredí stojí univerzálny štát. Postupne sa však v stoe zmenili predstavy o možnosti a organizácii štátu. Ako vo všetkom, tak aj v otázke štátneho usporiadania bolo v stoe základným pravidlom: hľadať, čo na to hovorí príroda. Lebo prirodzené je cieľom stoickej etiky. Pritom pod prírodou sa rozumie niekedy LOGOS, svetový zmysel, inokedy ľudská prirodzenosť, povaha. Etický žije, kto sa vpravuje do súladu s prírodou. Tým je

---

[22] Seneca vo svojich listoch píše: „Dobro je prístupné všetkým ľuďom a v tom sme všetci „ušľachtilí". Seneca nebol šľachticom, Kleanthes bol dokonca nosičom vody. Kto je teda „vznešený"? Ten, kto je od prírody vystrojený ctnosťami.

síce daná určitá etická zodpovednosť, ale na druhej strane neisté určenie obsahu prírody spôsobovalo laxnosť v etickom úsilí. Prílišný individualizmus znemožnil skutočné a plné rozvinutie dobrých možností k etike v stoe. Najmä nebolo isté, ktorá z cností je ústrednou a ktorá vedľajšou. To sa v priebehu časov značne zmenilo.

Etika má silné obmedzenie aj v prílišnom racionalizovaní života. Všetko, čo je rozumné, je mravné a naopak. Tým sa ale stoa zbavovala tvorivej sily mravnosti, lebo láska k dobru a nenávisť k zlu boli len rozumovo zdôvodňované a nikdy to neboli alebo nemali byť city. Vzťah bol tu vlastne vylúčený. Človek mal byť viac - menej "necitný", apatický. Cvičenie vôle malo mu dopomôcť k najvyššiemu stupňu apatie. Kto vie, že všetko je v jeho moci, nemôže byť zapálený za nijaké spoločenstvo (rodina, česť, majetok atď.). Vnútorne slobodný mudrc si berie zo sveta, čo potrebuje, ale nie je za to nijako zapálený. Seneca hovorí: mudrc si neberie imanie do srdca, ale len do domu. Imanie má hodnotu ako možnosť k vyššiemu vzdelaniu. To znázorňuje vnútornú nezávislosť od všetkého zo sveta. Stoik správne bojuje, keď sa usiluje o takéto správne používanie a využívanie danosti života. Heslom bolo: vivere militare est. Preto heroizmus, až vojenský heroizmus a schopnosť žiť úplne odriekavým vojenským životom je pre stoicizmus vzorom.

Celkom môžeme hodnotiť stoicizmus ako jeden z najzákladnejších zjavov staroveku v dobe helenizmu. Bolo to však hnutie, ktoré nepreniklo medzi ľud. Ostalo aristokratickým pohybom a nadto rezervovaným len pre múdrych. Kto nemá filozofický pohľad, je vylúčený aj z mravnosti. Navonok badáme mnoho styčných bodov medzi stoicizmom a kresťanstvom, ale zároveň sú to rozdiely, ktoré nedovoľujú ani na chvíľu stavať ich na tú istú úroveň.[23] Aj kresťanstvo, aj stoa chcú nového človeka, ale v kresťanstve je východiskom Božie dielo spásy, v stoicizme ľudský um. Stoik vidí len stupňovitý, nie podstatný rozdiel medzi božstvom a človekom. Hriech sa mu javí len ako nevyhnutný následok falošného postoja a zlého chápania. -V etike je tu tiež východiskom človek a to ešte s nie dosť presne určenou svojou prirodzenosťou. Stoicizmus nepotrebuje ideu kráľovstva Božieho a nepotrebuje nakoniec podstatne ani iné ľudské spoločenstvá. Naproti tomu kresťanstvo spája ľudstvo v Bohu a umožňuje zdravé spojenie aj medzi jednotlivými spoločenskými celkami v bežnom živote. Stoicizmus mal určite veľký vplyv na mnohých kresťanov, ako zas stoici boli často prístupní uznávať veľký význam kresťanstva.

cc)Novopythagoreizmus a novoplatonizmus

Popri epikurizme a stoicizme sú iné filozofické prúdy doby novozmluvnej menej dôležité, ale majú význam v tom, že sa snažia zaplniť určité medzery, ktoré vznikali v systéme stoicizmu. Predne stoa sa málo stavala proti skeptizmu, ktorý silne rozožieral myšlienkovú tvorbu človeka onej doby. Tým, že stoa budovala na ľudskom rozume ako na základe prístupu ku všetkým veciam, nemohla potierať ničivý skepticizmus. Preto sa vyskytli iné filozofické smery, ktoré sa opierajú najmä na náboženské cítenie človeka helenizmu a pokúšali sa postaviť protiváhu skepse. Neboli to zmeny natoľko tvorivé a jednotné ako stoa, prevažovali v nich mnohé orientálne prvky, a to nielen náboženské, ale napr. aj vplyvy kúzelníctva, astrológie, veštenia a podobných zjavov, ktorých cena sa odvodzovala z hodnôt mimoľudských. Takýmto smerom bol aj novopythagoreizmus. Nevytvoril veľkú trvalú školu, ale ako prechodný zjav zapôsobil najmä tým, že podľa všeobecne platných zásad helenizmu tiež zotrvával v individualizme, ale na rozdiel od stoy hlásal dualizmus. Okrem zemského života dôsledne hľadal nejaký iný, vyšší svet. Bol to smer špekulatívny s metódou synkretistickou. Pritom spájal neraz úplne protichodné hodnoty. To je však vždy dôvodom k rozkladu, a tak tomu bolo aj v novopythagoreizme. V dobe svojho vrcholu mal tento smer určitý vplyv aj na formovanie sa kresťanov.

Novopythagoreizmus nadväzoval od 1.storočia pr. Kr. na starý pythagoreizmus a vznikol asi v Alexandrii. Veľká časť z neho sa zachovala len v citátoch kresťanských cirkevných otcov (napr. u Klemensa Alexandrinského). Ďalším prameňom pre poznanie tohoto smeru sú knihy, ktoré boli

---

[23] Zo 4. storočia pochádzajú tzv. listy Pavla a Senecu, ktoré sa pokúšajú o isté vyrovnanie medzi kresťanstvom a stoicizmom.

jeho stúpencami napísané pod menom Pythagora (takou knihou je napríklad Philostratov životopis Apollonia z Tyany).

V dobe Ciceronovej bol v Ríme známym novopythagorejcom senátor, astrológ a hádač Nigidius Figulus, neskôr Nikomachos z Gerazy a Moderatus zo Španielska. Pre rozšírenie sa tohoto smeru však najvýznamnejšiu úlohu zohral divotvorca, teológ a veštec Apollonius z Tyany. Jeho postava v 1.storočí po Kr. vzbudila velký rozruch - býval prirovnávaný ku Kristu. Jeho život, opradený mnohými legendami, skutočne nesie niektoré styčné body s evanjeliovým podaním o Ježišovi Kristovi. On sám vystupoval ako zvláštny "Boží muž", ktorého poslal Zeus. Kresťanskí apologeti museli veľmi ostro bojovať proti stúpencom Apolloniosa a to najmä preto, že tí úmyselne ťahali paralelu medzi Apolloniom a Kristom.[24] Podľa Apollonia sa duša prevteľuje. On sám o sebe tvrdil, že v minulosti bol kormidelníkom na egyptskej lodi a v jednom levovi spoznal dušu egyptského kráľa Amasisa (preto zakazoval jesť mäso).

I keď novopythagoreizmus v mnohom pripomína stou, vidíme zrejmý rozdiel už v tom, že mu ide omnoho viac o náboženské zdôvodňovanie. Nie je za pantheizmus, ktorý bol v stoe zrejmý, ale za teizmus. Dôkazom duchovosti Boha mu je harmonia krásneho sveta. Tento duchovný Boh je v protive k materiálnemu svetu (tento názor silne zapôsobil i na vznik dualistických prvkov v kresťanstve a tento vplyv sa tu stále ešte v mnohom drží!). Z každej monady vychodia čísla, idey, z ktorých povstal celý svet. Novopythagoreizmus verí síce v jednotu božstva, ale súčasne hovorí o množstve démonov vo svete. To je slabosť tohoto smeru. V stoe namiesto týchto démonov bola reč o abstraktných prírodných silách, tu je reč o osobných "božských" bytostiach. Prostredníctvom týchto bytostí pôsobí na svet hlavný boh. Proti skepticizmu prízvukoval tento smer objektivitu vyjavenia. Zatiaľ čo stoa mala silné korene v telesnom človeku, novopythagoreizmus kladie dôraz na mysteria, čo opäť súvisí s jeho náboženským zdôvodnením.

Pre novopythagorejcov bolo typickým, že sa pri svojej zvesti radi odvolávali na starých učiteľov. Najradšej sa kryli za samotného Pythagora, i keď v skutočnosti bol Pythagoras pre nich viac-menej len pojmom. Aby ho vyvýšili, videli v ňom jedného z tzv. božských ľudí, ktorí vyjavujú boha (podobne ako Apollonius z Tyany). Pythagorasa s obľubou predstavovali ako kazateľa, divotvorcu a najmä nositeľa síl vyšších svetov. Naproti tomu Apollonius z Tyany bol nositeľom nebeskej múdrosti, kázal sebakázeň, potieral vášne a zlozvyky (veď si dovolil napomenúť aj cisára), pripisoval veľmi vysokú cenu modlitbe.

Keďže tzv. božskí mužovia dobre videli do behu sveta, čoskoro dostali charakter veštcov. Veštili, odvolávajúc sa pritom na svoje poznanie v stave askézy. Askéza bola niečím veľmi typickým pre tento smer. Pythagoras bol vegetariánom a abstinentom, i keď bol ženatý (chcel mať deti, aby bohom nechýbalo na ctiteľoch!). Apollonius odmietal už aj rodinu, aj akékoľvek imanie. Pravda, tento najvyšší stupeň askézy žiadal len od prorokov, nie od všetkých svojich stúpencov. Tak sa objavuje dvojitá mravnosť a to podľa toho, kto ju vykonáva. Božstvo možno uctievať len duchovným spôsobom, lebo je duchovné tak ako časť človeka, duch, ktorý je v úplnej protive k telu.

Novopythagoreizmus silne oddeľoval "svätých" dokonalých od masy. Teda opäť dualizmus i na rovine ľudských vzťahov. Človek prostý je závislý od toho, kto mu je v stave podať vyjavenie. Inak nevie, čo je správne. Len v askéze sa možno dostať zo spútania hmotou, a tak preniknúť k božím veciam. Pritom však v novopythagoreizme oddelenie hmoty a ducha nie je úplné, lebo sú v stave navzájom sa stýkať a pôsobiť na seba. -Keď by sme mali hodnotiť tento smer, možno ho označiť ako úpadkový a skôr prechodný ku ďalšiemu helenistickému prúdu: ku novoplatonizmu.

Prechod k nemu tvorí hlavne Plutarch z Cheironey, ktorý bol politikom, kňazom v chráme Apollona delfského a spisovateľom. Napísal veľmi mnoho kníh.[25] Jeho tézou bolo, že filozofia sa

---

[24] Foerster, 181 uvádza, že manželka cisára Septimia Severa Julia Domna dala Philostratovi napísať Apolloniov životopis. Jeho starší životopis od Moiragenesa sa stratil. Celkove jeho postava ostala záhadou.

[25] Jeho knihy sú veľmi rozličnej hodnoty najmä pre rozmanité námety. Zaoberá sa napr. problémom teodicey, v iných knihách vegetarianizmom, metafyzikou, pokojom duše, veštbami, učením o démonoch, učením o egyptských božstvách. -Pozri Hansen, Philoshophie, v Umwelt des Urchristentums I. 367.

musí spájať s potrebami života. Bojoval proti snahe žiť bez bohov a proti kúzelníctvu. Boha si predstavuje ako nepremenného, nekonečného, večného, bytosť, ktorá je bez vlastností. Je úplne transcendentný nad svetom. Oproti nemu je od počiatku matéria. (Stupnica hodnôt u Plutarcha: Boh duch - zlá duša sveta - hmota.) Medzi bohom a hmotným svetom treba veľké množstvo sprostredkujúcich bytostí (démoni). Človek je určovaný láskou a spravodlivosťou, ale účinné sú len vtedy, keď vie o svojom poslaní. Plutarch veril v nesmrteľnosť duše.[26] Jeho etika nie je vôbec náboženský fundovaná. Je v nej závislý úplne od Aristotela. Preto potiera aj stoickú nevyrušiteľnosť. Nehlásal askézu, ale tzv. strednú cestu.[27] Ani vonkajšie hodnoty života nie sú bezcenné, ale majú význam, keď slúžia mravným cieľom. Múdri majú povinnosť zúčastňovať sa verejného, politického života. Videl význam sociálnych ustanovení života, ale sám nič nového k tomu nepriniesol.

U Plutarcha je zrejmý boj o pravdu a hlbší zmysel života. Hľadá ho najmä v mystike, ktorá sa stáva čím ďalej tým charakteristickejším prvkom helenizmu. -Slabosťou Plutarchovou bol jeho veľký eklekticizmus. V jeho filozofii stretávame starých filozofov Platóna a Aristotela, ale odrážajú sa tu aj nové prúdy, ako bola stoická etika, aj novopythagoreizmus.

V novozmluvnom období sa rozvíja novoplatonizmus až k svojmu vrcholu v 3.storočí. Dosahuje ho v Plotinovi (205 - 270). Základy novoplatonizmu sú však zrejmé už v 1.storočí po Kr.

V tomto smere sa kladie dôraz na abstrakno a duchovno. Boh je bytie samo o sebe. Nemožno o ňom viac povedať. Určený je vlastne len negatívne: je bez postavy, bez vedomia. Jedine o jeho vzťahu k svetu možno hovoriť. Iné nič nepoznávame. Božská podstata však už svojím trvaním sa stáva a je základom stvoreného sveta. Pritom sú určité stupne, v ktorých je stále menej a menej božského. Božstvo pôsobí bez toho, že by to chcelo: púhou svojou jestvotou. Tvorivým princípom je NOYS ako prvá hypostáza božstva. Zo svetovej božskej duše potom pochodia duše bytostí na svete. Niekedy sa zdá nutné ich spojenie s telom, inokedy sa toto spojenie hodnotí ako následok hriešných sklonov duše, ako väzenie duše pri jej nepravej žiadosti. Hmota je zlá a telesný svet je zmiešaninou svetla a tmy. Pokiaľ má podiel na božstve, je dobrý, pokiaľ má podiel na hmote, je zlý. Pre túto roztrieštenosť, ktorá sa týka človeka, je človek nešťastný. Dualizmus sa tu stupňuje až v nenávisť proti hmotnej látke, ktorú možno vnímať zmyslami. V takom položení Plotin požaduje len jedno: oslobodiť sa od telesného, od zmyslového, obrátenie sa duše do seba, dovnútra. K tomu má pomáhať askéza. Veď vojdenie duše do tela je jej znížením. Potrebuje vyvýšenie v odpútavaní sa od tela. Podľa Plotina duša ostáva bezchybná. Má len jeden hriech: spojenie sa s telom. Preto posvätením je podľa neho oddialenie sa od telesnosti. Uvoľnenie sa z telesnosti je vykúpením. Preto žiadal zdržanlivosť, askézu, pravda, tiež len od časti ľudstva. Preto aj u neho je zrejmá dvojitá mravnosť.

Popri Plotinovi významný bol ešte Porfýrios, ktorý šiel v askéze tak ďaleko, že pripúšťa manželstvo len bez pohlavného obcovania. Celá mravnosť je jedine v zdržanlivosti. Podobné myšlienky hlásali aj Jamblichos a Proklos.

Celkove vidieť, že v helenizme postupne viac a viac badať odklon od reality života, zvyšovanie asketizmu, mysticizmu, znevažovanie sveta. Filozofi nakoniec nevytvárajú svoje vlastné systémy, ale získavajú popularitu novým kombinovaním starých ideí. Tak sa postupne tratila sila filozofie v etike, a tým bol daný konečný základ k rozkladu helenizmu.

---

[26] Toto Plutarchovo učenie prešlo neoprávnene aj do učenia časti kresťanstva. Učenie o nesmrteľnosti, ktorú má vraj duša sama zo seba, zo svojej podstaty, je rysom typicky dualistickým a nemá s kresťanstvom nič spoločného.

[27] Napr. udatnosť je strednou cestou medzi zbabelosťou a bláznivou odvahou.

2. Židovstvo

a) Pramene k poznaniu židovstva

Na rozdiel od predžidovskej (izraelskej) doby nemôžeme sa v dobe novozmluvnej už opierať o biblické spisy ako o prameň znalostí o židovstve. Resp. len preklady biblických kníh Starej zmluvy naznačujú niektoré skutočnosti zo židovského života. Tu je dôležité poznať hlavné preklady, keďže popri bežnom gréckom preklade Starej zmluvy Septuaginte (LXX) používali Židia neskôr aj preklad Aquilu, žiaka to rabiho Aqibu. V týchto prekladoch vidíme niektoré odchýlky, ktoré umožňujú usudzovať na niektoré dôrazy v židovskom živote. -Popri biblických knihách v tejto dobe veľkú úlohu hrajú starozmluvné apokryfické knihy. Na smer vývoja židovského myslenia v 2. stor. pr. Kr. poukazuje najmä Jesus Sirach. Táto kniha bola veľmi rozšírená a poznal ju aj Ježiš Kristus. -Na dejinný vývoj veľmi významne poukazujú knihy Makabejské. 1. kniha Makabejská opisuje udalosti z rokov 177-135 pr. Kr., druhá z rokov 175-161, pričom tu je zrejmý účinok tvoriacej sa farizejskej zbožnosti. Tretia kniha Makabejská je knihou potešujúcou a vznikla asi neskôr, možno až v 1. storočí po Kr. Podobne ťažko je určiť presnú dobu vzniku 4. knihy Makabejskej, ktorá bola možno napísaná až tesne pred zbúraním mesta Jeruzalema za Vespasiana. Nie sú to už deje, ako bola 1. a 2. Mak., ale viac kázňové zhodnotenie Makabejcov, ktorého cieľom bolo vyvolať oduševnenie v židovstve. Makabejské knihy silne vplývali na národné i kultúrne uvedomenie sa židovstva, i keď ich skutočným a posledným zamierením bolo náboženské zamierenie. Na filozofické prúdenie najmä u egyptských Židov v 1. stor. pr. Kr. ukazuje Múdrosť Šalamúnova. Je to úvaha o múdrosti, ktorá je zosobnená a ako božská múdrosť je vysvetlením bytia celého sveta. -O niečo staršie sa javia Šalamúnove Žalmy, ktoré sú príznačné najmä svojím mimoriadne živým mesiášskym očakávaním, ktoré sa uplatnilo v dobe po Makabejcoch.

Pre poznanie filozofického zamierenia Židov je najdôležitejšie dielo Filona z Alexandrie (-20 - +50). U neho je typické najmä spojenie filozofie a náboženstva v židovstve. Na rozdiel od gréckej filozofie Filonovo uvažovanie sa bez prestania púta k Starej zmluve. Svojou alegorickou exegézou pritom zachádza so Starou zmluvou ako s objektom vlastnej špekulácie, takže nemôžeme hovoriť u neho o skutočnej poslušnosti Písmu. Filo písal spisy o kozme, pričom polemizoval napr. so stoickým názorom o možnosti zániku sveta ohňom (v diele De incorruptibilitate mundi). Ozvenou na stoické učenie o slobode je jeho spis Quod omnis probus liber. Možno od neho pochodí aj spis De vita contemplativa, v ktorom sa ospevuje mníšstvo therapeutov. Na vplyv stoy v židovstve ukazujú aj Filonove spisy: De providentia a De Alexandro. Prvý hovorí o ideále stoického učenia o predurčení a druhý o stoickom Logose. -Filo bol známym obhájcom židovstva. Jeho vysoké misijné povedomie uplatňovalo sa najmä v spisoch, v ktorých nežidov oboznamoval so židovstvom a to tak, aby ich pre židovstvo získal. Tak napr. De vita Mosis ukazuje Mojžiša ako filozofa, ktorého môžu aj nežidia s dobrým svedomím nasledovať. Veľké malo byť najmä jeho dielo PERI ARETÓN, ktoré sa však nezachovalo. Len časť z neho je známa a to De Legatione ad Gaium. Tu kreslí Filo víťazstvo cností nad bezbožnosťou a rúhaním sa. -Na veľkú lásku Filona k tóre ukazuje celá séria spisov, v ktorých sa zaoberá priamo tórou: De opificio mundi (kde sa pokúša dať do súvisu učenie Biblie o stvorení sveta s Platónovým učením), De decalogo, De specialibus Legibus (výklad etických a kultických zákonov). -Veľkú časť jeho diela tvoria priamo komentáre k Starej zmluve. Tu treba spomenúť veľký vplyv jeho typicky alegorických úvah o Geneze. Z nej bol v stave odvodiť všetko, čo sa len vo filozofii dá povedať. -Filo mal značný vplyv na filozofiu 1. storočia po Kr., a ani v kresťanstve nechýbali - i keď len nepriamo - jeho stúpenci. Spojil v sebe orientálne prvky voľného myslenia, ktoré zabieha až do alegórie, s veľkou láskou k tóre a so snahou vedome nábožensky riešiť všetky problémy, pravda, vždy v rúchu filozofickom.

Na myslenie novozmluvnej doby silne vplývali niektoré apokalyptické apokryfické knihy, najmä knihy židovských Sibýl. V nich sa hovorí o dejinách ľudstva od stavby babylonskej veže až po prítomnosť. -Tieto spisy vznikali v diaspore a dnes sú známe najmä veľkým množstvom pohanských i kresťanských vsuviek. Ide im v podstate o podanie významu židovstva v protive ku

gréckej kultúre. Niektoré zo židovských Sibýl vznikli už okolo r. 140 pr. Kr., iné omnoho neskôr. Literatúra Sibýl sa pestovala i neskôr v stredoveku a vyznačovala sa veľkou fantazijnosťou.

Veľmi vzácnymi dokladmi židoského písomníctva sú knihy s apokalyptickou tématikou. Takou knihou je etiopské znenie Henocha, tzv. I. Henoch. Táto kniha vznikla už v časoch Makabejcov, ale bola viackrát prepracovaná. Jej najmladšie časti sú z r. 64 pr. Kr. V Henochovi je významný opis očakávaní Syna človeka. Všetko je premiešané silnými astrologickými predstavami a na druhej strane moralizmom. -Podobnou židovskou apokalypsou je aj tzv. slovanský Henoch (Hen. II.), ktorý sa vyznačuje synkretizmom z 1. stor. po Kr. Kreslí sedem nebies a odkrýva množstvo astrologických tajomstiev. -Apokalypsou je aj Assumptio Mosis. Je to kniha zrejme farizejského pôvodu zo začiatku 1. storočia. Je v nej dôraz na čakanie Mesiáša a na zákon. - Spôsob myslenia 1. storočia veľmi príznačne odráža 4. kniha Ezdrášova. Je to jeden z najcennejších pozdnožidovských spisov. Kniha je známa z prekladov v latine, sýrčine, kopčine, arménčine a arabčine. Vznikla v dobe skazy mesta Jeruzalema. Sú v nej početné vízie, krásne hymny a celá kniha akoby mala odpovedať na otázku: Prečo padol Izrael? V knihe je hodne statí o Synovi človeka. Rieši sa v nej i údel spravodlivých a hriešnikov. -K známym apokalypsám patrí aj Baruchova apokalypsa, ktorá bola tiež napísaná asi po zbúraní Jeruzalema.

Na hagadické spracovanie Genézy a Exodu narážame v Testamentoch dvanástich patriarchov. Zachovali sa len v gréckom preklade a s určitými kresťanskými prídavkami. Sú to najmä apokalyptické videnia, ale so silným moralizmom. Niektoré časti knihy sú z doby Makabejskej. Kniha podáva poučenie národu ústami patriarchov. -O vzniku LXX hovorí tzv. list Aristeasov, napísaný medzi rokmi 96-93 pr. Kr. Tento spis patrí ku knihám o židovskej múdrosti (podobne ako Sapientia Salomonis).

Židia písali niektoré knihy pod menami slávnych gréckych spisovateľov. Boli to úmyselné "falšovania" týchto spisov, aby boli Židom prijateľné. Tak vznikli niektoré spisy pod menom Homérovým, Aischylovým, Sofoklesovým, Euripidovým, Kalimachovým. -V týchto spisoch sa Židia snažili dokázať, že Gréci mali všetky svoje podstatné dobré myšlienky od Mojžiša. Podľa týchto podaní boli židovské podania o stvorení sveta, o sobote aj iné myšlienky prevzaté Grékmi. Je potrebné vrátiť ich do pôvodnej podoby.

V slovanskej reči sa zachovala aj apokalypsa Abrahámova, kde je reč o nanebavzatí Abraháma a o jeho boji proti modloslužbe. -O páde človeka špekuluje dielo Vita Adae et Evae. O martýrstve a o význame prorokov hovorí Martyrium Jesajae.

Z doby Herodesa Veľkého pochádza tzv. Damašský spis, ktorého príbuznosť s novoobjavenými spismi Qumráncov sa vcelku uznáva. O essénoch od Mŕtveho mora píše vo svojom diele aj Josefus Flavius. Jeho spisy, opisujúce udalosti židovského národa, sú - žiaľ- poznačené prílišnou tendenciou zapáčiť sa Rimanom a preto sú niektoré udalosti silne skreslené. Z jeho diel sú známe najmä Bellum Judaicum, Antiquitates judaice a Vita (tento posledný spis je vlastnou obranou proti podaniu o židovskej vojne z pera galilejského historika Justusa z Tiberiady).

Na spôsob myslenia židovského snáď najlepšie poukazujú však spisy náboženského obsahu, ako sú targumy a midraše, a vôbec celá tvorba, ktorej výsledkom je Talmud.

Targumy sú aramejské preklady Starej zmluvy, ktoré sa stali nutnosťou, keď sa v židovstve hebrejská reč postupne stávala cudzou rečou, a tak aj hebrejské biblické texty boli pre Židov nezrozumiteľné. V bohoslužobných zhromaždeniach sa síce čítalo hebrejsky, ale k tomu sa hneď čítal aj patričný aramejský targum. Nešlo teda len o púhy preklad, a to umožňuje využiť targumy pre poznanie myslenia doby, v ktorej vznikli. Pôvodne boli targumy ústne, neskôr napísané. Zachovali sa targumy Onkelosa, Pseudojamathana, targum Jerušalom II. To boli targumy k Pentateuchu. Okrem toho je známy targum Jonathana ben Uziela k prorokom a z hagiografov dva targumy ku knihe Esther.

Od doby Ezdrášovej bol síce Pentateuch uzavretý, ale život si vyžadoval stále nové a nové ustanovenia a poriadky. Tieto poriadky boli pôvodne len ústne tradovanými právnymi zákonnými zvyklosťami. Postupne boli staré zákony Pentateuchu prispôsobované po rozličnej stránke novým potrebám. Tieto zvyklosti a nové úpravy boli zozbierané najmä v 2. stor. po Kr., keď rabbi Jehuda

s prímenim "knieža" (hannasi) ich najviac zobral; ale pred ním už jestvovala zbierka R. Meira a R. Aqibu. Zozbieraná látka mala meno Mišna a obsahovala jednak právne ustanovenia (halaka), jednak náboženské pravdy, výroky, mravné poučky, scény a iné (hagadda). Mišna znamená opakovanie (mšn = opakovať). Nechce byť iným len zopakovaním starých právd a výkladov zákona. Nóvum je v tom, že všetko vedome systematizuje podľa jednotlivých oblastí života. Má 63 traktátov napísaných v novohebrejčine a zachovaný v palestínskom a babylonskom poňatí. Je to dielo typicky kazuistické. Spomínajú sa tu totiž najrozmanitejšie oblasti života, pri ktorých sa má prejaviť správny názor a konanie Žida. Základných 6 sedarim tvoria: 1. Zeraim - hospodárstvo, 2. Mó ed - sviatky, 3. Našim - manželské právo, 4. Neziqin - civilné a kriminálne právo, 5. Qodašim - obete, 6. Teharoth - očisťovanie. -Z traktátov sú najvýznamnejšie: Berakoth (recitovanie š´ma), Sabbath (svätenie soboty), Pesahim (pascha), Joma (deň zmierenia), Sukka (sviatok stánkov), Jabamoth (manželské právo), Kethuboth (o rozvodoch), Sota (o smilstve), Baba qama, mezia a bathra (civilné právo smerujúce k nežidom), Sanhedrin (súdne predpisy), Pirque Aboth (výroky otcov), Tamid (denný kult v chráme), Ohaloth (znesvätenie mŕtvolou).

Ďalej je významná v židovskom písomníctve Tosefta - súhrn to poučiek učiteľov, tannaim. Nemala ovšem taký význam ako Mišna. Rabíni sa všemožne snažili dokázať úplný súlad medzi tórou a mišnou. A robili tak opäť aj v palestínskej, aj v babylonskej oblasti. Spisy, ktoré dokazujú túto jednotu sú tzv. Gemara. A nakoniec: Mišna + Gemara = Talmud. (Talmud znamená učenie). Talmud bol palestínsky a babylonský. Babylonský je trikrát taký veľký ako palestínsky.

Ďalšími spismi židovstva sú Midrašim - to sú vlastne exegeticko-praktické výklady. Začali ich tannaiti, skončili Amorejci. Pre Novú zmluvu majú význam: Sifra k Lev., Sifra k Deut., Mekhilta (= pravidlo) k Exodu, Pesikhta (= odsek) - sú to homílie a podobné úvahy.

V týchto židovských spisoch stretáme sa s veľkým množstvom podobenstiev, legiend, modlitieb, kukltických prikázaní, lekárskych a prírodovedných poznatkov. Sú však predovšetkým odrazom mnohých debát a sporov. Zračí sa z nich mravnosť, ktorá sa má dokázať v maličkostiach, v drobnostiach života, pričom sa neraz úplne stráca akýkoľvek prehľad o celkovom zamierení. Ide tu neraz naozaj o "štiepenie vlasov". V Talmude sa prirodzene odráža postavenie, v ktorom bolo živdovstvo v dobe jeho vzniku, preto naskrze nezaráža, že v ňom nachodíme hodne zatrpknutosti, ba priamo nepriateľstva voči nežidom, resp. voči tým, čo spôsobili pád Jeruzalema a obrali Židov o slobodu. Je tu množstvo veľmi cenných a mravne hodnotných poučiek, ale práve tak aj veľmi mnoho pokusov vyhnúť sa mravnej zodpovednosti. Je priam akoby znakom Talmudu, že hodnotné myšlienky sa v ňom musia hľadať uprostred ničotných sporov a hádok, ktoré sú podrobne zaznačené. V porovnaní s biblickou a apokryfickou literatúrou stretáme tu značnú bezduchovosť, neraz až prázdnotu, i keď na druhej strane až obdivovať treba, čo vedeli svojou metódou rabíni dokázať. Všetko to odráža stav židovstva od 1. storočia po Kr.

b) Rozšírenie sa židovstva a kultúrne prostredie v Palestíne

V novozmluvnej dobe boli Židia rozšírení prakticky po celej rímskej ríši, pravda, neboli pritom na všetkých miestach na rovnakej kultúrnej a spoločenskej úrovni. To bolo v značnej miere závislé od toho, ako sa voči nim chovali obyvatelia jednotlivých častí rímskej ríše, resp. ako sa v rozličných časoch k nim chovala rímska vrchnosť vôbec. V ríši rímskej sa pomer voči Židom veľmi často radikálne menil (pozri napr. Claudiov edikt o vyhnaní Židov z Ríma - potom jeho vyzdvihnutie z platnosti za Nerona a uprednostňovanie Židov - hneď za tým, ešte za vlády Nerona, veľký odpor proti Židom v čase vypuknutia židovskej vojny). Značnú slobodu požívali Židia v ríši Parthov. Tam ostali ešte značne veľké zbytky Židov z čias babylonského zajatia a mali tu také slobody, že aj Židia v ríši rímskej neraz túžobne upierali zraky k ríši Parthov ako k takej, ktorá im umožní slobodu, len čo porazí Rimanov. Odraz tohoto čakania vidíme aj v Zjavení Jánovom, kde najmä pri šiestej trúbe (9, 13-) sa hovorí priamo o vpáde partských vojsk do ríše rímskej. Keď padol Nero, ktorý značne nadŕžal Židom, Židia očakávali, že z ríše Parthov príde nero redivivus a dokončí vyslobodenie Židov, keď odstráni chaos, ktorý zmietal Rímom za Galbu, Otha a Vitelia.

V rímskej ríši, okrem Palestíny, boli veľké skupiny Židov najmä v Egypte, Sýrii a Malej Ázii. Značný počet Židov žil vo veľkých mestách, najmä v Ríme, Alexandrii, Antiochii a Efeze. V ríši rímskej bolo spolu asi štyri a pol milióna Židov, t.j. asi osmina obyvateľov celej ríše. Prirodzene títo Židia nemohli všetci bývať na úzkom území Palestíny, ktorá bola vcelku len 230 km dlhá a len niekoľko desiatok km široká. V čase Hasmoneovcov bola síce ich ríša väčšia, ale to len na krátky čas. V novozmluvnej dobe žil pomerne samostatným životom Dekapolis, ktorý netvoril kompaktné židovské územie. V dobe vystúpenia Ježiša Krista Galilea bola vlastne najvzdialenejšie kompaktné židovské územie v pomere k Jeruzalemu.

Celá Palestína je malou zemou, veď vzdialenosť z Jeruzalema do Galillei sa prešla za tri dni peši. Malé rozmery Palestíny vysvetľujú skutočnosť, že Ježiš Kristus bol veľmi rýchlo známy v celej Palestíne. Malý rozsah tejto zeme však nebránil tomu, aby sa tu po stáročia neodohrávali veľmi významné udalosti.

Palestína okrem Jeruzalema nemala vlastne nijakých väčších miest, ktoré boli vpravde významnejšími kultúrnymi strediskami. Naopak, okolo židovského vonkova boli niektoré pohanské mestá, ktoré dbali o šírenie sa nie židovskej, ale helenistickej kultúry. Mimo toho medzi Judskom a Galileou ležala ešte Samária so svojím väčším mestom Sebaste, ktoré Herodes vybudoval úplne v duchu helenizmu. -Helenistické mestá malo i pobrežie: Gaza, Askalon, Caesarea. Na severe sa helenistická kultúra šírila medzi Židov z mesta Ptolemais (Akko), Tyrus a Sidon. V tomto území bol začas aj Ježiš Kristus. -Gréckym duchom ovplyvnené mestá bolo možno rozoznať podľa toho, že mali divadlá, kúpele a ihriská, čo v židovskom prostredí bolo neznáme a na čo pravoverní Židia pozerali ako na hriešne (vpravde to boli miesta, ktoré tvorili strediská nerestí). -V samotnej Galilei najmä za dôb Herodesa Veľkého bolo najvýznamnejším helenistickým mestom Skythopolis a na východ od Jordánu Hippos a južnejšie ležiace Gadara a Gereza. Tieto mestá východne od Jordánu boli akoby ochrannou hrádzou rímskej ríše proti púšti a jej obyvateľom. Patrili k Desaťmestiu (Dekapolis). Na severovýchod od Galilei bolo Julias a Caesarea Filipova, kde sa od dôb Filipa tiež podporovala helenistická kultúra.

Helenizmus postupne prenikal i do samého centra židovstva. I na tom mal najväčšiu zásluhu Herodes Veľký, ktorý sa ku helenistickej kultúre vedome priklonil. Svedčia o tom napr. veľkolepé stavby v Jeruzaleme (palác, chrám, obranné múry). V Jeruzaleme bol tiež vystavený amfiteáter, divadlo a hippodrom, všetko to znaky grécko-rímskej, nežidovskej kultúry. Táto kultúra sa v Palestíne šírila po známych rímskych cestách. Veď Palestína bola významným spojovacím mostom medzi západom a východom. Nadto do židovského prostredia mnoho nežidovského ducha vnášali neraz - nechtiac - aj pútnici, ktorí pravidelne prichádzali na sviatky do Jeruzalema, a to zo všetkých častí vtedy známeho sveta. Tak sa i tu uplatnili jednak vplyvy grécko - rímskeho sveta, jednak vplyvy typicky orientálnej kultúry (najmä Židia z diaspory v Babylone boli ich nositeľmi). Predstavy z perzského náboženstva, z egyptských a gréckych kultov ovplyvňovali myslenie mnohých Židov a na druhej strane vyvolávali vedomú reakciu v radoch zbožných obrancov čistoty židovského života. Tak sa formovala kultúra židovská. Typicky židovskými, bez cudzích vplyvov, ostávali vlastne len malé skupiny Židov, obklopené väčšinou pohanov, resp. neraz Židmi, preberavšími pohanskú kultúru.

Ako veľmi vplývala helenistická kultúra na celú Palestínu, vidieť z mnohých vykopávok. Napr. v Geraze sa vykopal chrám Artemidy a nádherná trojdielna brána, amfiteáter, forum. Výzdobu týchto stavieb nikdy neboli robili sami Židia, nakoľko je to figurálna výzdoba zvierat a ľudí, čo bolo Židom zakázané. Dokonca i vo vykopanej židovskej synagóge v Kafarnaume našla sa nad dverami ozdoba v podobe orla. Ba podobná ozdoba bola aj nad bránou jeruzalemského chrámu. Ostatné ozdoby ako napr. rozličné (trebárs korintské) hlavice na stĺpoch stavieb neurážali natoľko cit Židov ako ozdoby, zobrazujúce živé bytosti.

Židovstvo bolo od čias Herodesa Veľkého vystavené veľmi silnému náporu helenizácie a muselo k nej zaujať postoj. Tak vznikli dva hlavné kultúrne prúdy: jeden schvaľoval zmeny a novoty, druhý sa postavil na stanovisko židovské, priamo až fanaticky oproti všetkému cudziemu. Z toho prirodzene vznikali potom mnohé napätia uprostred židovstva, čo sa odrazilo i na postoji

jednotlivých skupín a strán v židovstve a čo bolo pre židovský národ priam osudné v časoch židovskej vojny.

O celkovom stave typicky židovskej kultúry v dobe novozmluvnej môžeme si urobiť ešte dnes určitú predstavu zo zbytkov pomerov na vonkove. Zatiaľ čo mestá prešli úplnými premenami pomerov, na vonkove sa na mnohých miestach zachoval doteraz ten stupeň kultúry, ktorý bol v biblických dobách. Aj dnes ešte miestami žijú niekoľkotisícročné zvyky a predstavy. Spôsob obrábania pôdy (medzi niektorými skupinami arabského obyvateľstva) je ten istý ako v dávnoveku a remeslá sa miestami vôbec nevyvinuli na vyššiu úroveň. V mestách prirodzene, teda aj v Jeruzaleme, staré spôsoby života nachodia sa už len v malej miere v niektorých domorodých štvrtiach. Akže vonkov, až do vzniku štátu Izrael, bol len veľmi málo dotknutý civilizáciou a modernými kultúrnymi vplyvmi, tým skôr si možno predstaviť, že v dobe Ježišovej vonkov nebol zasiahnutý helenizmom. Nemožno preto tvrdiť, že by sa Ježiš Kristus nebol stretol aj s typicky židovskou kultúrou. Ale práve tak je pravdepodobné, že sa nevyhýbal ani oblastiam s helenistickou kultúrou. Preto predpokladáme i jeho znalosť gréčtiny. Predpokladáme ju aj u jeho učeníkov, u jedného viac, u iného menej. Pravda, medzi učeníkmi Ježišovými nebolo takých, ktorí by boli priamymi stúpencami helenizmu. Grécke mená mali len Ondrej a Filip, ale to nedokazuje, že by museli byť helenisti. V prvom kresťanskom zbore v Jeruzaleme boli prívrženci Krista spočiatku dosť ostro oddelení od skupín helenizmom formovaných. Len postupne sa s nimi spriatelili (na tento proces nasvedčuje prípad Štefana, v ktorom okrem čisto náboženských motívov hrala úlohu i skutočnosť, že v zbore Jeruzalemskom boli medzi kresťanmi skupinky helenistov).

Ježiš a jeho učeníci sa spočiatku pohybovali najmä v kruhoch prostých ľudí. A predsa v evanjeliách sú náznaky toho, že aj niektorí bohatší alebo významnejší obyvatelia Palestíny sa ku kresťanstvu hlásili. Na druhej stránke sú zmieny o tom, že na niektorých miestach Židia sa jednotne postavili proti Ježišovi a jeho učeniu.

Sám Ježiš si všímal zvyklosti života obyvateľov Palestíny a nejednu z nich zachoval vo svojich rečiach, najmä podobenstvách. Z týchto jeho rečí poznávame mnoho z kultúrnej úrovne židovstva jeho doby. Napr. jeho podobenstvá predpokladajú najmä jednopriestorové malé palestínske domčeky, v ktorých jedna lampa je v stave svietiť všetkým, čo sú v dome (Mt 5,15). Celá rodina obývala jednu miestnosť, kde spolu spávali, ako hovorí podobenstvo o človeku, ktorého o polnoci vzbudí jeho priateľ so žiadosťou, aby mu požičal chleba (L 11, 7). Podobenstvá vcelku ukazujú, že pomery v Palestíne boli dosť biedne. Veď prečo by inak žena tak pečlivo hľadala stratený peniaz (L 15.8). Naproti tomu Ježiš vedel aj o bohatstve niektorých obyvateľov: pozri podobenstvo o veľkej večeri, podobenstvo o talentoch, podobenstvo o nespravodlivom šafárovi (L 16,1). Z posledného podobenstva poznávame aj spôsob hospodárenia na veľkých majetkoch, popri ktorých zanikali alebo len živorili všetci, čo nepatrili k panstvu majiteľa pôdy. Neraz celé obce patrili jednotlivcom, naozaj orientálne bohatým, pravda, na úkor stoviek chudákov. Ježiš týmto boháčom vyslovil svoje ostré: beda! a znázornil ich konečný údel trebárs na obraze lakomca, ktorý zomiera prv než by mal úžitok z celého svojho bohatstva.

V novozmluvnej dobe už bol značne rozvinutý aj židovský obchod. Židovskí obchodníci chodili po celom svete, plánovali svoje cesty (Jak 4,13-17). V samotnej Palestíne však prevládali Židia ako roľníci a rybári, ktorí vplývali na kultúrne zloženie zeme. Občasný vpád nomádov alebo obyvateľov hôr býval pamätný pre celý kraj, keď došlo k vyplieneniu polí. Keďže novozmluvná doba zahrňuje v sebe aj dobu vojny židovskej, musíme mať na pamäti veľké zmeny v tomto čase. Zmeny, tie boli však niečím mimoriadnym, čo bežný stav kultúry síce ohrozilo, ale čo sa opäť zmenilo v pôvodný stav. Prirodzene, to len prispelo k tomu, že ani židovstvo nemôžno chápať ako zjav úplne jednoliaty po stránke kultúrnej a časovo nemenný. Ku rôznorodosti, spôsobenej miestnymi odlišnosťami pristupovala aj rôznorodosť, spôsobená časovými odchýlkami.

V samotnej rímskej ríši bolo na mnohých miestach badať veľký záujem o židovskú kultúru. Snáď to bola práve spätosť tejto kultúry s náboženským poslaním Izraela, ktorá priťahovala. Vedomie veľkej jednoty, ktoré bolo práve v rámci židovskej kultúry, bolo blízke jednotiacemu poňatiu helenizmu. Starobylosť židovskej kultúry bola vzácna najmä v dobe, keď sa začínalo

uctievať všetko staré (a tajomné). Preto sa stretáme s veľkým množstvom prozelytov, ktorým nešlo len o čiste náboženský príklon k židovstvu, ale aj o prebratie jeho kultúrneho fondu. -Na druhej strane však nutno vidieť, že židovská kultúra - zase pre svoju určitú náboženskú viazanosť predpismi zákona, ako boli obriezka, obete a pod. - vzbudzovala aj odpor. I keď sa nedá hovoriť priamo o rozšírenom alebo trvalom antisemitizme, jeho stopy v rímskom spoločenstve sa občas veľmi jasne prejavili a znamenali neraz nebezpečenstvo pre celé oblasti Židov (pozri Sejan). V tomto duchu pôsobiaci činitelia využívali niektoré rysy života židovského spoločenstva priamo na výsmech (výsmech obriezky, soboty). Odpor spôsobovalo i uctievanie Boha Židmi pri vylúčení úcty voči iným bohom. Preto maloazijskí Gréci dávali ako podmienku pre prijatie Židov do svojho spoločenstva: aby uznali aj grécke božstvá. Pohania totiž vycítili, že svojím strohým jednobožstvom Židia vyslovujú súd nad ich božstvami a bránili sa tomu. -Proti všetkým znakom antisemitizmu sa Židia chránili jednak získavaním vplyvu na rozhodujúcich miestach v ríši rímskej (pozri prípad Sabiny Poppey), jednak apologetickými spismi, v ktorých niekedy je veľmi ťažko možné odlíšiť, kedy sa obraňuje kultúrna a kedy čisto náboženská hodnota židovstva (napr. list Aristeasa o vzniku LXX alebo Jozefov spis "Proti Apionovi"). Pri obrane židovskej kultúry boli značnou posilou tie časti židovských spoločenstiev, ktoré až synkretisticky sa spájali s jednotlivými prvkami gréckej kultúry (pozri veľký vplyv Filona Alexandrijského). Pravda, dialo sa to neraz za cenu čistoty pôvodnej židovskej kultúry. Prinajmenšom po stránke formálnej sa títo obrancovia neraz stávali priam nositeľmi helenistického spôsobu myslenia.

c) Skupiny v židovstve

aa) Vznik a význam zákoníctva

Stále stretanie sa s rozličnými mimožidovskými prúdmi, historický vývoj židovstva a zmeny v jeho náboženskom zamierení odrazili sa najmä na vzniku určitých skupín v židovstve. Vyplýva to z prirodzene rôznorodého prijímania nových prvkov, prenikajúcich do židovstva a zo snahy uplatniť hodnotu židovstva, mezi ktorými zvláštne miesto zaujímal vždy židovský zákon. Pomer k zákonu sa stal kritériom pre rozličné väčšie alebo menšie odchýlky v židovstve, ako na druhej strane bol významným kritériom postoj k cudzincom (najmä vládnucim Rimanom) a ku kultúre, ktorú donášali (k helenizmu). Židovstvo, ako také, v dobe Ježišovej nemalo ešte pevne utvorenú a fixovanú dogmatiku, ktorá by platila ako typická pre celý národ. Až neskôr dochádza k jasnejšiemu uvedomeniu si dogmatickej podstaty židovstva. To súvisí najmä s vývojom ustanovizne zákonníkov, ktorá sa stala postupne jedným z rozhodujúcich komponentov celého židovstva.

Podkladom pre vznik zákoníctva bola prirodzene tóra a povedomie, že je nutné verne sa jej pridŕžať. Pravda, stupeň odvislosti od tóry bol v podrobnostiach rozmanitý, a preto bolo ho treba určiť, resp. čas od času nanovo určovať primerane k zmenám, ktoré nastávali v živote národa. Veľmi významným činiteľom bola vyplniteľnosť alebo nesplniteľnosť predpisov tóry. Židia chceli zachovať raz maximálnu vernosť slovám tóry, inokedy sa uspokojovali symbolickou vernosťou. O stupni vernosti rozhodovali práve zákonící. Tak sa stalo, že v rozličných zákonických skupinách sa tenže príkaz tóry vykladal úplne odlišne. To však malo za následok potrebu ďalšieho zdôvodňovania toho alebo onoho postoja. Tým sa opäť zväčšovala rozmanitosť výkladu tóry.

Pôvodne najmä Jeruzalemskí kňazi mali za povinnosť uvádzať výklad tóry. Tak tomu bolo až do posledných Sadokidovcov (175). Ale po nastúpení Hasmoneovcov na veľkňazský prestol situácia sa radikálne zmenila. Títo veľkňazi, pochádzajúci z dediny, nemali predpoklady pre záväzné vykladanie tóry a vtedy sa začína tvoriť samostatný stav rabínov, oddelený od vedúcich kňazov. Súviselo to aj so značne sa komplikujúcimi pomermi v židovstve (nastúpenie vlastnej dynastie Makabejcov, ich boje o udržanie sa pri moci a postupný prechod pod panstvo rímske). Rabíni, ktorí sa postupne dostávajú do popredia, mali za úlohu právne (halaka) zdôvodniť počínanie si Židov, ale najmä prakticky (hagada) ukázať, čo je ich povinnosťami, vyplývajúcimi z

tóry. Predpisy, ktoré takto vznikali, a ktoré sa postupne stávali predmetom učenia nových rabínskych škôl, mali za cieľ tóru urobiť živou knihou.

Zákoníci, zvaní soferim, mali istým spôsobom svoj začiatok až v Ezdrášovi, ktorý bol menovaný človekom, ktorý sa vyzná v zákone Mojžišovom (Ezdr 7,6). V dobe po babylonskom zajatí a v čase neslobody národnej židovstvo malo v zákone možnosť uchovať si svoju národnú i náboženskú svojbytnosť. Uzatvárajúci sa kánon Starej zmluvy bol predmetom podrobných úvah. Pôvodne boli exegetické práce viac - menej záležitosťou súkromných záľub. Ale postupne sa stávali záväznými pre celý národ alebo aspoň pre niektoré skupiny v ňom. Zákoníctvo sa postupne vyvinulo až v zamestnanie. Na rozdiel od kňazského stavu, ktorý bol viazaný k určitému pôvodu, zákoníctvo nelpelo na rodinnom pôvode a mnohí rabíni sa stali známymi, i keď nepochodili z nijakého popredného židovského rodu (napr. známy Hillel bol pôvodne nádeníkom a drevorubačom). Mnohí rabíni si aj naďalej ponechávali svoje pôvodné zamestnania, aby boli pri svojich výkladoch úplne neodvislí, ale pritom sa hlásili k niektorej zo skupín v židovstve (sadukaji, farizeji, esséni).

Práca rabínov nevynikala natoľko rozletom tvorivosti ako skôr mravenčou pilnosťou pri uplatňovaní rozmanitých zásad, podľa ktorých sa malo pristupovať k chápaniu zákona. Veľmi dbali o to, aby sa nezanedbávali ich zvláštne hermeneutické predpisy, ktoré im dávali pomerne veľkú voľnosť pri výsledkoch skúmania tóry, i keď na prvý pohľad sa zdali byť skostnatelým preberaním a opakovaním slov. Veľká sila zákoníctva sa ukázala najmä po zbúraní Jeruzalema, keď bolo treba nesmierne pružne uplatniť z tóry všetko, čo mohlo napomôcť zachovaniu sa židovstva v roztratení.

V novozmluvnej dobe soferim sa grécky menujú už GRAMMATEIS, čím sa vyjadruje ich úloha: spisovanie tradície. Ale nájdeme aj iné ich označenie: NOMIKOS alebo NOMODIDASKALOS (L 5,17; Sk 5,34). Zaznamenávanie starých tradícií a ich stopovanie, ako sa zachovali (rabbi ten a ten povedal rabbimu tomu a tomu, atď.), bolo ťažkou prácou, ale ešte ťažším bývalo dovádzať tieto predpisy do súladu s Písmom. Ťažké to bolo najmä, keď praktické konanie sa už veľmi odchýlilo od predchádzajúcej praxe. Odlišnosť bolo nutné zdôvodniť. Zákoníci to robievali často vykladaním jednotlivých slov alebo až písmen tóry. Ježiš Kristus nebol učeným rabínom. Nepatril do žiadnej zákonníckej, aj keď mal svoj vlastný a od iných odlišný spôsob prístupu k tóre a k jej výkladu. Naproti tomu u apoštola Pavla badáme určité vplyvy jeho pôvodnej zákonníckej učenosti, keďže Pavel mohol niektoré pravidlá výkladu Starej zmluvy prevziať pri svojom vyrovnaní sa s judaistami a porážať ich tak ich vlastnou zbraňou (pozri napr. jeho výklad v Gal.4,24 - o hore Hagar a Sinaj).

Typicky zákonícke chápanie badáme pri spore zákonníkov s Ježišom o svätení soboty. V tomto prípade sa totiž objavili dve základné smernice zákonníckeho pristupovania k zákonu: snaha celkom verne dodržať zákon, aj snaha uľahčiť jeho plnenie (aby bol zákon aj príťažlivý). Napr. Židia zakazovali niektoré úkony v sobotu, ale iné práce ospravedlňovali, pričom kritéria bývali veľmi rozličné. Na dodržanie soboty bolo treba veľmi mnoho predpisov a v nich sa nemohol vyznať prostý člen národa. Nutne k tomu potreboval zákoníka, ktorý mu kazuisticky vysvetlil, ako sa má zachovať. Týmto spôsobom však zákoníci úplne ovládali národ, ktorý sa bez nich nijako nemohol obísť. Napr. keď išlo o vypočítanie, koľko krokov smie Žid v sobotu urobiť. Keďže v tóre sa nevylučovali ani v sobotu cesty z tábora Židov k stánku zmluvy, vypočítali, že Židia smú v sobotu vykonať cestu do vzdialenosti 2000 lakťov. Viac nesmel zbožný Žid v sobotu prejsť. -Ježiš Kristus vyčítal zákonníkom najmä to, že nerobili rozdiel medzi tým, čo je v zákone hlavné a čo je vedľajšie. Hlavné príkazy robili neraz z maličkostí, ktoré im bolo príjemné vyplniť, naproti tomu obchádzali, čo bolo v zákone rozhodujúce: prikázanie lásky k Bohu a k bližným, ačkoľvek o jeho význame dobre vedeli. Postup zákonníkov možno klasicky zhodnotiť na príbehu umývania rúk. Zákoníci a farizeji (alebo farizejskí zákoníci) napadli Ježišových učeníkov, že jedávajú bez umývania rúk, čo bolo kulticky (nie zdravotne) závadné. Vtedy Ježiš odpovedal protiútokom, keď obvinil týchto zbožných držiteľov zákona, že síce dodržujú maličkosti zo zákona, ale ďaleko hlavnejšie veci, ako je napr. láska k rodičom (preukázaná), obchádzajú, resp. dovoľujú obísť. O veci, ktorú by

mali dať rodičom, povedia: je to korban, totiž dar Bohu sľúbený - a tým sa cítia zbavení povinnosti dať to rodičom. Boli to v pravde nielen slepí, ale aj zaslepení vodcovia, ktorí cedili komáre a prežierali ťavu (Mt 23,24), lebo viedli ľudí k tomu, aby dávali desiatky z mäty, kôpru a rasce, ale umožňovali im zanedbávať, čo je v zákone omnoho závažnejšie, totiž spravodlivosť, milosrdenstvo a vernosť. Zákoníci takto chceli zachovať vernosť Mojžišovi a Bohu vôbec. Lebo mysleli, že stále tradovanie vytvára zo zvyklosti v Izraeli Boží zákon. Tak sa stalo, že i keď národ nemal svoju zvláštnu dogmatiku, mal množstvo etických predpisov, ktoré ho priam charakterizovali.

Spôsob rozvíjania rabínskej náuky bol typicky orientálny. Vyučovalo sa vo forme rozhovorov, resp. vo forme dišpút, ktoré boli neraz veľmi živé. Odchylky v názoroch viedli k utvoreniu sa niektorých rabínskych škôl. Podľa veľkosti hlavného rabína mala tá alebo oná škola svoj chýr. Obvykle záležalo najmä na tom, aký prísny bol rabín. V dobe novozmluvnej boli vedúcimi dvoch skupín v Jeruzaleme najmä Hillel a Šammaj. Spory pokračovali po celé desaťročia i po smrti vedúcich dvoch rabínov. Obivaja títo rabíni patrili k smeru farizejskému. Rozpory medzi nimi boli okrem iného podmienené i ich sociálnym zamierením. Zatiaľ čo Hillelova škola bola "plebejská", Šammajova bola "patricijská"[28]. O jednom pohanovi hovorí talmud, že chcel prestúpiť k židovstvu, ale len ak ho nejaký rabín naučí celý židovský zákon tak rýchlo, dokiaľ vydrží stáť na jednej nohe. Šammaj ho odmietol, Hillel ho prijal a naučil ho tzv. "zlaté pravidlo" ako súhrn zákona. Hillel považoval totiž toto pravidlo za prvý Boží prazákon. Pri halache sa držal Hillel miernejšieho stanoviska ako Šammaj. Napr. dovoľoval rozvod z akejkoľvek príčiny, kdežto Šammaj len pri smilstve ženy. Hillel čakal pri poslednom súde milosť, naproti tomu Šammaj hovoril viac o odsúdení. Po roku 70 sa škola Hillelova stala vedúcou.

Význam a vplyv zákoníkov nebol vždy rovnaký. Ešte pred zrejmým vznikom viacerých oddelených smerov a prúdov v židovstve bol jednou z najmarkantnejších postáv Šimon ben Šetach, ktorému sa za Hasmoneovca Alexandra Jannaia (103 - 76) podarilo strhnúť na seba predsedníctvo synedria. Jeho vplyvom bolo synedrium v značnej miere pretvorené. Makabejci dovtedy razili mince, na ktorých bol nápis: "...veľkňaz a kollegium Židov". Ale Alexander Jannai písal len: "Jonathan, kráľ". Neodvažoval sa odvolať ani na svoje veľkňazstvo, ani na synedrium. Šimon ben Šetach neváhal citovať kráľa pred synedrium. Keď Alexander prišiel a chcel si sadnúť, Šimon mu to nedovolil, ale vyzval ho: "Ostaň stáť, lebo tu nestojíš pred Šimonom ben Šetachom, ale pred tým, ktorý riekol, a vznikol svet!" Keď niektorí z členov synedria považovali jeho postup za príliš ostrý, Šimon bez všetkého vyriekol nad nimi kliatbu. Tak sa postupne stupňoval boj. Keď na jeden sviatok stánkov došlo k masovej demonštrácii, ktorá sa skončila krvavým kúpeľom, Šimon musel ujsť. Najskôr sa ukryl medzi členmi rádu, žijúceho pri Mŕtvom mori. Roku 76 Alexander Jannai zomrel a jeho žena Alexandra, sestra to Šimona ben Šetacha (76-67) povolala brata z vyhnanstva. Tento mocný rabín mal vtedy v Izraeli neobmedzenú moc. Vytvoril nové synedrium a s velikým zápalom horlil za zákon. Pre vyvýšenie hodnoty a hodnosti tóry neváhal obetovať čokoľvek. Bojoval najmä proti vplyvom helenizmu, ktorý sa za Alexandra Jannaia do zeme dostal vo veľkej miere. V jeden deň dal popraviť 80 "kúzelníc". Tým vytvoril zároveň predobraz pre mnohé pozdejšie ukrutnosti. Halacha totiž predpisovala, že v jeden deň smie byť len jeden človek popravený. Šimon ben Šetach odložil tento príkaz tvrdiac, že "zvláštne okolnosti" vyžadujú iné prikázanie. Odvtedy bolo pravidlo "zvláštnych okolností" základným prikázaním rabínskeho súdnictva. Týmto pravidlom mohol predseda synedria obísť každé dovtedy jestvujúce a platné prikázanie. A predsedovia synedria tento príkaz naozaj vedeli často a neúprosne používať. Bolo to v duchu celého zákoníctva, ktoré bolo v stave obísť každý príkaz, ktorý mu bol nepohodlný.

---

[28] Tak hovorí Finkelstein v RGG 3 III. str. 326

bb) Farizeji

V podstate vznik všetkých hlavných skupín v židovstve nastal v tejže dobe. Môžeme povedať, že vznik jednej skupiny vyvolal potrebu druhej a tretej ako protiváhy. Presnejšie diferencovanie jednotlivých skupín nastalo však pozdejšie.

Už v časoch Šimona ben Šetacha bolo zrejmé, že k moci v národe sa dostáva skupina ľudí, úplne oddaných zákonu a postupne utvárajúcich predobraz typickej židovskej zbožnosti. Boli to farizeji, ktorých zamierenie je výsledkom poexilnej snahy židovstva primknutím sa k tóre zachrániť židovstvo pred cudzími vplyvmi a prvkami. Predobraz ich stanoviska môžeme do značnej miery vidieť vyjadrený už v Neh 10,28-32, kde sa tzv. nibdalim oddelili od ostatného ľudu, aby sa venovali zvýšenej zbožnosti. Záväzok, oddelenia sa pre zákon Boží, týkal sa aj ich potomkov. Prísahou a kliatbou sa zaviazali, že budú chodiť v zákone Božom, ktorý bol vydaný skrze Mojžiša, že budú plniť a ostríhať všetky prikázania Hospodina, Pána, i jeho súdy a ustanovenia, že nebudú dávať svoje dcéry ľuďom z iných národov, ani že si nebudú brať za ženy nežidovky; že nekúpia od cudzincov, ktorí by v sobotu priniesli niečo na predaj; že budú dávať značne veľké príspevky na potreby chrámu. V dobe Nehemiášovej tento pohyb ešte nemal meno. Dostal ho až neskôr, keď sa väčšie skupiny jeho prívržencov oddelili od ostatných členov národa. Z toho je ich meno "perušim" - oddelení. Farizeji si postavili za konečný cieľ: očistiť Izrael pre skutočnú odovzdanosť Bohu. Chceli to robiť predovšetkým správnym zamierením kňazov, preto popri veľkej oddanosti kultu stretáme sa pri nich aj s určitým druhom kritiky kňazov. Nie proti nim, ale za ich čistotu. Táto kritika smerovala k tomu, aby kňazi, vykonávajúci kultické obrady, boli naozaj čistí a pripravení dokonca aj v dobe mimo týchto úkonov, teda aj keď sú doma. Ba dávali im za úlohu zhromažďovať okolo seba laikov, ktorí by opäť v každodennom živote tak sa snažili zachovávať zákon a jeho predpisy ako kňazi sami. Tak sa postupne zväčšila skupina farizejov.

Farizeji teda neboli v skutočnosti odporcami kňazov, i keď za Hyrkana I. došlo ku konfliktu, keď ho jeden kňaz v duchu farizejskej zbožnosti vyzval, aby sa vzdal veľkňazstva, lebo jeho matka bola začas vojnovou zajatkyňou. Ako taká ľahko mohla byť znásilnená a jej syn by tým bol poškvrnený. -Ako presne dbali o presné dodržiavanie kultických predpisov, vidieť zo sporu s Alexandrom Jannaiom, ktorý pri obetovaní vylial vodu z prameňa Siloe nie na stupeň oltára, ale vedľa neho. Za to bol vystavený veľkej kritike, ba útoku zo strany zbožných. Vtedy sa ukázala sila farizeov, ktorí boli v stave bojovať proti celému rodu Hasmoneovcov. Nie že by neuznávali zásluhy Makabejcov, ale neboli spokojní so spojením politickej moci s veľkňazským úradom. Obávali sa totiž, že to bude viesť ku kompromisom pri vykonávaní kňazského úradu. Došlo až ku krvavým represáliam. Alexander Jannai nakoniec po krutých sporoch a bojoch dal posledných 800 odporcov ukrižovať. Vtedy farizeji prestali bojovať obvyklým spôsobom zbraňou, ale o to húževnatejšie sa upevňovali vo vnútornej disciplíne a v otvorenom súde všetkého čo nevyhovovalo ich náhľadom. Po smrti Jannaiovej ich vplyv ešte vzrástol, keďže sám Jannai pred smrťou radil svojej manželke Alexandre, aby sa s farizejmi zmierila, lebo boj proti nim je trvale nemysliteľný.

(Farizeji a zákonníci.) Odvtedy farizeji boli i verejne uznávanými určovateľmi kvality života židovského národa. V dobe novozmluvnej ich nebolo mnoho (asi 6 000) a predsa práve oni ovládali náboženský život a v značnej miere určovali i kultúrny život v židovstve. Patrili k nim niektorí kňazi (veľkňazi v tej dobe boli zo sadukajov), leviti a najmä úzke spojenie s niektorými skupinami zákonikov. Medzi zákonikmi a farizejmi bolo možno neraz prakticky položiť rovnítko. Zákonici študovali tóru, aby ju poznali, farizeji, aby ju uvádzali do praxe. Ale činnosť jedných i druhých navzájom tesne súvisela. Mnohí zo zákonikov sa priamo hlásili ku skupine farizejskej a zas mnohí farizeji študovali zákon priam podľa rabínskych metód, aby mohli potom zákon čo najlepšie uplatňovať. Preto v evanjeliách bývajú zákonici a farizeji celkom právom neraz spoločne menovaní. Najmä kňazi, ktorí patrili k farizejom, bývali v každom ohľade vzorom pre iných. Snažili sa o úplnú a prísnu kultickú čistotu. Pritom však neraz kládli až priveľký dôraz na maličkosti, ktorých plneniu pripisovali mimoriadne veľký význam, ba pre ktorých plnenie nezriedka obchádzali podstatu zákona.

(Predpisy a čistota.) Farizeji, ktorí neboli kňazmi, boli vedení predovšetkým ku veľkej obetavosti a potom k dodržiavaniu predpisov o čistote. Práve z toho vznikli aj spory medzi

Ježišom Kristom a farizejmi. Ježiš totiž hľadel inak na predpisy o čistote ako farizeji. Hľadal a nachodil za nimi predovšetkým Božiu vôľu a tá podľa neho smerovala celkom inam než len k formalistickému plneniu litery zákona. Preto vytýkal farizejom (Mt 23,25) že síce čistia kanvice a misy, a že nejedia nič z nádob, ktoré za nečisté považujú, ale pritom že nedbajú na nečistotu, ktorá je vo vnútri človeka. To neznamená, že by farizeji boli úplne ľahostajní aj k vnútornej čistote človeka, ale prílišný dôraz na zachovávanie formy zákonného predpisu zatemnil im možnosti preniknúť k jadru predpisov o čistote. Preto aj ich až fanatický odpor proti Ježišovi, ktorý svojim zvnútornením duchovného života rozbíjal ich pracne vybudovaný ideál zbožného Žida, ktorý je dokonalý v poslušnosti zákona (pravda, bolo to len navonok).

(Dlhé modlitby.) Zo snahy zaľúbiť sa Bohu vznikla u farizejov prax dlhých modlitieb. Pritom boli to modlitby spravidla vykonávané pred ľuďmi, lebo farizejom nesmierne záležalo na tom, aby sa ľudia dozvedeli, aká je ich zbožnosť. Aj keď za touto praxou u mnohých bola súčasne aj pekná snaha vlastným vzorom predchádzať iných a viesť k modlitbám čím viacerých, opäť nesprávny dôraz robil účinok modlitby pre samého modliaceho sa otáznym. Ba vznik duchovnej namyslenosti z tejto praxe znamenal viac škody ako osohu. Tento postup je vždy rovnaký: kde sa položí nemiestny dôraz na formalizmus, tam sa tratí význam duchovného zamierenia. Ježiš kruto odhalil posledné zámery farizejov: predlžovali neraz modlitby, aby vyjedali domy vdôv (Mt 23,14). Opäť to berme popri skutočnosti, že farizeji vedeli byť nesmierne obetaví - ale len keď tým sami získali meno u ľudí. Inak boli hotoví aj náboženské zamierenie zneužiť na vlastné obohatenie sa. Tento rozpor je opäť zákonne nutný u zneužitých náboženských javov. Je to proti Božím zámerom. Preto i nad toto počínanie si farizejov dal Ježiš prísne označenie: pokrytci. Toto označenie sa v bežnej praxi stalo temer totožným s menom farizej.

(Desiatky.) U farizejov úzkostlivo sa dbalo na dávanie desiatok. A predsa ani toto nebolo požehnané. Dávali ich bez lásky, len z povinnosti a tak sa stalo, že dávali desiatky z mäty a rasce, ale len preto, aby sa tým zbavili iných povinností, ktoré sa im zdali nepríjemné. -Skutočne sa postili, ako hovorí farizej v podobenstve o farizejovi a colníkovi (L 18,10-), aj dvakrát v týždni sa postili a obetovali mnoho. Ale všetko to ihneď znehodnotili predznačením: robili to všetko kvôli svojmu vychlúbeniu sa a kvôli získaniu zásluh[29]. Preto Ježišovo odsúdenie farizejov bolo prísnejšie ako odsúdenie iných. Boli preň len obielenými hrobami, ktoré sú navonok pekné, ale vo vnútri sú plné suchých kostí. Tak aj farizeji navonok sú veľmi pekní, ale vo vnútri sú naplnení sebectvom, ktoré je nadto zamaskované za náboženskú horlivosť (Mt 23,27). Preto je to zvrátená zbožnosť.

(Sobota.) Židovská zbožnosť sa mimoriadne silne prejavovala vo farizejskom poňatí svätenia soboty. Podľa Ex 20,12 bola sobota zvláštnym znakom židovského ľudu. Rabíni v dobe Ježišovej zostavili zoznam 39 hlavných prác, ktoré boli v sobotu zakázané. Neskôr v 3. storočí talmudisti to všetko spresnili a rozšírili, keď označili 36 x 6 prác za zakázané. A zas o niekoľko rokov neskôr dvaja významní rabíni zostavili nový katalóg úkonov, v sobotu zakázaných. Ten obsahoval až 1521 (39x39) prác, ktoré sa v sobotu nesmeli robiť. Sem doviedla zákonícka, ale farizejská vernosť tóre v zmysle formalistickom. Išlo tu o kazuistiku, ktorá sa zdala tým cennejšia, čím viac zabiehala do úplných podrobností života. Ježiš Kristus sa postavil proti takému chápaniu svätenia soboty, lebo to robilo človeka, prostého a bez rabínskeho školenia žijúceho, trvale odvislým od zákonníkov a farizejov, ktorých neustále potreboval na presné určovanie, ako sa má chovať. Ježiš namiesto toho vyslovil jedinečnú zásadu, že otázka o sobote neznie, či je dovolené (alebo čo je dovolené) v sobotu robiť alebo nerobiť, ale či je dovolené dobre alebo zle robiť. Zoči - voči tejto otázke stalo sa všetko farizejské svätenie soboty úplne zbytočným.

(Zákon a tradícia.) Stanovisko farizejov bolo podkladané zvláštnym prístupom farizejov k zákonu a tradícii. Farizeji totiž chceli vychovať ľud Izraelský k poslušnosti tóre práve tým, že na jednotlivostiach ukazovali, ako treba tóru plniť. Ich základným krédom bolo, že Božia vôľa nie je

---

[29] Str. Bill. IV. str. 562 na základe poznámok talmudu o skutkoch lásky hovorí o očakávaní zisku z nich: "Kto koná činy lásky, dostáva dedičstvo na zemi, a jeho nepriatelia padajú pred ním, je ušetrený trestu a v Bohu má útočište. Skutky, činy lásky spôsobujú, že človek má vo svojej moci zlú žiadosť; sú prímluvcami za človeka u Boha; sú základom pokoja medzi Bohom a Izraelom; zachraňujú od smrti, ochraňujú pred utrpeniami Mesiáša, a toho, kto sa o ne snaží robia v Božích očiach rovnocenným s Vykupiteľom Izraela".

určená len pre minulosť, ale aj pre konkrétnu prítomnosť. Tento prítomnostný charakter Božej vôle dosahovali a odkrývali rozvádzaním tóry v tradícii. Tak vedľa zákona, a čoskoro i nad zákon, vystupuje podanie, tradícia. Farizeji zdôvodňovali jeho záväznosť tým, že tvrdili, že podanie, tradícia bola daná Mojžišovi súčasne s tórou. Rozdiel bol v tom, že tóra bola hneď vtedy napísaná, kdežto podanie bolo dané ústne. Podľa farizejov platilo: Mojžiš prijal na hore Sinaj i halaku (Mišna Pes 2,6). Podľa nich každý príkaz tóry možno interpretovať a aplikovať v súčasnosti. Aby to však bolo platné, je nutné podať pre jednotlivé časti podania dôkazy z Písma. A tieto dôkazy podávali špeciálnou formou vykladania tóry, ako sa k nej dopracovali rabíni. Od Mojžiša bola ťahaná reťaz podania cez prorokov až k rabínom (Test. Ass. 2,6). Preto platili slová zo Sanhedrin XI.3, že kto sa protiví zákonníkovi, akoby sa protivil samej tóre[30].

Skutočnosť, že farizeizmus veľmi prízvukoval tradíciu, bola v istom zmysle ochranou pred tým, aby sa tóra stala len záležitosťou minulosti. Môžeme hovoriť o určitom revolučnom charaktere farizeizmu alebo aspoň o tom, že v jeho prístupe k tóre je daná možnosť rozvíjania. Veľká sila z tohoto postoja vytvárala pre farizejov súčasne nesmierne privilegované postavenie v židovstve. Možno tvrdiť, že úzke primknutie sa farizejov k tóre odplácalo sa i tým, že sa im dostalo vedúce postavenie v národe. Aj keď iné smery a skupiny v židovstve mali svojich učených zákonníkov, farizejskí zákoníci v skutočnosti určovali náboženský život v Izraeli, jeho základné zamierenie.

Niektoré prejavy farizejskej zbožnosti sa odrážajú v tzv. Žalmoch Šalamúnových, ktoré vznikli asi v polovici 1. storočia pr. Kr. V nich badáme aj veľmi silné mesiášske očakávanie, vyjadrené farizejským spôsobom (ŽŠ 17). O zbožnosti farizejov svedčí aj zachovaná modlitba rabbiho Nechonju ben Hakkana (žil v dobe Ježišovej), ktorú sa modlieval pri opustení modlitebne: "Ďakujem Ti, Pane, môj Bože a Bože mojich otcov, že si mi dal podiel medzi tými, ktorí sedia v škole a v synagógach a nie medzi tými, ktorí sedia v divadlách a na cirkusových predstaveniach. Lebo ja sa namáham, i oni sa namáhajú. Ja som horlivý i oni sú horliví. Ja sa usilujem o raj, oni o peklo. Lebo je napísané: Nedáš svoju dušu peklu a nepripustíš, aby Tvoj svätý videl porušenie". Vedomie, že farizeji sú v pravde zbožní, vyvolávalo v nich presvedčenie (podobne ako u Qumrancov), že oni sú zbytkom Izraela, ktorý bude začiatkom záchrany vyvoleného ľudu. Podľa ich názorov trest prišiel na Izrael a trest prichádza na Izrael pre viny am haarecu. Veď "žiaden am haarec nemôže byť pobožný" (Pirque Aboth 2,5). Vo svojej strohosti išli tak ďaleko, že "nevedomým", neznalým zákon (rozumej neznalým po spôsobe farizejskom), vraj oprávnene odopierali akékoľvek milosrdenstvo. Z toho vyplýva aj ich veľký odpor proti stolovaniu s "hriešnikmi".

(Saul, Gamaliel.) I keď pod vplyvom Ježišovho prísneho súdu nad farizejmi splynulo praktické označenie "farizej" s označením pokrytca, predsa boli medzi nimi, i podľa Novej zmluvy, niektorí, ktorí si zasluhujú úctu. Stačí spomenúť Saula, ktorý ako apoštol neváhal sa rozpomínať na to, že bol farizejsky zamierený (F 3, 5-6). V dobe svojho farizejského zamierenia snažil sa predsa plniť všetko, k čomu sa dostal na základe skúmania zákona. Robil to, pravda, podľa predpisov a spôsobov myslenia farizejov, preto keď neskôr hodnotil svoje počínanie si vo farizeizme, ktoré bolo formálne bezúhonné, musel sa priznať, že práve veľká vernosť k farizejskému chápaniu zákona doviedla ho k prenasledovaniu kresťanov. U Saula treba jeho úprimnosť zamierenia, ale aj otvorenosť, s ktorou prijal zvesť evanjelia a napravil sa, keď zbadal, že farizejské zamierenie nie je vpravde v súlade s Božou vôľou. To utvorilo jeho skutočnú veľkosť. -Ale boli aj iné postavy vo farizeizme, ktoré vykazovali veľmi pozitívne rysy. Treba s úctou spomenúť i Gamaliela (rabban Gamaliel, Gamaliel I.), ktorý podľa Jozefusa bol príbuzným (vnukom alebo synom) Hillela a ktorý umožnil tradovanie Hillelovej náuky[31]. Na veľkosť jeho váżnosti v Izraeli nasvedčujú slová v Sota 9,15: "Keď rabban Gamaliel zomrel, prestala úcta k

[30] Aboth III, 11 hovorí: "Kto vykladá Písmo v protive k podaniu, nemá podiel na budúcom živote". -Všetko toto prirodzene vyvolávalo veľmi silné podceňovanie pohanov, ktorí nemali tóru a ktorí nemali tradíciu, ktorá by im odhalila význam tóry. Preto aj tí, čo z pohanstva pristúpili k židovstvu, stali sa vlastne skutočnými židmi až vtedy, keď okrem tóry oboznámili sa dobre aj s tradíciou. Najmä farizeji to dôsledne žiadali.

[31] V spore Hillel - Šammaj neišlo o spor farizejov s nefarizejmi, veď obaja patrili ku skupine farizejov.

zákonu a čistota i zdržanlivosť sú preč" (Gamaliel I. žil do r. 50 po Kr.). Na veľkú vážnosť Gamaliela I. poukazuje i zmienka v Sk 5,34-39, kde Gamaliel po Petrovom svedectve o Ježišovi zabraňuje príliš prísne sa postaviť proti apoštolom, lebo očakáva, že Boh ukáže, či ich vec je vecou Božou alebo nie. Akže je Božou vecou, je márne proti nej sa stavať; akže Božou vecou nie je, tak zanikne aj sama od seba. Aj keď je tento Gamalielov výrok veľmi pekný, netreba preto z neho robiť kresťana, ako urobila pozdejšia stredoveká kresťanská tradícia. Žiakom Gamaliela I. bol aj Saul, ako hovoria Sk ap. 22,3. -Aj Gamaliel II., vnuk prvého, bol významným činiteľom v židovstve. Ako nástupca Nochanana ben Zakkai v r. 8-100 bol vedúcim rabínskej školy v Jabne, založenej r. 70. Táto škola stala sa štepnicou nového židovstva po páde chrámových a jeruzalemských tradícií. Pod autorstvom Gamaliela II. bol ustálený kánon Starej zmluvy a jej text a bolo rozhodnuté o mnohých sporných otázkach halaky, a to vždy v duchu Hillelovom. Vedenie Gamaliela II. viedlo neskôr aj ku kacírovaniu heretikov (tak aj židokresťanov).

(Slabosti farizeizmu.) Veľkým nedostatkom farizeizmu bola prílišná kazuistika, ktorá často prinášala neočakávané úsudky, úplne kontrastujúce s vôľou zákona Božieho a zároveň zaťažovala úplnou neprehľadnosťou predpisov. Väčší dôraz sa kládol na ceremoniálne a rituálne úkony ako na mravnú čistotu. Kto nebol zvlášť školený, nemohol sa vyznať v množstve predpisov. Tie sa každým prípadom zväčšovali, modlifikovali a zas ako nové priraďovali k už jestvujúcim. Tak narastala tradícia. Nadto rôznosť farizejských škôl, neraz i silné spory medzi nimi vyvolávali ďalší zmätok, ba neraz až boje medzi príslušníkmi jednotlivých prúdov vo farizeizme.

(Postoj k vládnucim skupinám.) Farizeji sa pôvodne chceli čo najviac zapojiť do vládnucich kruhov v Izraeli. Ale ich smutné skúsenosti za Alexandra Jannaia boli aj v tomto ohľade rozhodujúce a spôsobili, že farizeji sa utiahli, hovoriac, že do politiky sa miešať nebudú. Až keď ľud dostatočne v pokání odpyká svoje hriechy, príde mu Mesiáš, ktorý bude tiež žiť a pôsobiť podľa farizejských spôsobov. Značná politická neutralita sa prejavovala aj v ich odpore voči zelotom, ktorí chceli násilne zvrhnúť moc Ríma. Farizeji totiž verili, že oslobodenie nepríde z moci samých Židov, ale z moci Mesiáša. Politickým ostával u farizejov len obraz čakaného Mesiáša, ale nebol to obraz, ktorý by ich samých k nejakej zvláštnej činnosti politicky viedol. Politicky sa rozhodli až vo chvíli, keď už bola židovská vojna v prúde, ale ani vtedy neboli v popredí, ako by sa čakalo od prednej ideovej skupiny židovstva. V tomto ohľade bol rabbi Aqiba značnou výnimkou, keďže celkom otvorene postavil sa za Bar Kochbu, ba ho aj ponúkal k odboju. Inak farizeji nevideli svoje poslanie na tomto poli.

(Idea zásluhilosti.) Farizeji boli veľmi silne ovládaní ideou zásluhilosti. Kto sa snaží žiť podľa Božej vôle, ten si zasluhuje odmenu, ktorá sa stane naplnou účinnou v deň vzkriesenia mŕtvych. Vtedy Boh nielen zjaví celú svoju moc, ale aj jednotlivcom dá večný život. Z eschatologických otázok bola v popredí idea vzkriesenia. O ostatné sa starali ďaleko menej. Stále však vynikalo eschatologické očakávanie Mesiáša.

(Odpor proti farizejom.) Aj keď farizeji boli významnou a nábožensky rozhodujúcou skupinou v židovstve, nechýbal ani zjavný odpor proti nim. Už v dobe pred príchodom Ježiša Krista boli v ohni kritiky ľudí z púšte. Dokladom toho je spis Assumptio Mosis (asi z r. 10. po Kr.), ktorý bojoval jednak proti jeruzalemskému vysokému kléru, jednak proti farizejom a najmä ich zákonikom.[32] Ako uvádza Stauffer, aj medzi samými farizejmi sa vyskytli kritické hlasy o nich. Najmä v 6. Sote sú takéto hlasy veľmi typické.[33] Slová vlastnej židovskej kritiky odhaľujú mnoho

---

[32] V Ass.Mos.5,4-; 6,1 a 7,3- čítame: "Potom budú nad nimi panovať králi, menovať sa veľkňazom Božím a vo svätyni budú páchať bezbožnosť... Ľudia, ktorí nie sú kňazmi ale otrokmi, z otrokov narodenými, poškvrnia oltár... a poškodia dom svojej služby... Lebo ich učitelia, zákoníci oných čias, odpadnú od Pána, budú súdiť podľa prijímania osôb, prijímať úplatky, zvracať právo a požadovať peňažné pokuty. A tak budú... ich obydlia plné zločinnosti a nečistoty... (v oných dňoch) budú vládnuť skazení a bezbožní ľudia, ktorí hovoria, že sú spravodliví. Ukryjú žiadosti svojich sŕdc, pokrytecky a samospravodlivo súc prelhaní vo všetkých svojich činoch... Berú imanie chudobných a hovoria, že ide o dar zbožnosti. Vyháňajú ľudí zo zeme, sú hašteriví, úskoční a stavajú sa tak, že ich nemožno prezrieť; i hovoria: Ako kniežatá chceme vládnuť. Ich ruky a srdcia sú plné nečistoty, ich ústa plné pýchy a nadto hovoria: Nedotýkaj sa ma, nepribližuj sa mi, aby sa neznečistilo miesto, na ktorom stojím!"

[33] Sota 6.: Obraz rozličných farizejov: "Prvý hovorí: ešte jedna povinnosť a ešte jedna. Druhý hovorí: Keby som len vedel o hriechu, ktorý som vykonal. Tretí pácha hriech, a aby ho urovnal, urobí dobrý skutok. Štvrtý

z temných stránok farizeizmu a robia Ježišovo odmietavé stanovisko naplno ospravedlneným. Farizeji vskutku neboli hodní toho, aby sa Ježiš opieral o nich a o ich zbožnosť, ba musel stáť proti nim, lebo svojou pokryteckou pýchou a nepravou zbožnosťou vháňali židovstvo do spôsobov života, naskrze nevhodných pre vyvolený ľud Boží.

cc) Sadukaji

Na rozdiel od podstatne dosť demokratickej, u ľudu obľúbenej (najmä u žien obľúbenej) skupiny farizejov, skupina sadukajov bola typicky aristokratickou skupinou[34], od ľudu oddelenou, pomerne veľmi výlučnou a natrvalo spätou s chrámovým kultom kňazským, a tým aj s vedomím židovského štátneho spoločenstva, silne viazaného na chrám.[35] V dobe po exile sa v židovstve postupne vyvinula určitá kňazská šľachta, čo sa prejavilo aj tým, že veľkňazi boli vlastnými vládcami v Izraeli. Veď aj Hasmoneovci len tak mohli upevniť svoje vedúce miesto v národe, že sa zmocnili aj veľkňazského úradu. Rody, ktoré mali v moci kňazské miesta, snažili sa ich natrvalo udržať. Aby boli mocensky čo najsilnejšie, združovali sa v stranu sadukajov, ktorá sa vcelku kryla s jeruzalemským kňazstvom. I keď niečo sadukajov bolo aj mimo kňazov, a aj keď medzi kňazmi bola aj menšia skupina farizejov, bolo v dobe Ježišovej sadukajstvo a kňazstvo temer totožné. Kňazi uprostred tejto strany žijúci tvorili dobre sa majúcu, aristokratickú časť národa.

(Meno.) Sadukaji mali meno najskôr od kňaza Zadoka (SADDOYK), ktorý bol v časoch Dávida a Šalamúna významnou osobnosťou v Jeruzaleme (2S 8,17; 15,24-25; 1Král 1,8; Ezech 40,46;44,15). Snáď potomkovia tohoto kňaza tvorili pôvodne významnejšiu skupinu medzi kňazmi, a preto na nich nadväzovali snahy pozdejších kňazov, ktorí i svojim menom sa priznali k dielu Sadduka. Hasmoneovci boli tiež z tejto skupiny a odtiaľ je pochopiteľné aj to, že nepriali farizejom. Lebo medzi týmito dvoma skupinami v židovstve boli mnohé rozdiely, ktoré akoby navzájom vylučovali práve to, na čo druhá strana kládla najväčší dôraz. -Iná tradícia odvodzuje meno sadukajov od učenca Zadoka z 2. stor. pr. Kr., ktorý býval dávaný do súvisu s Boethom, kňazom. -Konečne sa uvádza aj hebrejské "saddiq" čo znamená "znajúci právo" alebo "sadduq" čo znamená "vykonávajúci právo" ako základ pomenovania. -Pôvod mena teda nie je celkom doriešený.[36]

Pre sadukajov je príznačné najmä stanovisko k Mojžišovmu zákonu. Boli zrejme celkove liberálnejšie založení ako chasidim, z ktorých sa vyvinuli farizeji, ale súčasne sadukaji kládli zvláštny dôraz na tóru. Neuznávali ani záväznosť halaky, ako ju hlásali farizeji. Podľa Jozefa Flávia sadukaji nechávali v platnosti len samú tóru (to je popri ich celkovej liberálnosti veľmi konzervatívny rys). Preto napr. Ježiš pri rozhovore o vzkriesení sadukajom dával dôkazy priamo len z tóry, lebo len tie pre nich boli platné. Ani vzkriesenie neuznávali, práve tak odmietali vieru v anjelov, neverili v posledný súd. Boha si predstavovali ako veľmi vzdialeného od údelu človeka;

---

hovorí: som chudobný, ale ešte si niečo našetrím, aby som vykonal záslužné dielo. Piaty vraví: Okamih, priateľu, musím ešte jedno prikázanie vyplniť. Šiesty chodí s pokriveným chrbtom, aby bolo vidieť ťarchu prikázaní, ktoré vzal na seba. Siedmy sa moce krivými nohami po uliciach, aby ukázal svoju pokoru. Osmy je bláznivý, vidí, ako sa topí dieťa, ale hovorí: keby som odložil modlitebné remienky, zachránil by som ho. Deviaty vidí zasnúbenú pannu v moci násilníka, ale nemôže jej pomôcť, lebo nesmie preliať krv. Desiaty počúva, že žena spadla do vody, ale nejde jej pomôcť, lebo nesmie na ženu pohliadnúť. Jedenásty si skrvaví hlavu o stenu, lebo ide popri vydatej žene so zatvorenými očami. Dvanásty je úskočný a uľahčuje si prikázania, ktoré iným zaťažuje. Trinásty je rafinovaný a svojou úlisnosťou votrie sa do komôrky pekných žien. Božia kliatba na všetky zbožné kabáty! hovorí pozdejší rasbbi. Číslo štrnásť je farizejská žena, ktorá je obľúbenou figurkou už v starorabínskej polemike. Jej pravzorom je zbožná modliarka Jochani, dcéra neviestky Retli, ktorá sa sama tajne ukája s mužmi a všade spôsobuje odpadnutie, ale verejne nechce čuť o žiadnom mužovi, ba krúti gambami, keď je reč o manželskom živote.

[34] Reicke hovorí, že farizeji boli občianskou stranou (Bürgerpartei), kdežto sadukajov označuje za panskú stranu (Herrenpartei).

[35] Grundmann, Das palästinensische Judentum... v Umwelt des Urchristentum I., 268 uvádza, že bolo zásluhou strany sadukajov, že židovstvo až do zbúrania chrámu mohlo byť v pravde ako určitá samostatná jednotka uprostred rímskej ríše.

[36] Josefus spomína sadukajov už pri zmienke o roku 144 pr. Kr., keď išlo posolstvo Židov do Ríma a do Sparty a skladalo sa z farizejov, sadukajov a essénov. -Nie je to ale transpozícia neskoršieho rozvrstvenia židovstva do doby pradávnej?

neuznávali, že by Boh mal na starosti aj údel jednotlivca. Inak učiacich snažili sa neraz odbaviť výsmechom alebo otázkami, ktoré ich mali zosmiešniť. Pozri aj otázky sadukajov Ježišovi: Typický je jeho spor s nimi o vzkriesení v súvise s levirátnym manželstvom (Mk 12,18-26). Aj na učeníkov Petra a Jána sa sadukaji hnevali najmä preto, lebo učili vzkriesenie z mŕtvych (Sk 4,2). Apoštol Pavel v židovskej rade vybadal protivy medzi sadukajmi a farizejmi v otázke vzkriesenia, preto sa odvolal na to, že učil vzkriesenie ako farizej (Sk 23,6), čím postavil samých členov rady proti sebe navzájom, ba prinútil farizejov, že sa ho istým spôsobom museli načas zastať.

Sadukaji svojim spojením s vládnucími vrstvami a priori boli určení k tomu, aby viedli reálnu politiku. Boli zadobre nie len s Hasmoneovcami, ale aj s herodianmi a s Rimanmi. S tým súvisí aj ich veľká záľuba v helenistickej kultúre. Oni boli jej skutočnými nositeľmi v židovstve. Aj to spôsobovalo, že v ľude neboli vpravde obľúbení, a keď roku 70 prestala chrámová služba, strana sadukajov zmizla. Ostali určité spôsoby ich myslenia v malých skupinách, ale stranou, ktorá by mala nejaký vplyv v národe, sa už títo ľudia nikdy nestali.

I keď sadukaji boli židovskými kňazmi, boli snáď najviac ovplyvnení cudzími prvkami. Ich racionalistické poňatie života sa dosť divne spájalo s dôrazom na kult v Jeruzalemskom chráme. Ale to súviselo len s ich snahou urobiť si život čo najpríjemnejším, takže niektorí ich menujú aj židovskými epikurejcami. Na sadukajcoch vidieť veľmi dobre, kam smerovala skostnatelosť židovského náboženstva. Inak by nebolo možné spojenie kňazského pôsobenia práve s touto skupinou liberálneho kňazstva, pričom sa u nich súčasne ukazovalo úžasné opretie sa jedine o tóru. Títo ľudia boli bez obľuby u ľudu a predsa mali v rukách moc preto, že si udržali v moci úrad kňazský. Z toho si možno vysvetliť aj ďalší odpor proti praxi Jeruzalemského chrámu, ktorý sa prejavil vo vzniku ďalších skupín. Jeruzalemská obetná služba sa viazala síce k predstave najvyššej svätosti v Izraeli - ale to nevyvolalo obľubu kňazov v ľude.

dd) Esséni a Qumranci

O essénoch a Qumrancoch nemáme správ v talmude, lebo keď sa po r. 70. v židovstve uplatnil prísny ortodoxný smer, vychodiaci zo synody v Jabne a presádzajúci vedome zásady farizejskej zbožnosti, menšie skupiny, separatisticky žijúce, boli prinútené buď vliať sa do väčšinového prúdu židovského farizejského poňatia židovstva, buď vliať sa do skupín mimožidovských. Pravdepodobne časť essénov sa vtedy priklonila aj ku kresťanstvu a vniesla doň niektoré asketické prvky, ktoré sa odrazili najmä v židokresťanstve a ebionitizme.

Pri zmienke o essénoch musíme sa najprv zaoberať otázkou, či esséni a Qumranci sú totožnou skupinou. O Qumrancoch sa prakticky dozvedáme len po nálezoch po r. 1947, ačkoľvek tzv. Damašský fragment, ktorý sa našiel v genize Ezdrašovej synagogy v Káhire, hovoril o tejto skupine (nález z r. 1895/96). Ale až do nálezov pri Mŕtvom mori všeobecne panovala domienka, že Damašský fragment opisuje proste essénov, ako boli známi čiastočne z popisu Filonovho a Josefusovho, menej už z poznámky Plinia staršieho. Ani teraz nie je ešte definitívne rozhodnuté, či ide o túže skupinu alebo o dve skupiny. Zdá sa však, že meno esséni patrí viac ľuďom žijúcim mimo qumranského strediska, a že snáď esséni, ako ich poznáme z Jozefa a Filona, tvoria určitý vývinový stupeň ľudí, pôvodne patriacich ku Qumráncom, ale po vzdialení sa z qumránskeho kláštora čiastočne sa odlíšivších vo svojich zvykoch. Príbuznosť oboch skupín je zrejmá, ale pri takomto chápaní môžeme vidieť aj zmysel odlišností ako aj možnosť odlišného vývoja nie len essénov, žijúcich priamo v blízkosti Qumranu, ale aj menších skupiniek, ktoré boli dokonca mimo Palestíny. Napr. therapeuti, ktorých spomína Filo, žili kláštorným životom na maroetickom jazere pri Alexandrii - boli asi tiež odnožou essénov, vyvinuvších sa z Qumráncov.

Niektorí bádatelia stavajú otázku, či by nebolo možné Qumráncov stotožniť s niektorou skupinou sadukajov alebo farizejov, keďže najmä Nová zmluva ich nespomína. -Proti stotožneniu Qumráncov so sadukajmi hovorí aj to, že sadukaji si necenili prorokov a ich diela nepočítali ku kánonu, naproti tomu nálezy pri Mŕtvom mori svedčia o obzvláštnej úcte naproti spisom prorokov. Keďže však sa vo zvitkoch nachodí dosť často meno Zadoka, ide najskôr o to, že z kňazského rodu vzniklá sekta Qumrancov chcela naznačiť tým svoj legitimný kňazský pôvod. Podľa de Vauxa Qumránci by tým chceli naznačiť, že sadukaji si neprávom privlastnili svoje

meno, odvodené od Zadoka. Ale tu pravdepodobne hrala úlohu aj skutočnosť, že meno Zadok má v hebrejčine tenže kmeň čo "spravodlivosť", a že ide nakoniec u Qumráncov o narážku na učiteľa spravodlivosti.

Za stotožnenie Qumráncov a farizejov akoby hovorilo meno farizejov - oddelených. Najmä boli oddelení od helenistov. Farizeji uznávali aj prorocké knihy, podobne ako Qumránci. Farizeji mali v skutku aj organizácie, ktoré boli príbuzné so skupinou Qumráncov. Boli to tzv. chaberim. Na mnohé podobné črty týchto skupín s Qumráncami poukázal najmä Saul Liebermann (očistné predpisy, čiastočne aj reč Qumráncov), ktorý poukazuje na rozmanitosť siedmich skupín, do ktorých sa farizeji delili, a z ktorých jedna mohla byť príbuzná s Qumráncami. Ale predsa len príbuznosť s essénmi zdá sa byť omnoho zreteľnejšia ako príbuznosť Qumráncov s farizejmi. Veľmi presné porovnanie Qumráncov s essénmi vykonal najmä Dupont - Sommer, ktorý tvrdil, že ide o totožnú skupinu. Isteže Qumránci a esséni patria v mnohom spolu. A keď považíme, že Josefus spomína, že esséni mali štyri skupiny či triedy, jedna z nich mohla naozaj žiť pri Mŕtvom mori. Zasadací poriadok essénov, o ktorom zas hovorí Filo, sa do značnej miery podobá zasadaciemu poriadku Qumráncov. Hlavnou úlohou essénov i Qumráncov bolo - ako sa zdá - štúdium Písma. -Vari len niektoré rituálne rozdiely naznačujú, že Qumránci a esséni nie sú celkom jedno. Čiastočne sa javí rozdiel i v zhodnotení obete.

Pre poznanie essénov a Qumráncov sú najvýznamnejšie hohaté nálezy pri Mŕtvom mori v celej sérii jaskynných dier, kde boli spisy ukryté v dobe, keď sa Qumránci a možno, že esséni vôbec,museli vzdať svojej samostatnosti, a keď sa skončil úplne kláštorný život skupiny v Qumrane. Tieto nálezy obsahovali jednak niektoré kanonické knihy (napr. Iz.) a ich výklady (výklad Abakuka), ale aj poriadky rádu v Qumráne (Kniha poriadkov), zápisy o kalendári Qumráncov, o kultických hostinách a rituálnych kúpeľoch. Na dvoch medených zvitkoch sa našiel aj dôležitý zoznam uložených kníh, či hodnôt rádu vôbec. Spisy sú v rozličných rečiach (hebrejsky, aramejsky, grécky), čo svedčí o značnom dosahu tohoto rádu. Spisy väčšinou poukazujú na 2. a 1. storočie pr. Kr. ako na dobu svojho vzniku. Teda ide o dobu, v ktorej vznikali aj mnohé židovské apokryfické a pseudoepigrafické spisy. Niektoré zo spisov od Mŕtveho mora sú však asi z 1. stor. po Kristu.

Podľa Jozefa Flávia počet essénov bol asi 4 000 a žili mníšskym alebo polomníšskym životom. Qumránci však žili úplným kláštorným životom. Zatiaľ čo Damašský fragment spomína viacmenej poriadky pre laikov (preto spomína aj manželstvo), Qumránci žili prísnym asketickým životom. - Samo meno essénov je asi od aramejského hasajja = zbožní. Ak sa mal niekto stať členom qumránskej skupiny, musel prejsť dvojročným prísnym noviciátom (Josefus pre essénov vôbec spomína tri roky), potom zložil prísnu prísahu, v ktorej sa zaviazal najmä zachovávať prísny poriadok, poslušnosť, čistotu života, celú disciplínu arcanu. Táto prísaha sa aj veľmi prísne dodržiavala. Priestupky boli trestané vylučovaním alebo zbavovaním všetkých práv na kratšiu, či na dlhšiu dobu podľa stupňa previnenia sa. O všetkom v ráde nakoniec rozhodovalo zhromaždenie, ktorého rokovací poriadok bol sám o sebe veľmi zaujímavý a tiež presne ustálený (napr. za nemiestne ozvanie sa na zhromaždení mohol prísť až trest jednoročného vylúčenia). Qumránci sa zaoberali najmä poľnohospodárstvom a remeslami; nesmeli sa venovať obchodu a výrobe zbraní. Pritom nemožno o nich povedať, že by boli v podstate nejakí pokojamilovní, veď celé ich usporiadanie bolo prísne vojenské, ba celý ich život býval predstavený ako boj, ako vojenské ťaženie. Ale to bolo zdôvodnené ich náboženským postojom, ktorý sa opieral o prísny dualizmus aj v pomere človeka k človeku a delil ľudí na ich priateľov a nepriateľov.

Qumránci boli úplne oddelení od jeruzalemského kultu. Sami vôbec neprinášali obete. To súvisí pravdepodobne s ich vznikom. V ich spisoch sa často vyskytuje zmienka o tzv. "učiteľovi spravodlivosti", ktorý zrejme pochodil z jeruzalemskej kňazskej šľachty, ale v boji proti nelegitímnemu kléru v Jeruzaleme (za Hasmoneovcov) sa stal nepriateľom jeruzalemských kňazov. Odtiahol so skupinou jemu verných na púšť a založil tam svoj rád pri Mŕtvom mori. To sa stalo asi v rokoch 150 - 70 pr. Kr., čo potvrdzujú aj archeologické nálezy v Qumrane. Učiteľ spravodlivosti bol asi prvým vodcom novej osady a dal jej najmä jej náboženské zásady. Neskôr po ňom sa podrobnejšie formulovali aj zásady právneho rázu. Učiteľ spravodlivosti zahynul snáď za

sýrskeho náboženského prenasledovania. V spisoch Qumráncov je často veľmi oslavovaný, ba je dávaný do takého súvisu s nádejami Izraela, že občas na ňom sú akoby mesiášske rysy vykreslené: a akoby sa čakal v podobe rediviva. Je pravdepodobné, že časť krásnych ód a hymien, ktoré sa pri Mŕtvom mori našli, pochodí od neho[37] -Ostrá protiva proti jeruzalemskému kultu sa u Qumráncov prejavila i v samostatnom kalendári a v stálom pohŕdaní jeruzalemskou obetnou službou. V tomto bode sa esséni ostro odlišovali od ostatného židovstva, ktoré zas v jeruzalemskej obeti malo jeden z pilierov svojho života, ba hovorievali: jeden z pilierov jestvoty ľudstva.

Typicky židovským rysom Qumráncov bolo svätenie soboty spôsobmi ešte prísnejšími ako u farizejov. Veď i celé zostavenie ich odlišného kalendára slúžilo predovšetkým tomu, aby sa svätenie soboty po každej stránke vždy naplno uplatnilo. V Knihe poriadkov čítame zákaz obchádzať sobotné predpisy o odpočívaní tým, že by si dal Žid svoje práce vykonávať nežidmi. Dokonca ani len zvieraťu pri rodení nedovoľovali pomôcť v sobotu; v sobotu sa nesmelo vysloviť ani bláznivé, ale ani neužitočné slovo; nebolo dovolené hovoriť o prácach a obchodoch, ktoré chcel človek robiť na druhý deň. Ak v sobotu spadol človek do jamy, nebolo dovolené pomôcť mu pomocou rebríka, lana alebo nijakej inej pomôcky.

V teológii Qumráncov je silné povedomie martýrstva, čo súvisí so stálym stavom napätosti, ba až nepriateľstva voči Židom, ale aj voči iným ľuďom, ktorí žili mimo ich kláštora.

Stauffer sa pokúsil určiť 18 zásad, ktoré možno s určitosťou o skupine Qumráncov povedať. Nie je to výpočet celého ich učenia a postoja, ale poukazuje na niektoré veľmi významné rysy tejto skupiny:

1. Prízvukovanie pôvodu z kňazskej tradície.
2. Klerikalizmus (rozhodná úloha sadokidovcov, anoritov, kňazov a levitov v celom živote rádu).
3. Kritika jeruzalemského chrámového kléru a kultu.
4. Početné umývanie sa, kúpele a krstné rity: rozšírenie pôvodnej starolevitskej praxe očisťovania.
5. Pluralistická mesianológia.
6. Antitetická metafyzika dejín: svetlo proti tme; pravda proti lži; Boh proti Baalovi.
7. Nenávisť k nepriateľom.
8. Záľuba v iránskom pojme ras (mystérium) a tradícia tajného učenia.
9. Pojem poznávania.
10. Zvláštny kalendár: slnečný rok, vlastné počítanie sviatkov.
11. Militarizmus: vojenské termíny, služobné stupne, oddiely, vojenské plány do budúcnosti a očakávanie Mesiáša.
12. Spoločenstvo imania.
13. Sakramentálne svätenie večere.
14. Myšlienka na zmluvu: Rádové spoločenstvo pri Mŕtvom mori je novým, pravým a posledným zmluvným spoločenstvom Božím.
15. Pneumatológia (Duch Boží proti Duchu lži).
16. Očakávanie konca (koniec všetkého je predo dvermi).
17. Požadovaná zbožnosť pokánia.
18. Zostrený výklad tóry (svätenie soboty, očistné predpisy, prikázania o jedlách, manželské zákony, výlučná zbožnosť).

Celý rád niesol určité prvky konzervatívnosti, ba až reakcionárstva v tom zmysle, že vedome už svojím vznikom, ale aj ďalšou jestvotou staval sa proti všetkému, čo sa zdalo ako novota a odklon od podania otcov. V tomto sa podobal tzv.chasidim, ktorí od 3. stor. pr. Kr. sa čo zbožní

---

[37] Grundmann , Das palästinensische Judentum v Umwelt des Urchristentums 1, 247 charakterizuje učiteľa spravodlivosti takto: Učiteľ spravodlivosti je mužom hlbokej pokory a vysokého povedomia o vlastnom poslaní, založeného na silnom náboženskom zážitku, naplnený odovzdanosťou Božiemu tajomstvu a silnou i vrelou láskou k svojmu zboru, ale aj plný nezmieriteľnej nenávisti voči svojim protivníkom. Pochodí z kňazského rodu, možno zo sadokovského rodu... .Nie je sám zákonodárcom ako Mojžiš, ale je pravým bádateľom a vykladačom zákona. Jeho výklad zákona a jeho prorocký úrad spájajú sa v jednotu.

Univerzita Mateja Bela
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra evanjelickéj teológie a misio

stavali proti novotám v Izraeli. V dobe makabejskej boli títo zbožní totožní s "asidaioi", s ľuďmi, ktorí sa vedeli dokonale za zákon obetovať. Je možné, že vznik skupiny pri Mŕtvom mori mohli ovplyvniť chasidim, ale úplná príbuznosť nie je zreteľná. (Tak Burrowa.)

Zvláštne bolo mesiášske očakávanie Qumrancov. Nečakali len jednu osobu, ale: proroka, veľkňazského Mesiáša z domu Áronovho a kráľovského Mesiáša z domu Dávidovho. Toto očakávanie nebolo hneď rovnako vyvinuté a prechádzalo aj neskôr zmenami. V Damašskom fragmente napr. popri učiteľovi spravodlivosti sa spomína už len jeden Mesiáš, a to Dávidovec. Snáď sa predstavy Qumrancov aspoň čiastočne odrazili v apokryfickej literatúre, ktorá tiež nesie stopy dvojitého čakania Mesiáša. A možno posledným prejavom tohoto pluralistického nazerania na Mesiáša bol Bar Kochba, ktorý na svojich mincách uvádza dve mená: Šimon knieža a Eleazar kňaz. Prorockú funkciu snáď bolo možné vtedy pripísať Aqibovi, ktorý hral taký veľký zástoj pri proklamácii Bar Kochbu.

Po nájdení spisov pri Mŕtvom mori sa dosť často objavil náhľad, akoby nielen Ján Krstiteľ bol blízky týmto ľuďom, ale dokonca aj Ježiš Kristus akoby od nich prijal hlavné smernice pre svoje učenie. Tento náhľad naskrze neobstojí, aj keď je pravdou, že v evanjeliách môžeme vidieť niektoré narážky na spôsoby vyjadrovania sa v qumránskych spisoch. Je pravdou, že Qumránci pôsobili práve v čase vystúpenia Ježiša Krista. Ale je zrejmé, že ich spisy sú väčšinou predkresťanské. Sú to spisy, ktoré vznikli na pôde Palestíny. Ich objavenie raz navždy odstránilo domnienku, akoby židovstvo v dobe vzniku kresťanstva bolo už literárne úplne netvorivé. -Ak by sme mali zrovnávať niektoré rysy učenia Ježišovho a Qumráncov, vidíme, že ich spája veľká vážnosť, s ktorou riešia svoje náboženské postavenie. Zbližuje ich i povedomie martýrstva. Ale naskrze nemožno preto povedať, že tu v Qumráne je kolíska kresťanstva. To by mohlo platiť len pre niektoré osoby mimo samého kresťanstva, snáď o Jánovi Krstiteľovi. Čiastočne si pojmami Qumráncov poslúžil aj Ján evanjelista (ale je pravdepodobné, že nie zo záľuby v týchto pojmoch, lež skôr z vedome odlišného chápania týchto pojmov v základe - napr. vidíme to pri pojme svetla, ktorým chce Ján ukázať, kde je pravé svetlo a kto sú skutočné dietky svetla - tu mohlo hrať úlohu menovanie sa Qumráncov synmi svetla). -Aj evanjelista Matúš mal niektoré nepriame narážky na qumránsky spôsob vyjadrovania sa (reč o pravidle nenávidieť nepriateľov - ale tiež len v odpore proti Qumráncom)[38]. No naskrze nemožno súhlasiť s tézou Edmunda Wilsona (ktorý rozvádzal ďalej zásady Dupont-Sommera): "Snáď je kláštor (v Qumrane), táto stavba z kameňa medzi zráznymi skaliskami so svojím ohnišťom a nádobkami na atrament, so svojimi mlynmi a žumpami, so svojím usporiadaním svätých umývadiel a čistučkých hrobov, ešte skôr ako Betlehem alebo Nazaret kolískou kresťanstva". -Podobne hovoril John M.Allegro, ktorý vychádzal zo skutočnosti, že učiteľ spravodlivosti bol snáď ukrižovaný (možnosť k tejto domienke podáva jeden menej jasný text) a to dáva do súvisu s ukrižovaním Ježiša Krista, ačkoľvek za života Ježišovho bolo v okolí Jeruzalema ukrižovaných niekoľko stovák ľudí.

Tvrdíme, že aj popri niektorých styčných bodoch medzi Qumrancami a kresťanstvom, nemožno kresťanstvo, ako ho poznáme z Novej zmluvy odvodiť z Qumránu a nemožno ho stotožniť s Qumránskym hnutím. Sú tu zásadné rozdiely, ktoré to nedovoľujú.

Predne je to pre Qumráncov typicky militaristické založenie. Ich úloha bola vyslovená ako boj proti synom tmy. Nijaké zmierenie nebolo myslitelné. Aj keď nebojovali po spôsobe zelotov, ich postoj bol násilne militaristický, ako o tom svedčí celé ich usporiadanie. Mali svoj bojový plán, dokonca aj pre koniec vekov. Nič z toho niet u Ježiša Krista. Veď inak by Ježiš nebol zahriakol i Petra, keď ho chcel pri zajatí brániť mečom.

Ďalším znakom Qumráncov bolo ich tajné učenie. Vedeli napr. o veľkom množstve anjelov, ale to nikomu neprezradili. Naproti tomu Ježiš vystupoval vždy verejne, že aj na svojom súde sa mohol odvolať na verejnosť svojho pôsobenia. Namiesto tajného pôsobenia v ústraní od

---

[38] Na veľmi zložitý pomer evanjelia Matúšovho ku Qumráncom poukazuje Stauffer, ktorý je toho názoru, že Matúšovo evanjelium je dokladom určitého druhu requmranizácie Ježiša, kdežto vraj Ježiš bol zásadne úplne antiqumránsky, a to vraj určovalo podstatu jeho celého vystúpenia.

židovského života Ježiš neváhal učiť aj v chráme a v synagógach a zúčastňovať sa všetkého, čím žilo jeho okolie.

Pre Qumráncov bola typická veľká kritika a úplné odmietnutie kultu v Jeruzalemskom chráme. To súviselo s pôvodným rozídením sa Qumráncov s jeruzalemským kňazstvom. Veľkňazov, ktorí v tej dobe vládli v Jeruzaleme, neuznávali za legitímnych, Jeruzalem bol pre nich znečistený a nemohlo sa k nemu viazať už nijaké zasľúbenie pre budúcnosť. -Naproti tomu Ježiš Kristus sa zúčastňoval slávností v Jeruzaleme, zrejme nebol zásadne proti kultu, len proti jeho preceňovaniu alebo zvráteniu. Aj na sviatku posvätenia chrámu bral účasť, ačkoľvek tento sviatok viazal práve k onomu posväteniu z r.165 pr. Kr., od ktorého sa datoval možno kategorický odpor Qumráncov proti jeruzalemskému kňazstvu (tento odpor sa prejavil možno len o niečo neskôr, ale jeho podstata sa začala práve tu, keď Makabejci vysvätili chrám, v ktorom sa stali kňazmi). Ježiš nepodceňoval ani kňazov v Jeruzaleme, pravda, nedovolil ich ani preceniť.

Oproti očakávaniu Mesiáša z rodu Aronovho, u Ježiša niet zmienky o inom Mesiášovi ako o Dávidovcovi. Tak tomu bolo aj v celom prvotnom kresťanstve. Qumránci nemenovali Mesiáša Synom človeka, čo je zas najčastejším Ježišovým vlastným označením sa.

Toto očakávanie Qumráncov súvisí s ich veľkým klerikalizmom. (Pravda, nie v súvise s jeruzalemským kňazstvom.) Z rodu Áronovho musí byť veľkňaz, inak nemá hodnotu - tak hovorili. Išlo im o potomka Zadoka, aby kňazi mohli byť legitímni. A z toho vznikol aj veľký odpor Qumráncov proti kňazským rodinám v Jeruzaleme, kde bola pôvodná linaj porušená. -U Ježiša Krista nenachodíme dôraz na kňazstvo v tom zmysle, že by ono bolo nutné ku spáse alebo ku stretnutiu sa človeka s Bohom. Ježiš neváhal povedať aj slovo odsúdenia o kňazovi (podobenstvo o milosrdnom Samaritánovi), a to nie pre jeho pôvod, ale napriek jeho židovskému pôvodu. Vedľa neho nepostavil len nekňaza, ale dokonca aj Samaritánca.

Podobne Ježiš odmietol zásluhnosť a nutnosť ritualizmu. Qumránci v tomto ohľade išli najďalej zo Židov. Vieme, aké spory mal Ježiš Kristus pre rituálnu čistotu, ktorú on a jeho učeníci nezachovávali. Už Harnack bol charakterizoval essénou, že ani vo dne, ani v noci nevychádzali z vane, len aby boli čím čistejší rituálne - o Ježišovi nič podobné nevieme. Jeho tézou predsa bolo, že nie to poškvrňuje človeka, čo doň vchádza, ale to, čo vychádza. Táto téza je odmietnutím práve toho, čo bolo pre Qumráncov nadmieru významné.

Ježiš sa však najmä svojím prikázaním lásky postavil radikálne proti nenávisti, u Qumráncov umelo pestovanej. Oni mali prikázané nenávidieť dietky tmy a podľa toho si voči nim počínať. Práve na toto asi naráža Ježiš, keď podľa Mat. 5,43-44 uvádza prikázanie lásky k nepriateľom ako diametrálnu protivu nenávisti.

A ako sa Ježiš odlišoval od Qumráncov v zásadných veciach, tak sa odlišoval aj v adiaforách, ktoré boli pre nich veľmi významné. Napr. stanovisko ku kalendáru. Qumránci mali svoje kalendárové špeciality, ktoré veľmi pečlivo strážili a opatrovali. To u Ježiša nenachodíme. Riadil sa bežnými kalendárovými zvyklosťami, keďže v tejto otázke nebolo potrebné zaujímať nejaké zvláštne stanovisko. Nič nehovoril o tom, že by kalendár bol napísaný na nebeských doskách, ako tvrdili Qumránci.

Vcelku vidíme zreteľný rozdiel medzi Ježišom a Qumráncami. Odvodzovať Ježiša od nich znamená nepoznať dobre ani podstatu Qumráncov, ale ani podstatu Ježiša. Qumránci a esséni ako židovské skupiny, mali vplyv na myslenie ľudí doby Ježišovej a vykonávali určitý vplyv na spôsoby vyjadrovania sa ľudí onej doby - a to sa odráža v kresťanských správach - ale v podstate stáli na inom póle ako Ježiš Kristus. Úplne inde nachodili Božiu vôľu, mali odlišný postoj k tóre a nakoniec cítili úplne inak svoje poslanie, než ako ho cítil Ježiš Kristus.

ee) Zeloti

Zatiaľ, čo skupiny farizejov, sadukajov a essénov boli predovšetkým náboženskými skupinami, v dobe novozmluvnej nachodíme v Palestíne aj skupiny motivované čiste politicky. Ich prívrženci sa mohli čiastočne kryť aj s niektorou z vyššie menovaných náboženských skupín. Tak ide najmä o skupinu radikálnych odporcov Ríma, zelotov a potom o dvornú stranu herodiánov.

Zeloti majú svoje meno z gréckeho označenia ich kvality. Boli to horlivci za slobodu židovského národa, ktorí boli ochotní použiť akékoľvek, najmä násilnícke prostriedky na dosiahnutie svojich cieľov. Občas bývali menovaní aj "galilejskými", lebo ich hlavným vodcom bol Judas Galilejský, ktorý sa po smrti Herodesa Veľkého revolučným spôsobom postavil na čelo nespokojencov. Podnet k nespokojnostiam dal najmä Quiriniov cenzus z r. 6 - 7 po Kr., keď nielen Judas, ale dokonca aj farizej Sadok vyzýval k odporu. I oproti snahe veľkňaza Joazara ben Boethia, ktorý nahováral k poslušnosti v otázke cenzu, zeloti vyhlasovali: Cenzus privedie len otvorené otroctvo. Preto celý národ vyzývali, aby si chránil slobodu. -Josefus charakterizuje skupiny zelotov ako "zbojníkov". Isteže mu k tomu dalo podnet protirímske zamierenie zelotov, ale aj skutočnosť, že zeloti, najmä v pustatinách sa zdržujúci, robili prepady a lúpili ako zbojníci.

Zeloti zohrali pre židovský národ najvýznamnejšiu úlohu pri vzniku a vedení židovskej vojny. V prvom storočí zrejme získali veľmi mnohých prívržencov, keďže boli v stave vyvolať v židovskom národe taký odpor voči Rímu, že to viedlo k židovskej vojne. Nadšenie zelotov za politickú slobodu židovského ľudu nemohli utlmiť ani tíšivé hlasy sadukajov, ani nábožensky zdôvodnený kvietizmus farizejov. Verili, že Boh chce dať slobodu Židom, a preto neváhali siahnuť po zbrani a chceli si slobodu získať. Nevedeli si predstaviť, že by na svojej strane nemali Božiu pomoc. Len tak sa dá vysvetliť ich v pravde nerozumné, ba zúfalé počínanie si, ktoré spôsobilo nakoniec zničenie Jeruzalema a trvalé zbavenie Židov politickej slobody. -Vo svojom zápale za Izrael sa stotožňovali s farizejmi, i keď sa od nich líšili, alebo aspoň čiastočne líšili čo do metód prác. Ich vedúcou tézou bolo: "Nie je Božou vôľou, aby pohania alebo položidia, na každý pád však ľudia bezbožní vládli nad Izraelom, preto za žiadnych okolností nesmieme takú vládu uznať. Preto nesmieme jej platiť nijaké dane, ba musíme sa pripraviť a nasadiť imanie i statok, telo i život v pasívnom i aktívnom boji za to, aby len Boh bol kráľom v Izraeli." (A tak základným rysom ich učenia je vlastne snaha presadiť 1. Božie prikázanie v celej jeho plnosti: aby nikto iný nevládol len Boh.) Práve táto rozhodnosť zasiahnuť chýbala farizejom v ich zápale za Božie veci. Nie div, že zelotizmus bol rozduchovaný aj mnohými prorokmi, ktorí veľmi radi hovorili o skorom vyplnení sa zasľúbení daných Izraelu a o jeho nábožensk ej a národnej slobode. Stále nových a nových nachodili, ktorí boli hotoví bojovať proti nenávideným Rimanom.

O zelotoch hovorí Nová zmluva pomerne málo. Niektorí exegéti priamo k nim počítajú aj nešťastných Galilejcov, ktorých krv zmiesil Pilát s ich obeťami (L 13,1). Že mali na mysli pohyb zdôvodnený mesiášsky, vidieť zo správy v Mk 15,7, kde je reč o Barabbášovi ako o pravdepodobnom vodcovi mesiašskozelotského pohybu. To zároveň vysvetľuje, prečo si Židia vyvolili Barabbáša - to bol predsa Mesiáš podľa ich chuti, lebo bol ochotný mocensky zasiahnuť, aby uskutočnil túžby Izraelcov. Keďže bolo možné Barabbáša prepustiť, to značí, že hnutie zelctov vtom čase nebolo pre Rím ešte také nebezpečné ako tomu bolo napr. v rokoch 47, keď miestodržiteľ Tiberius Alexander musel dať synov Judasa Galilejského popraviť a Felix dal mnohých stúpencov tohoto hnutia ukrižovať. (Ačkoľvek nie je vylúčené, že aj dvaja zločinci po pravici a ľavici Ježišovej, na Golgate ukrižovaní, mohli patriť k týmto buričom.) Podľa Sk. 21,38 vieme, že nejaký Egypťan sľúbil Židom príchod Mesiáša a vyviedol z mesta 4 000 ľudí na Olivovú horu, aby videli, ako sa im pred očami Božím zásahom rútia hradby Jeruzalema. Zelotskí proroci spomínali temer všetky v Starej zmluve spomínané divy, ktoré Boh urobil pri zachovaní Izraela. Čakali ich zopakovanie. Mnohí im uverili, a tak hnutie rástlo až do smutných koncov vo vojne židovskej.

Medzi Ježišovými učeníkmi bol Šimon Kahaanský, ktorý mal prímenie zelot. Asi sa tým vyjadruje, že pred pridaním sa k Ježišovi patril k Židovským zelotom. Avšak Ježiš bol svojím vystúpením rozhodne proti zelotským praktikám. Že sa kresťania držali dôsledne Ježišovho postoja v tejto veci, vidieť aj to z toho, že počas židovskej vojny opustili Jeruzalem. Zelotizmus bol nebezpečný aj vnútorne, lebo robil človeka zodpovedným za údel celého národa a chcel vyprovokovať Boží zásah podľa politického očakávania Židov.

ff) Herodiani

Pomerne málo správ sa zachovalo o skupine, ktorá sa v Mar 3.6; 12,13 a Mt 22,16 spomína ako herodiani, a ktorá hrala určitú úlohu pri usmrtení Ježiša. Podľa názvu môže ísť o politickú skupinu prívržencov rodu Herodesovcov, ktorí mohli byť v odpore proti Hasmoneovcom, ale aj proti Dávidovcom. Herodesovci mali ťažkosti s udržaním svojej mocenskej pozície najmä preto, lebo neboli čisto židovského, ale idumejského pôvodu. Preto si asi vytvorili skupinu ľudí, na ktorých by sa mohli opierať najmä pri utváraní verejnej mienky. Ačkoľvek farizeji neboli nijakými priateľmi Herodesovcov, v postoji proti Ježišovi sa s herodiánmi spojili.

O kvalite náboženského zamierenia herodiánov nemáme bližšie správy. Pravdepodobne boli stúpencami helenistického zmýšľania ako Herodesovi vôbec. Ak mali stúpencov nielen v Galileji, kde v dobe účinkovania Ježiša vládol Herodes, ale aj v Judei, kde už bol len rímsky prokurátor, tak v Judei mohla mať táto skupina zvláštne postavenie: pravdepodobne mala za cieľ starať sa o presadenie vlády Herodesovcov i v Judei. Proti Ježišovi mohli byť preto, lebo každý Dávidovec bol pre Herodesov rod nepríjemný a mohol uplatniť svoje nástupnícke právo na židovský trón.

Keďže herodiáni asi neboli ani priateľmi rímskej vlády v Palestíne, je celkom pochopiteľné, že Josefus Flavius sa o nich radšej nezmieňuje. To súvisí s jeho tendenciou potlačiť pri vykreslení židovského národa všetko, čo by Rimanov mohlo upozorniť na odpor proti nim.

d) Synedrium

Rimania, nakoľko mohli, šetrili samosprávu podrobených krajín. Tým získali v značnej miere pomocníkov z radov vlastných vazalov. Najmä po stránke právnej nechávali hodne voľnosti mnohým národom. Len veci, ktoré sa týkali bezhriešnosti rímskej vlády, mali sami pevne v rukách. Práve tak ponechávali aj pomerne veľkú voľnosť v otázkach náboženských. A tu, viac ako iným národom, dopriali slobody práve Židom. Nie vždy rovnako, lebo to bolo odvislé jednak od chovania sa samých Židov, jednak od protižidovského alebo proti-židovských prúdov, ktoré sa v Ríme uplatňovali a striedali.

Už Augustus si uvedomoval, že pre Židov je rozhodujúca ich láska ku kultu a podaniam o mravnosti.[39] Preto od Židov sa ani neskôr nevyžadoval zvláštny kult cisára. Len pri denných obetiach v Jeruzaleme obetovalo sa aj za cisára.

Ako v iných krajinách rímskej ríše, aj Židom bola ponechaná značná samospráva. Niektoré mestá v Palestíne boli priamo pod vládou prokurátora (Caesarea), ale väčšina miest bola pričlenená pod správu z Jeruzalema, ktorú si zabezpečovali Židia sami. To sa odrazilo na všetkých stupňoch samosprávy.

V židovských mestečkách a obciach vykonávali samosprávu synedria alebo rady. V nich boli poprední náboženskí a občianski činitelia (čo bolo v podstate to isté). Mohli vykonávať aj tresty v prípade odsúdenia. Len trest smrti nesmeli vykonať. Bičovali (2 K 11,24), vylučovali zo synagógy (Mk 13,9; Mt 10,17). V menších mestách malo synedrium sedem členov, pre ťažšie prípady sa skladalo z 23 členov. Mali i istý druh svojej polície, vyzbrojenej palicami (ako pri zajatí Ježišovom Mk 14,43 -48).

Zvláštne miesto v židovskom živote zaujímala vysoká rada, jeruzalemské synedrium. Skladalo sa zo 71 členov. Za predsedníctva veľkňaza rozhodovalo prakticky o všetkom, najmä keď bol vládca slabší. Len výrok smrti nesmelo synedrium samo exekvovať. Na to potrebovalo schválenie rímskeho prokurátora. Vykonávalo inak moc nad celou Palestínou (Volá z Galilei Ježiša k zodpovednosti Mk 3,22 alebo Jána Krstiteľa spoza Jordána J 1,19). Podľa Sk 9,1-2 Jeruzalemské synedrium vyslalo Saula zatýkať kresťanov v Damasku. Zrejme mu to dovoľovala jeho právomoc. Ba podľa Sk 28 sa zdá, že synedrium malo určitú právomoc aj nad Židmi v celom impériu, teda aj v Ríme - pravda len vo veciach náboženských.

Členmi synedria boli: veľkňaz, časť kňazov, zákonníci a niektorí farizeji, ktorí mali v synedriu veľký vplyv. Nedá sa však presne určiť, kto všetko do synedria patril, lebo označenie "radný", ako je o Jozefovi z Arimatie, môže znamenať aj členstvo v presbytériu niektorej židovskej synagógy. V

[39] Reicke, 105

dobe novozmluvnej sa však vcelku synedrium skladalo z troch skupín: veľkňazi, starší a zákoníci. 1. Pri skupine veľkňazov nešlo len o jedného veľkňaza, ale o celú skupinu vládnuceho konzistória (dozorca nad chrámom, asi piati veľkňazi, strážca pokladu). Toto konzistórium už aj samo riešilo mnoho otázok, najmä z bežného života. Dozorca nad chrámom sa staral o priebeh služieb pri chráme, veľkňazi rokovali najmä o otázkach kultických a potom právnych, strážca pokladu bol zodpovedný predovšetkým za inventár chrámu a za chrámové príjmy. 2. Skupinu starších tvorili najmä vedúci činitelia popredných rodín, určitá židovská aristokracia. Pôvodne práve táto skupina bola rozhodujúca, bol to akýsi senát, ale postupne stratila na význame, keďže vládnuce konzistórium malo možnosť mnoho otázok samo riešiť, resp. ťažké teologické otázky riešili najmä zákoníci, teda tretia skupina. 3. Tretiu skupinu tvorili vlastne experti pre náboženskú problematiku života. V podstate sa to však týkalo celého života.[40] Preto zákoníci boli uznávaní ako právnici, znatelia Písma a ako vychovávatelia. Mnohí z nich tvorili si akoby svoje školy a boli obklopení učeníkmi.

Synedrium sa často spomína i v Novej zmluve. Pri Ježišovom procese zohralo smutnú úlohu, keď bolo strojcom Ježišovho odsúdenia. Keďže však pre náboženské delikty nemusel rímsky prokurátor potvrdiť rozsudok smrti, zmenili obžalobu na politickú velezradu, a v tom prípade Pilát musel ustúpiť pred nátlakom synedria.

V prípade Štefanovom nebolo žiadneho súdu synedria. Zdá sa, že išlo vlastne o lynčovanie davom, alebo synedrium sa k tomu aspoň tak stavalo.

[40] Reicke, 112 je toho názoru, že za touto skupinou možno vidieť vlastne pôvodných notárov orientálnych kráľov, ktorí boli pre správu ríš nepostrádateľní.

III. časť

NÁBOŽENSKÉ POZADIE

A. ŽIDOVSTVO

1. Jeruzalemský chrám

Od uvedomenia sa Izraela po stránke náboženskej až po zánik národnej slobody r.70 po Kr., teda od dôb Mojžišových až po koniec vojny židovskej hral chrám významnú úlohu v živote Izraela. V dobe novozmluvnej je priam integrujúcou časťou židovstva a nijako nie je náhodou, že ani Ježiš Kristus chrám neobišiel, vyslovil o ňom a v ňom dôležité výroky a ukázal na jeho zvláštne miesto v židovstve. Toto zvláštne miesto zdôraznil Ježiš najmä vo svojej malej apokalypse, keď urobil chrám a jeho históriu jedným zo znamení eschatologického diania (v skutočnosti zbúranie chrámu je v tejto apokalypse jediným historicky fixovateľným znamením). I keď podľa Ježiša chrám neplnil svoje poslanie (pozri vyhnanie kupcov a peňazomencov), a aj keď Ježiš urobil chrám obrazom pre svoju smrť a vzkriesenie, počítal s jeho vplyvom na človeka.

Vplyv chrámu bol naozaj veľký. Veď bol len jeden židovský chrám (pozri poznámku o chráme v Leontopolise) a tento chrám utváral svätosť jediného mesta. Každý Žid prechovával túhu byť čím častejšie v chráme. Židia z diaspory sa usilovali aspoň raz za život navštíviť chrám, Židia z Palestíny navštevovali ho pravidelne na sviatky a to od detstva (L 2,41 -). Každý Žid, ktorý dosiahol 20 rokov, musel platiť chrámovú daň dve drachny. Chrám sa v pravde právom počítal za jedno z pút, ktoré viazali židovstvo celého sveta. Aj keď sa pominul, jeho idea, prenesená do eschatologickej skutočnosti, pôsobila aj ďalej (pozri v Zjavení Jánovom očakávanie nového chrámu).

Chrám so svojimi obeťami bol symbolom zmierenia s Bohom.[1] Práve nadmerné hodnotenie chrámu a úkonov v ňom spôsobovalo veľkú kultickú zbožnosť v židovstve. Židovstvo si bez kňazstva v dobe novozmluvnej nebolo možno ani predstaviť. Po zániku chrámu musela nastať úplná prestavba náboženského myslenia a života židovstva. Akže časť náboženského života Židov sa odohrávala aj v čase trvania chrámu po domácnostiach, vždy mala byť primeraným spôsobom v určitej dobe dávaná do súvisu s konaním v chráme. A tak vlastne aj domáce pobožnosti boli viacmenej časťou kultickej činnosti v chráme.

Chrám stál na svätej hore Sion a v dobe novozmluvnej bol to tzv. tretí chrám. Pôvodne bol tu postavený chrám Šalamúnov, ktorý však Babylonci pri trestaní odbojných Židov zbúrali. Stará zmluva sa snažila vykresliť veľkosť a slávu tohoto prvého chrámu, - zdá sa však, že pri tom sa do tohoto vykreslenia vplietli veľmi podstatne aj znaky pozdejších dvoch chrámov. -Druhý chrám bol vystavený po návrate z babylonského zajatia. Slúžil niekoľko storočí. Budovaný bol v ťažkých dobách, preto nevynikal takou nádherou ako prvý a tretí. Tento druhý, tzv. Zorobábelov chrám bol znesvätený za Antiocha Epifanesa IV., preto Juda Makabejský prestaval jeho oltár, aby chrám ako čistý mohol slúžiť ďalej svojmu účelu. Podobne znesvätili ho r. 63 pr. Kr. vojaci Pompejovi. - Keď nastúpil na trón Herodes Veľký, Jeruzalemský chrám mu nevyhovoval pre svoju pomernú skromnosť. Herodes Veľký mal záľubu v okázalosti a nádhere. Preto r. 20 pr. Kr. začína sa stavba tretieho chrámu, ktorá bola vlastne prestavbou druhého. Tento tretí chrám rozmermi a nádherou prevýšil nielen druhý, ale aj prvý chrám. Pravda, za života Herodesovho stavba nebola ukončená, resp. chrám bol hotový len v hrubých rysoch. Stavalo sa ďalej a vlastne až tesne pred vypuknutím židovskej vojny bola stavba chrámu ukončená, aby o pár rokov za tým bol chrám definitívne zbúraný.

---

[1] Rabban Jochanan ben Zakkai na konci 1.stor. pr.Kr. hodnotil oltár v Jeruzaleme ako znak zmierenia a jeho kamene vraj spôsobovali zmierenie medzi Izraelom a Bohom.

Herodesov chrám mal veliké nádvoria (jeho celkové rozmery: 281 × 466). Vlastný chrám bol stredobodom nádvoria, pravda, na nádvorí boli aj iné budovy. Na juhu bola brána, ktorou sa vchádzalo do nádvoria pohanov, ktoré bolo prístupné komukoľvek. Okolo tohoto nádvoria, ktoré sa tiahlo okolo celého komplexu chrámového, boli krásne stĺporadia (162 stĺpov s korintskými hlavicami). Stĺporadie bolo trojité a vytváralo prístrešie v tomto nádvorí (tzv. basileios stoa). Na nádvorí pohanov sa predávali aj obetné zvieratá a menili sa peniaze. -Na severnej časti nádvoria bol vlastný chrám, ohraničený predovšetkým zábradlím soreg, na ktorom nápisy vo všetkých možných rečiach hlásali, že ďalej nesmie ísť, kto nie je židom. Za porušenie tohoto zákazu bol trest smrti. -K vlastnému chrámu sa už počítalo tzv. nádvorie žien, do ktorého sa vchádzalo bránou zvanou Krásna. Do tohoto nádvoria smeli vstúpiť ženy, ktoré sa inak nezúčastňovali vlastnej obetnej služby. Ďalším nádvorím bolo nádvorie mužov (zvané nádvorie Izraelcov) a potom boli miestnosti, v ktorých zasadalo synedrium. Nádvorím levitov sa prechádzalo ďalej k nádvoriu kňazov, kde bol pod holým nebom oltár, vysoký 8 m. -Tu sa prichádzalo aj do svätyne, ktorá bola podľa rozmerov v chráme Šalamúnovom, len bola o štvrtinu vyššia. Pred svätyňou bola predsieň, ktorá na bokoch vyčnievala z celej svätyne a cez svätyňu sa vchádzalo do svätyne svätých. Bola to krychla, úplne tmavá o rozmeroch niečo vyše 10 metrov. V treťom chráme v nej už nebolo nič. Len v chráme Šalamúnovom bola v nej truhla zmluvy, ktorá sa stratila počas babylonského zajatia a nikdy viac nebola nájdená. -Vo svätyni, dlhej asi 20 metrov bol oltár na kadenie, sedemramenný svietnik a stôl na chleby. Zvonka z nádvoria boli otvorené dvere do chrámovej predsiene, a tak bolo vidieť drahocenný záves medzi predsieňou a svätyňou. Bola na ňom vyšitá hviezdnatá obloha. Dvere boli ozdobené podobou vinnej révy s hroznami veľkosti človeka. Svätyňa svätých bola opäť oddelená závesom.

Celý chrám pôsobil dojmom nesmiernej nádhery a pevnosti. Zdal sa byť postavený na večnosť. A predsa v r. 70 ostalo z neho len málo. Ale zbytky steny plaču, ktorá dodnes stojí, ukazujú na monumentálnosť stavby, označenej za jeden z divov sveta.

Po zbúraní chrámu bol úplne v ruinách až do doby Hadrianovej, keď po potlačení Bar-Kochbovho povstania tu mal byť za trest postavený chrám Jupitera Capitolského a keď bol Jeruzalem premenovaný na Aelia Capitolina. Okrem chrámu Jupiterovho na pôvodnom chrámovom nádvorí bol potom postavený aj chrám Venušin. To všetko mimoriadne urážalo náboženské cítenie Židov. Keď sa kresťanstvo za Konštantína dostalo k moci, vybudovali tu kresťanskú kaplicu, ale chrám tu vybudovaný nebol. Až keď prišli mohamedáni, vystavali tu svoju nádheru: Omarovu mešitu. (Abb el Malik v r. 683-705.) Táto mešita je jedným z posvätných miest mohamedánskych (v r. 1099 križiaci dobili Jeruzalem a na chrámovom nádvorí zriadili krvavý kúpeľ mohamedánov. Načas zmenili mešitu na Templum Domini, ale po stiahnutí sa z Jeruzalema museli kresťania ponechať chrámové nádvorie mohamedánom až do súčasnosti).

a) Služba v chráme

V chráme sa usilovali konať službu podľa predpisov tóry, pravda, na tejto službe súčasne bolo možné poznať už mnohé prídavky, ktoré sa nakopili v priebehu storočí. Z času na čas určité reformné pohyby chceli priviesť kult k pôvodnému stavu. Ale to sa úplne nikdy nepodarilo.

Kňazi pri chráme mali byť z rodu Áronovho. Títo kňazi boli podelení na 24 kňazských tried. Každá kňazská trieda mala svojho vedúceho, ktorý zadeľoval službu jednotlivým kňazom v chráme. Kňazi nebývali všetci v Jeruzaleme, ale bývali roztratení po celej Judei. Len počas vykonávania kňazskej služby kňaz býval priamo v chráme. Jednotlivé kňazské skupiny sa menili po týždni. Kňazi, ktorí bývali v Jeruzaleme, patrili k najzámožnejším obyvateľom mesta, naproti tomu kňazi z vonkova bývali úplne nemajetní. V Jeruzaleme kňazi nevykonávali len kultové záležitosti, ale mali v rukách aj mnoho z vecí verejných (napr. dozor nad políciou a správnymi úradmi). Chrám mal svoju vlastnú políciu, na čele ktorej stál STRATÉGOS TOY HIEROY, lebo v chráme bolo treba ochraňovať ako chrámový poklad, tak aj chrámové príjmy. Kňazi mali svoj príjem najmä z tzv. desiatok, t.j. z desiatej čiastky výnosu úrod zeme. Desiatky boli odovzdávané do chrámu a desatinu z nich dostávali kňazi sami. Veľmi výnosné boli tzv. prvotiny, t.j. obete z prvej žatvy alebo úrody, z vína, obilia, ba i z vecí domácej potreby ako bolo cesto. Pre výživu kňazov

bolo dôležité, že časť mäsa z obetí pripadala práve im. -Príjem chrámu okrem dane bol aj z výplaty za drevo k obetiam, ktoré dávali len Židia z Palestíny, Židia z diaspory sa spod tejto povinnosti draho vykupovali. Inak vedeli nájsť zámienku k najrozmanitejším iným obetiam a dávkam, ktoré ťažko doliehali na plecia Židov. Veľká povinnosť obetovať vyplývala z presvedčenia, že koniec-koncov každý prvorodený Žid by mal patriť chrámu. Z toho vyplývalo tiež množstvo obetí.

Práve tak do 24 tried boli zadelení aj leviti, totiž nižšie kňazstvo, vykonávajúce pomocné služby pri chráme. Ich úlohou bolo okrem pomoci pri obeti aj zaobstarávať spev a hudbu pri obetiach, dbať o vonkajší poriadok v chráme, najmä na nádvoriach.

Okrem týchto dvoch kňazských skupín boli tu ešte pekári chlebov, dohliadači a iné osoby, takže počet osôb zúčastňujúcich sa kultu v Jeruzaleme dosahoval asi 17 000.

Na čele celého tohto vplyvného zástupu stál veľkňaz so svojou rodinou. Postavenie veľkňaza bolo naozaj vladárske a neraz mal väčšiu moc ako vladár. Podľa starej tradície mal byť veľkňazom najstarší člen z rodiny Áronovej. Ale v dobe novozmluvnej už tomu tak nebolo, ba Rimania neraz ľubovolne dosadzovali a zosadzovali veľkňazov podľa toho, koho sami potrebovali na veľkňazskom stolci. Veľkňazský úrad bol pôvodne doživotný. Preto sa napr. v Novej zmluve hovorí o dvoch veľkňazoch v dobe pôsobenia Ježišovho: o Annášovi, ktorý bol r. 14 zosadený a o Kajfášovi, jeho zaťovi, ktorý po ňom prevzal vedenie. Ale Annáš nemal preto menej moci ako prv. Ba Nová zmluva neraz aj ďalších členov veľkňazovej rodiny menuje veľkňazmi. Veľkňaz okrem prinášania dennej obete (obeť jedla) mal predprávo, že v deň zmierenia smel vojsť do svätyne svätých a priniesť slávnu obeť zmierenia.

V dobe Ježišovho pôsobenia spomínaný Annáš, syn Sethiov, nastúpil asi r. 6 po Kr. a bol prvým veľkňazom až do r. 14, keď ho prokurátor Valerius Gratus zosadil. Ale to neznamenalo stratu jeho moci. Nielen že po ňom nastúpil najprv jeho syn Eleazar a potom zať Kajfáš, ale Židia v synedriu dali najviac na slovo Annášovo. Kajfáš, ktorý vyriekol odsudzujúci výrok nad Ježišom, bol veľkňazom do r.37, keď ho Vitelius zosadil a menoval veľkňazom najprv Annášovho syna Jonathana a potom Theofila. Zatým nastúpil Annášov štvrtý syn Matthias. Veľkňazstvo potom prešlo na rod Annaniášov, ktorý bol veľkňazom v dobe odsúdenia Pavlovho v Jeruzaleme. Ale Annášov rod bol stále silný, ako svedčí i nastúpenie piateho Annášovho syna r. 62 do úradu veľkňazského.

Ježiš sa nepostavil zásadne ani prakticky proti kňazstvu v Jeruzaleme (ako to robili Qumránci). Ale snažil sa ukázať, že celok náboženského života nie je tak odvislý od ich konania, ako sa v židovstve myslelo. Svojou obeťou na Golgote však vyprázdnil zmysel kňazskej služby jeruzalemskej a urobil začiatok priameho prístupu k Bohu bez prostredníka - kňaza. To videli v jeho diele aj kňazi, preto sa tak ostro stavali proti nemu.

Hlavnou úlohou kňazov bolo obetovať. Obetí bolo v Jeruzalemskom chráme veľmi mnoho. Predne to boli obete každodenné, prinášané ráno a popoludní o 3. hodine. Táto obeť pozostávala z jednoročného bezvadného baránka a príslušného jedla (cesto z jemnej múky a oleja) s vínom. To bola zápalná denná obeť. Veľkňaz prinášal obeť jedla. Denne pred samou obeťou a po poludňajšej obeti sa zapaľovalo kadidlo. V dobe novozmluvnej bývala denne prinášaná aj zápalná obeť za cisára. Vlastná obeť sa vykonávala na nádvorí kňazov a laici ju nikdy nevideli. Len v duchu sa jej zúčastňovali, keď im leviti oznámili, čo sa na kňazskom dvore deje. Pred zrakmi obetujúcich sa odohrali len prípravy na obeť. Po obeti kňazi obvykle požehnávali zástup veriacich, čo bývalo považované za vrchol bohoslužby pre ľud. Počas obetovania sa spievali k tomu určené žalmy.

V sobotný deň sa obete zdvojnásobili, a tak isto bývali hojnejšie obete so zvláštnou liturgiou v deň novomesiaca, keď sa obetovalo až sedem jahniat, dvaja býci, kozol a koláče s vínom.

Mimo toho sa denne prinášali obete súkromné, ktoré priniesli ľudia pri rozličných príležitostiach, výročiach, sľuboch, hriechoch, narodeniach a podobne.

b) Sviatky

Okrem pravidelne svätenej soboty mali Židia v priebehu roka sériu sviatkov, ktoré mali zvláštny bohoslužobný charakter, a ktoré vždy spôsobovali vzrušenie v celom národe, lebo sa viazali k niektorému z významných faktov dejín tohoto vyvoleného ľudu Božieho.

Predne je to pascha. Samo meno nevieme celkom presne vysvetliť (k nám sa dostalo cez grecizujúci tvar PASXA). Vlastná slávnosť paschy bola pôvodne asi jednodenná a mala svoj základ v Ex 12, kde je reč o výjdení z Egypta.[2] Mimo toho mala slávnosť aj rysy oslavy nastúpenia jari, či vlastne zahájenia žatvy. Teológovia sa domnievajú, že to bol prapôvodný zmysel slávnosti, a že len neskôr bol k tomu pripojený historický výklad o vyjdení z Egypta. Na poľnohospodársky charakter sviatku zdajú sa poukazovať najmä nekvasené chleby. Samotná pascha - faze - trvala jeden deň a potom bolo šesť dní jedenia nekvasených chlebov. V dobe novozmluvnej pascha trvala od 15. Nisana do 21. Nisana. Prvý deň sviatočný 15. Nisan býval pokladaný za hlavný. Slávnosť sa podľa Deut 16,2 odbavovala v Jeruzaleme, a to jej prvá časť v chráme, kde bol baránok veľkonočný zabitý a druhá časť v rodine, kde bol zjedený. Baránka zabíjal otec rodiny, pri jedení sa nesmeli lámať kosti baránka a mäso sa jedlo pečené. Zbytky aj s kosťami sa na druhý deň spálili. Pri jedle bol príkrm z horkých zelín, čo malo Izraelcom pripomínať otroctvo v Egypte, z ktorého vyšli. Okrem toho sa jedli nekvasené chleby a pilo víno v presnom poradí, priamo liturgicky rozdelené. Pri jedení baránka hlava rodiny mala povinnosť podrobne rozprávať o vyslobodení národa z Egypta.[3] Pri každom pohári vína (boli 4) sa spieval iný chválospev. Po skončení jedenia baránka sa vychádzalo do ulíc a z domovov sa ozývali niekedy až do rána chválospevy. Štyri podania pohárov dávali slávnostný charakter celej večeri paschy, ale súčasne tvorili liturgický rámec pre ňu.

Pre kresťanstvo sa stala pascha pamätnou tým, že v takýto sviatok sa odohrala smrť a vzkriesenie Ježiša Krista. Práve z Novej zmluvy sa dozvedáme aj o niektorých zvyklostiach pri jedení baránka veľkonočného, po ktorého jedení Ježiš ustanovil svoju Večeru Pánovu. Tak aspoň kreslí Lukáš (a naznačujú to aj druhí dvaja synoptikovia). Naproti tomu podľa Jána bolo by došlo k jedeniu baránka až na druhý deň. Tento rozdiel podaní nastal v súvise s dvojitým svätením paschy v židovstve: inak ju počítali farizeji a inak sadukaji.

Počítanie času v židovstve je totiž exaktné. Týždeň sa oficiálne začínal v piatok večer po západe slnka (teda asi o 6. hodine večer). Potom nastúpila noc, pričom sa počítalo podľa tzv. stráží (podľa židovskej chrámovej služby to boli 3 stráže, podľa vojenských pravidiel rímskych 4 stráže - čiže doba stráží nebola jednotná a menila sa podľa rozličného počítania i podľa ročnej doby). Denná doba od východu slnka po západ slnka bola rozdelená na 12 hodín, ktoré opäť neboli rovnaké.[4] -Podobne nepresná bola aj prax v židovstve, čo sa týka názorov na počiatok paschy. Podľa farizejského názoru začínala sa paschálna doba už celým prípravným dňom paschy (PARASKEYÉ - teda od štvrtku večera). Preto ho farizeji zvykli začínať slávnostnou večerou, ktorá bola neskôr pomenovaná qidduš - zasvätenie. Ježiš použil túto zvyklosť a tak došlo k ustanoveniu Večere Pánovej vo štvrtok večer. -Oproti tejto praxi zbožných, najmä farizejov, v Judei bolo zvykom považovať piatok dopoludnia pred paschou ešte za robotný deň. Bolo to najmä preto, že bolo treba v Jeruzaleme mnohé pripraviť pre paschu a bolo treba zvládnuť nával pútnikov do Jeruzalema. Toto by dávalo za pravdu podaniu, podľa ktorého vedúci činitelia židovského národa (členovia synedria, najmä sadukaji) museli celé pojednávanie s Ježišom skončiť do obeda, aby sa popoludní mohli venovať práci v chráme, súvisiacej s prípravou paschy. -Inak už piatočný prípravný deň býval považovaný za 1. deň nekvasených chlebov.

Zatiaľ čo pascha pripadala na začiatok jarných žní, ukončením týchto žní boli sviatky Letníc, svätené v päťdesiaty deň po pasche a tiež dostavšie v kresťanstve zvláštny význam pre zoslanie Ducha Svätého. Pôvodne Letnice boli akýmisi dožinkami. Od paschy až po Letnice bola doba radosti. V deň Letníc sa prinášali ako obeť najmä dva chleby (podľa Lev 23,17 kvasené, podľa Ex 23,18 nekvasené). Tieto sviatky boli vždy len jednodňové a viazali sa pôvodne výlučne k ukončeniu žatvy. Neskôr im však pripísali iný, historický význam: mal to byť deň pamiatky vydania zákona.

---

[2] Podľa Ex 12,6; 14. Nisana večer, sa mala pascha začať. Naproti tomu Lev 23,5-6 spomína 15. Nisan ako sviatok paschy, podobne Num 28,16, pravda, v Num 28,15 je výslovná poznámka, že 14. Nisana sa začne pascha.

[3] Podľa zákoníkov "v každom pokolení je človek povinný na seba nazerať ako by on sám z Egypta vyšiel "- cituje Grundmann, Das palestinenische Judentum v Umwelt des Urchristentums I. 203 - 204.

[4] Bo Reicke, 131 uvádza, že podľa ročnej doby mala hodina 49 až 71 minút.

Na pamiatku zachránenia Židov z moci Hamana Esterou bol svätený sviatok purim v marci. Je to slávnosť radosti a pripomína víťazstvo jari nad zimou. (Výraz pur - ukazuje na doštičky, ktorými sa na nový rok veštila budúcnosť.) V tento deň na spôsob karnevalov poobliekaní Židia čítali knihu Ester. Pre rozpustilosť sviatku sa v knihe meno Božie ani nevyskytuje.

Na deň 25. Kisleva (v dec.) pripadá sviatok posvätenia chrámu (chanuka). To je na pamiatku znovuvysvätenia druhého chrámu, keď bol r. 165 pr. Kr. Judom Makabejským po Antiochovom znesvätení opäť uspôsobený k bohoslužbe. Bola to radostná slávnosť. V tento deň boli domy slávnostne osvetlené. Snáď to naznačuje súvis slávnosti so zimným slnovratom.

Ako sviatočné dni v Izraeli boli aj štyri veľké pôsty, a to vo štvrtom, piatom, siedmom a deviatom mesiaci. Prvý bol na pamiatku dobytia Jeruzalema Rimanmi za Títa (predtým na pamiatku dobytia Jeruzalema Babyloncami), druhý na pamiatku zničenia chrámu Šalamúnovho a Herodesovho, tretí na pamäť zavraždenia Gedelja a štvrtý na pamäť obľahnutia Jeruzalema Babyloncami.

V dobe rovnodennosti sa slávila slávnosť novoročná (až neskôr sa rok začínal na jar). Náboženský rok sa začínal vždy v 7. mesiaci, teda v Tišri. Pred exilom bola novoročná slávnosť spojená so slávnosťou stánkov. Roš-ha-šana bol deň rovnodennosti. Pozdejšie to bolo 10. Tišri, keď bol veľký pôst v deň očisťovania a zmierenia. Novoročná slávnosť bola v oriente pôvodne nastolovacou slávnosťou Boha - kráľa. Pri slávnosti sa Hospodin každoročne ujímal vlády a to bývalo znázorňované aj liturgicky (výklad sviatkov po spôsobe kultickej školy severskej). Rabíni spájali tento sviatok s ideou Božieho súdu. V Pesikta 189 čítame, že v deň nového roku Boh zasadá k súdu nad všetkými, ktorí idú do sveta. Medzi novým rokom a dňom zmierenia ležiacich desať dní bola doba na pokánie.

Deň zmierenia bol dňom veľkého pôstu. V tradícii platil aj ako deň obrezania Abrahámovho. V tento deň veľkňaz vykonával svoju najpodstatnejšiu úlohu, ktorá bola len jemu vyhradená. Najprv prešiel očistným kúpeľom a priniesol obeť za seba a za svoju rodinu. Medzitým boli pripravené dva kozly, prvý pre Jahveho, druhý pre Azazela. Veľkňaz vniesol krv obetného zvieraťa do veľsvätyne, kam len on smel vojsť. Vstúpil tam s troma vyznaniami viny. Prvé vyznanie hriechov bolo za neho, druhé za ospravedlnenie celého kňazstva, tretie za celý národ. Kozol pre Azazela vyniesol hriechy ľudu na púšť ako na miesto démonov. Zatiaľ v chráme bola pripravená obeť baránka a kozla. Keď bol Izrael takto očistený, mohlo zaznieť blahoslavenie (osemnásobné: nad thorou, nad chrámovou službou s vďakou, nad odpustením hriechov, nad svätyňou, nad Izraelom, nad kňazstvom a záverečné modlitebné blahoslavenstvo). Podľa presvedčenia Židov deň zmierenia odstránil všetky priestupky, ktoré boli postavené medzi Boha a človeka. Po tomto dni Izraelci boli "čistí ako anjeli".

Pri novoročnej slávnosti sa v procesii išlo k prameňu Gichon, z ktorého dostávalo vodu jazero Siloe. Odtiaľ sa voda nosila do chrámu a vylievala sa po oltári za hlasu trúb. Voda tu znamenala prameň sily (v súvise s touto slávnosťou sa Ježiš v J 7, 37 pomenoval živou vodou). V tento sviatok bývalo nádvorie chrámu slávnostne osvetlené. V pozdnom židovstve to všetko vyvrcholilo až v bezuzdné tance za pochodňových sprievodov. Táto nastolovacia slávnosť neskôr splynula so slávnosťou vinobrania.

V jeseni boli ešte významné sviatky stánkov (sukkot). Začiatok bol 6 dní po veľkom dni zmierenia. Neraz to bol sviatok, ktorý bol menovaný aj "najsvätejším a najväčším sviatkom Hebrejcov" (ako hovorí Josefus). Sviatok trval 7 dní. Účastníci sviatkov trávili ich v stánkoch podľa Lev. 23,31-. Stánky boli spletené z ratolestí a poprikrývané vetvami. Svätili sa 15. až 22. Tišri. Neskôr sa hovorilo, že je to sviatok na pamiatku pobytu na púšti. Ale zdá sa, že tento sviatok mal základ v poľnohospodárskych oslavách úrody. Vidieť to ešte z liturgie posledného dňa sviatku, spojenej s libáciou vody a prosbou o bohatú úrodu. -Pôvodne boli tieto sviatky spojené so sviatkom zmierenia (Kippur), ale neskôr sa oddelili. Tieto sviatky boli v celku radostnými a občas dostávali charakter ľudových slávností. -V ôsmy deň sviatkov bolo svätenie úplne odlišné (bez každodenného vylievania vody na oltár a už mimo stánkov).

Všetky židovské sviatky sa v Novej zmluve nespomínajú (napr. nespomína sa sviatok purim), ale isteže svojou pravidelnosťou zasahovali do života a spôsobov myslenia ľudí onej doby. Je

pravdepodobné, že sám Ježiš sa zúčastňoval sviatkov tak, ako ostatní Židia. Až neskôr v kresťanstve došlo k odlíšeniu sa od tých sviatkov, najmä keď kresťania do týchže dní (pascha, Letnice) dali svoje sviatky, resp keď si uvedomili odlišnosť od národných tradícií židovských.

V súvise so sviatkami nutno ešte spomenúť význam soboty, na ktorú kládli Židia hlavný dôraz.

Hlavným vonkajším znakom svätenia soboty bol odpočinok od prác. V sobotu bolo zakázaných 39 hlavných prác (z nich každá sa delila na 39 vedľajších prác). V sobotu nebolo dovolené chodiť, len na vzdialenosť "sobotného dňa" (2 000 stôp). Začiatok soboty sa ohlasoval hlasmi trúb v chráme. To bol povel k zapáleniu sobotnej lampy a k modlitbám. Sobota bola dňom radosti, preto vtedy nesmel byť pôst. Veď v tento deň má sa na zemi odraziť to, čo je na nebi. Rozšírená bola predstava, že dokonca aj tí, čo sú v Gehenne trestaní, v sobotu svoj trest necítia.

Aby bol význam soboty zvlášť zrejmý, svätili sa aj zvláštne sobotné roky - každý siedmy rok bol rokom sobotným, t.j. rokom odpočinku (pole sa neobrábalo). Ďalej na význam soboty ukazoval aj rok jubilejný, ktorý býval po 49. rokoch (7 × 7). To bola zároveň významná sociálna ustanovizeň, lebo šlo o prepúšťanie otrokov pre dlhy, majetok mal byť vrátený pôvodným majiteľom. Ale tento ideál jubilejného roku ostal ideálom a márne niektorí proroci volali po jeho praktizovaní. Láska k hmote tu premohla lásku k Bohu a nadto židovský rabínsky kazualizmus umožnil podať také vysvetlenie tohoto ustanovenia, že ho bolo možno ľahko obísť. Praktického dosahu v dobe Ježišovej už táto ustanovizeň nemala.

2. Synagógy

Náboženský život židovstva mal okrem chrámu, ako jediného obetného miesta, množstvo náboženských centier v Jeruzaleme i mimo neho, ktoré mali inú náboženskú funkciu. Ak v chráme šlo o obete, tak v synagóge šlo o čítanie Starej zmluvy a o modlitby, prípadne o vykladanie starozmluvných textov a o praktické vykonávanie židovského náboženského života. Jeden chrám i pri všetkej dôležitosti a centrálnosti nemohol stačiť pre celý náboženský život. Ba môžeme povedať, že aj v samom chráme boli už v starých časoch zriadené synagogálne miestnosti, v ktorých sa konalo vyučovanie, čítanie textov a ich výklad. Synagogálne ustanovenie podľa Ex. 18,20 sa traduje už od dôb praotcov, ale je menej pravdepodobné, že by vtedy naozaj už bolo niečo podobné. Ak aj boli ustanovenia o výklade tóry, tie sa vykonávali v bránach miest a až postupne, viac-menej neuvedomele, sa vyvinuli synagógy. Ba podľa niektorých teológov synagógy mohli byť na mnohých miestach istou náhradou za "výšiny", na ktorých sa predtým uctievali domáce božstvá. Ak by tomu tak bolo, tak by synagógy mali svoj prapôvod už v domácom kanaanskom kulte.

Nedá sa dnes už s celou rozhodnosťou povedať, ktoré synagógy boli prvšie, či v Palestíne alebo v diaspore. Keď máme na mysli egyptskú náboženskú rozdrobenosť, to by hovorilo za vznik synagógy v Egypte. Vieme, že Židia v Egypte sa v značnej miere odlišovali od iných, a že nepociťovali takú spätosť s Jeruzalemom ako ostatní. Ale aj v Babylone museli byť veľmi staré synagógy. Z 3. storočia pr. Kr. sa zachovala synagóga v Dura - Europos pri Eufrate, ktorá ukazuje na zriadenie, výzdobu a do značnej miery aj na používanie synagógy vôbec. Písomnú zmienku o synagóge v Šedia v Egypte máme z r. 247 -222 (za Ptolemia III. Euergeta), ale v Egypte boli ešte niektoré staršie. Najmä v Alexandrii bolo niekoľko synagóg. V Sýrii okolo r. 200 pr. Kr. je už dokázaná synagóga, ktorá bola krásne vyzdobená a svedčí o značnom bohatstve tamojšej židovskej kolónie. V Palestíne boli najprv synagógy v okrajových územiach (Lydda a Caesarea). V diaspore od čias Caesarea mávali synagógy určité privilégiá (najmä právo jurisdikcie). Prirodzene hojné synagógy boli najmä v Galilei, a to najmä od doby, ako bola Galilea opäť pre židovstvo získaná (Seforis, Kafarnaum, Tiberis).

Štýl synagóg bol jednak krétsko - mykénsky, jednak helenistický, ako o tom svedčia vykopávky. Isteže to bolo odvislé najmä od celkového zamierenia tých, ktorí synagógy stavali.

Ernest Renan vo svojom diele Histore du Poeple d´Israel z r. 1893 vyslovil hypotézu, že synagógy nastúpili namiesto židovských zhromaždíšť pod volným nebom. Také zhromaždištia bývali najmä pri brehoch riek, kde bola možnosť rituálneho umývania sa. A v synagógach sa

spravidla objavili buď pramene, buď prívod vody na rituálne očisťovanie. -Iný pokus o výklad vzniku synagógy podáva židovský rabín Rosenmann, ktorý tvrdí, že synagógy vznikli v dobe soferskej, t.j. v čase ustaľovania kánonu Starej zmluvy. Synagógy podľa neho mali byť v tom čase nutným doplnkom chrámu, ktorého chrámová služba nestačila pre význam Starej zmluvy, a tak priamo pri chráme museli byť vraj zakladané synagógy, v ktorých sa vyučovalo zákonu Mojžišovmu. -Na tejto domnienke je správne poznanie, že Židia nutne potrebovali okrem kulticko-obetnej časti bohoslužby aj katecheticko-kerygmatickú časť, ktorú vpravde obstarávali synagógy. Veľký význam tejto ustanovizne sa neukázal len po r. 70., keď po zbúraní chrámu zostali synagógy jedinými centrami náboženského života Židov, ale už aj predtým, keďže ustanovizeň zákoníkov a ich postupné premieňanie štruktúry židovského náboženského života si nemožno bez synagógy predstaviť.

Ak chrám bol miestom obete, synagógy možno v pravom zmysle slova nazvať domami modlitieb. Ich názov bet keništá - preložený SYNAGÓGÉ nepodáva nič viac, len formálny poukaz na zhromažďovanie sa Židov.

Na podobu starej synagógy ukazujú vykopávky. V Dura-Europos stará synagóga mala rozmery 15 × 20 m. Neskôr bola prestavaná a rozšírená. Účastníci synagógy boli vždy tí istí. Predstavený mal zvláštne kreslo, popri ňom boli miesta ostatných vedúcich židovskej skupiny, ktorá sa k synagóge hlásila a v nej sa schádzala. V samej miestnosti boli kamenné lavice pre účastníkov zhromaždenia. Ženy nemali do zhromaždenia prístup. Vo väčšine mali miesta vykázané v chodbách okolo vlastného zhromaždišťa, alebo ako to ukazuje vykopaná synagóga v Tel Chum (Kafarnaum) na galériách, na ktoré viedli schody zvonku, aby boli ženy úplne oddelené od zhromaždenia. Synagóga v Tel Chume je vôbec z najzaujímavejších objavov synagogálnych. Má peknú výzdobu motívmi čiar, rastlín ba aj vtákov, orlov a anjelov. -Všetky synagógy boli stavané smerom k Jeruzalemu. Občas mávali krásne korintské hlavice na stĺpoch okolo dvora, kde bývala studňa. Prirodzene, v synagóge boli aj potrebné nádoby na očisťovanie sa.

Pre synagógu najdôležitejším bol text Starej zmluvy, ktorý sa uchovával vo výklenkoch v stenách, ako vidieť z Dura-Europos. Ale týchto textov bývalo v niektorých synagógach veľmi málo a boli pridrahé. Niekedy boli schránky na rukopisy prenosné. Texty boli navinuté na paličky, z ktorých sa pri čítaní odvíjali. Použité texty sa po opotrebovaní pochovávali v genizách, aby neboli poškvrnené. V takých genizách sa neraz zachovali starobylé rukopisy, ako vidieť zo známej genizy v Káhire.

Pri prednášaní textu sa stálo, pri výklade sedelo. Ale keď niekto chcel obzvlášť zdôrazniť aj svoj výklad, povstal. Čítanie textov i výklad sa konal z vyvýšeného miesta v popredí zhromaždišťa (BÉMA). Čítali vždy niekoľkí (traja, piati alebo siedmi), podľa možnosti levijci alebo kňazi, ale aj z prostých členov synagógy mohol ktokoľvek čítať; nezriedka čítali chlapci. Okolo čítajúceho sedeli vedúci synagógy, zvaní starší (GEROYSIA alebo ARCHONTES Sk. 14,2; Mt 9,18) a čelné miesto mal rošhak´neset - ARCHISYNAGÓGOS (Mk 5,22; L 13,14; Sk 18,8 - niekedy ich bolo viac Sk 13,15). Ten mal v ruke chazzana, ktorý vykonával praktické práce, prinášanie a odnášanie textov (L 4,20). Mimo toho v synagóge bol i človek, určený na prijímanie almužny.

Aby mohlo byť v synagóge zadržané zhromaždenie, bolo na to potrebné aspoň deväť údov synagogálneho zhromaždenia. Aby sa Židia zabezpečili, mávali po jednotlivých mestách skupiny desiatich chudobných ľudí, ktorí mali povinnosť zúčastňovať sa zhromaždenia a za to dostávali podporu.

Pri sobotňajších zhromaždeniach, ktoré nikdy nemali vystať, malo byť spravidla do 7 čítajúcich. Text sa čítal hebrejsky, ale čoskoro sa stretávame s aramejskými targumami, voľnými to prekladmi do aramejčiny. O nejakom zvlášť vypracovanom a dôsledne používanom poriadku synagogálneho zhromaždenia sa nedá hovoriť. Čítať mohol každý, keď ho k tomu predstavený synagógy vyzval (L 4,16; Sk 13,15). Okrem čítania a výkladu textu bola tam modlitba (predne š´ma z Deut 6,4 - 9; 11, 13 - 21; Num 15, 37 - 41, potom motlitba 18 prosieb a požehnanie Num 6,22 -), na sviatky aj trúbenie (najmä na nový rok). O spevoch niet reči, len snáď o spevnom prednášaní textu možno hovoriť. -Predmetom čítania bola predovšetkým tóra a to rozdelená na 154 parašov (odsekov). Tieto mali byť prečítané v trojročnom cykle. Na začiatku a na konci

čítania sa vždy uviedlo poďakovanie vo forme krátkeho výroku. Po sobotnom čítaní tóry prišiel rad na prorokov, kde bývali tiež texty slobodne volené (haftara). Ostatné knihy Starej zmluvy prišli na čítanie len na určité sviatky v roku.

Rituálne úkony bohoslužobné v synagóge neboli veľké. Obmedzovali sa vlastne len na umytie rúk pred modlitbou.

V synagógach sa však sústreďoval život židovskej náboženskej obce nielen v sobotu, ale aj v iné dni mimo bohoslužby. V sobotu bolo bohoslužobné zhromaždenie ráno i večer. Vo väčších synagógach boli denne tri modlitebné hodiny. -V synagógach sa odbavovali aj súdy, ba aj výkony rozsudkov. Neraz v nich bývali aj chudobní, ktorí tu jedávali, ba aj spávali (asi vo vedľajších miestnostiach, kde býval aj chazzan).

V Novej zmluve sú synagógy často označované ako školy. To neznamená ako školy v pravom zmysle slova. Ale isteže sa tam mnohí učili nielen znalosti Starej zmluvy, lež aj Písmu, a preto toto označenie. -Každý Žid patril prakticky k určitej synagóge. Ako trest bývalo uvádzané vylúčenie zo synagógy, ktoré bolo spojené s prekliatím (pozri Mt 10,17; Mk 13,9).

Synagógy sa stali pre šírenie sa kresťanstva významnými miestami, kde sa mohli kresťania prejaviť so svojimi názormi. Predovšetkým sám Ježiš Kristus chodieval do synagóg a vykladal tam zákon Mojžišov. Ďalej apoštolovia pri príchode na nové miesta spravidla začali činnosť v synagógach (najmä to praktizoval Pavel). Je pravdepodobné, že aj prvokresťanské služby Božie mali do istej miery ráz synagogálnych zhromaždení. Isteže skutočnosť, že kresťanstvo pôvodne v bohoslužbe nemalo pojem obete, znamená, že bolo bližšie poňatiu bohoslužby v zmysle synagogálnom ako chrámovom. Len so vzrastajúcim pocitom záslužníctva dostal sa pojem a povedomie obete späť natoľko do popredia v kresťanstve, že vzniklo kňazstvo, podobné kňazstvu židovskému. V typoch protestantských sme bližšie idei synagóg ako Jeruzalemskému chrámu.

B. POHANSKÉ NÁBOŽENSTVÁ.

1. Grécke náboženstvo (MNOHOBOŽSTVO)

Pre pochopenie náboženských náhľadov v novozmluvnej dobe nutno znať základné znaky gréckeho pohanského náboženstva, i keď na vrchole ríše rímskej boli tieto znaky silne modifikované, najmä orientalizované (pozri predovšetkým niektoré prvky z náboženstiev mystérií). V starom Grécku nutno rozlišovať medzi pôvodnými božstvami niektorých miest a božstvami, ktoré sa stali všegréckymi. K tomu pristupuje viera v predkov a rozmanité kultické úkony, viazané jednak k určitým svätyniam, jednak k domácim pobožnostiam.

Grécke pohanské náboženstvo vo svojom mnohobožstve sa usilovalo predstaviť svet človeka ako odraz určitého druhu pomerov medzi božstvami, resp. predstavy o božstvách vznikali transponovaním ľudských pomerov na miesta sídiel bohov. Z toho pochodí silný antropomorfný, ba až antropopatický pohľad na božstvá. Na rozdiel od orientálnych náboženstiev, ktoré (ako v Egypte) nie zriedka dávali božstvám vo svojich predstavách podobu mimoľudskú (zvieraciu), grécke božstvá boli osobnosťami ľuďom podobnými. Pri tom, okrem Zeusa, sa spravidla predstavovali v podobe mladých ľudí. Oproti ľuďom boli zbavení len niektorých slabostí, najmä smrti (i keď nie je neznáma predstava, že buď čas alebo osud sú aj nad božstvami a môžu určiť ich pôsobenie), nemocí a biedy. Na význam božstiev vplýva najmä skutočnosť, v ktorom meste bolo božstvo najprv uctievané. Efezos mal svoju Dianu, Sparta Apollóna, Atény Aténu. Mesto sa muselo starať o kult, pričom okrem božstiev museli byť v úcte aj predkovia mesta.

Božstvá si vyžadovali kult a v Grécku platilo pravidlo, že kult mal byť stále rovnaký. Len pri väčších svätyniach boli priamo kňazi, ktorí sa o kult starali (resp. kňažky pri niektorých chrámoch bohýň), no, v podstate kňazom mohol byť ktokoľvek, koho mesto (alebo štát) na to načas alebo na dlhšiu dobu poveril.[5] Potom sa stával kňaz reprezentantom mesta alebo štátu. V niektorých prípadoch bolo to pre neho výnosné, ale neboli zriedkavé ani prípady, že ho to samého stálo veľmi mnoho.

[5] Forster, 117 uvádza možnosť a podmienky i predaja a kúpy kňazského miesta.

Podstatou gréckeho kultu bola obeť a očisťovanie osôb, ktoré prichádzali do chrámov. Obetovalo sa všetko možné, od denných potrieb v domácnosti až po zvieratá a v staršej dobe až po ľudí (pozri významné grécke dramatické diela, ktoré o tom hovoria - Ifigénia). Obetovalo sa pri rozličných príležitostiach, buď všeobecného dosahu alebo osobného významu (ďakovné a prosebné obete). Pri obeti nesmel byť človek nečistý. Nečistotu spôsoboval napr. dotyk mŕtvych, pohlavný styk alebo zjedenie určitých jedál. Očisťovanie krvou zvieraťa a predpísanými modlitbami spravidla predchádzalo obeť, ktorej podstata sa videla v obdarovaní božstva. Božstvu sa dávala obeť, aby potom božstvo odpovedalo svojou dobrotou (Do, ut des). Pri veľkých obetiach po víťazstve sa dávali božstvám (svätyniam) rozmanité dary (sochy víťazov, trojnožky, víťazné vence). Xenofon spomína, že v Apollovom chráme na ostrove Delos už v r. 180 pr. Kr. bolo 1600 zlatých a strieborných mís, ktoré boli opatrované vo zvláštnej klenotnici.

Jednotlivé grécke božstvá mali podelené funkcie, lebo mali zasahovať do života ľudí. Boh bohov bol Zeus so svojím znakom: bleskom. Býval označovaný za pôvodcu všetkého. Okrem iného chránil pokoj v domácnostiach, opatroval mestá a polia, dával zhodu medzi ľuďmi. Považovaný bol za najdobrotivejšieho a najspravodlivejšieho z božstiev. -Všeobecne uctievaná bola i Afrodite, bohyňa lásky, ktorej sa vzdávala najmä zvláštna úcta v Korinte (chrám posvätných prostitútok). Predstavovali si ju ako narodenú z morskej peny a preto mimoriadne krásnu. -Naproti tomu bohyňa hrdinstva bola Aténé - zobrazovaná vo výzbroji. Ona bola popri tom aj ochrankyňou remesiel. -Zvláštnej úcte sa tešil Apollo, ktorý zariekal nemoci a uzdravoval, ktorý dával veštby. Bol to zároveň boh umenia, lebo v ňom bolo všetko v úplnom súlade; to je podstata gréckeho svetonázoru, aj umenia.

V Grécku boli niektoré sviatočné dni, ktoré svätil celý národ. Najmä každé štyri roky sa opakujúce olympijské a pythické hry a každé dva roky isthmické (Istmos v Korinte) a nemeické hry, boli sviatkami celého Grécka. Tu nešlo len o športové zápolenie. To boli predovšetkým náboženské úkony. Pravda, v dobe rímskeho cisárstva z toho obvykle ostal už iba vonkajší rámec. -Niektoré mestá mali svoje každoročne sa vracajúce slávnostné dni (napr. Panathenea v Aténach uprostred leta - spojené so súťažmi). Nebolo týždenného sviatočného dňa, ale spravidla boli sviatky v jednotlivých územiach tak rozdelené, že sviatočný deň pripadol asi po 7 dňoch (nie však celkom pravidelne).

Ku gréckemu náboženstvu ako významná časť patrí veštenie. Niektoré veštecké mestá boli mimoriadne známe: Apollova veštiareň v Delfách, Zeusova veštiareň v oáze Siva v Lýbii, veštiareň Zeusa a Dodony v Epiru. Dodonské veštenie bolo zo šumenia listov dubu, v Delfách tzv. profétés vykladali výkriky Pythie, sediacej na trojnožke nad trhlinou v zemi, z ktorej vychádzali omamné pary. Delfická veštiareň sa stala celonárodnou, mala veľký význam i pre politické a hospodárske rozhodovanie sa.

V dobe novozmluvnej nadobúdali zvláštny význam niektoré tajuplné narážky gréckeho náboženstva na posmrtný svet a na mystické spojenie sa s božstvami. Tak postupne do gréckeho náboženstva viac a viac prerastali orientálne prvky. Jeho pôvodné mystériá (eleuzinske mystéria) boli rozšírené o orientálne prvky a stali sa atraktívnymi v celej ríši rímskej, od Ríma počnúc. Vlastné rímske božstvá boli síce oficiálne uznávané, ale v skutočnosti boli len štátnym náboženstvom, nie však rozšíreným presvedčením v ľude. Pre novozmluvné idey mali ďalekosiahlejší význam mystérijné prvky, postupne zachvacujúce celú rímsku ríšu.

Pre poznanie gréckeho náboženstva v jeho rozmanitých fázach vývoja sú významné spisy mnohých gréckych spisovateľov, a to básnikov (napr. Homeros), ale aj filozofov (Plato), historikov a iných, ktorí všetci poukazujú na vplyv náboženských predstáv na celý život v Grécku. Pre starú dobu javí sa najmä dielo Homérovo vrcholným zobrazením náboženského života Grécka. Jeho vysoké umelecké podanie neraz akoby nahrádzalo pravosť predstáv, na ktoré naráža. Ale v celku z Homéra môžeme si veľmi dobre predstaviť, ako sa stretali náboženské predstavy s politickými, umeleckými a filozofickými, od najstarších čias až po rozpad vlastnej čistej gréckej kultúry, teda po stretnutie sa s Rímom a orientom. Potom stále viac a viac význam nadobúdajú prvky, prv gréckemu duchu cudzie a vedúce na jednej strane k veľkej askéze alebo k veľkej

rozpustilosti, pričom oboje bývalo odôvodňované nábožensky podľa toho, na ktorý z mimogréckych príchodiacich prúdov sa niekto uprel.

2. Náboženstvá mystérií

a) Prehľad

V dobe novozmluvnej boli klasické náboženstvá grécke a rímske úplne v úzadí. Aj keď cisár Augustus a Tiberius vydali príkazy na potláčanie orientálnych mystérijných kultov, a aj keď prívrženci týchto kultov občas boli v rímskej ríši prenasledovaní, práve v storočí rozšírenia sa kresťanstva boli mystérijné náboženstvá najviac v popredí. Môžeme povedať, že proces ich vzrastu, vlády a úpadku trval asi 800 rokov. Za tú dobu prešli prirodzene veľkým vývojom, ktorý naznačuje silu orientálnych náboženských predstáv. Ak sa zavše ešte vyskytovali mená klasických grécko - rímskych božstiev, ich podstata, pôsobnosť, ale aj predstava boli celkom inakšie ako na začiatku prenikania mystérijných kultov.

Náboženstvá mystérií vykazujú silné synkretistické prvky. To súvisí so spôsobom prenikania, ďalej s nedostatkom povedomia absolútnosti a konečne s kultúrnymi podmienkami, ktoré orientálne náboženstvá našli po utvorení sa ríše rímskej. Nositeľmi mystérijných orientálnych náboženstiev sa stali kupci a vojaci, ktorých veľké pohyby po celej ríši súviseli s predstavou pax romana ako cieľa rímskej vlády. Tieto orientálne náboženstvá získavali na príťažlivosti najmä svojou velikou toleranciou proti väčšine iných náboženských systémov. Tak Grék alebo Riman mohol s dobrým svedomím ostať pri oficiálnom štátnom kulte, pri starých bohoch z dôb homérovských, ale súčasne práve tak s dobrým svedomím mohol byť zasvätencom niektorého orientálneho kultu. A nielen jedného. Najmä poprední činitelia s obľubou si zaisťovali vplyv rozličných kultov a boli zasvätencami i niekoľkých mystérií. Už Alexander Veľký obetoval nielan Apisovi v Merfide, ale oduševňoval sa aj za Dionýsov kult, ako ho spoznal na vrchu Meros pri Nyse a súčasne v Alexandrii dal vystaviť krásny chrám Izide. Tolerancia mystérijných náboženstiev bola istého druhu benevolenciou - ale pre pomery v rímskej ríši bola významným predpokladom pre získavanie nových a nových prívržencov. Ich počet sa zdá byť práve tým väčší, že neraz ide vo viacerých mystériách o tých istých ľudí. Mystérijné náboženstvá ostali svojím spôsobom vyhradené určitým skupinám obyvateľstva, no veľká rozmanitosť mystérií umožňovala prakticky každej skupine obyvateľstva zúčastniť sa na niektorom mystérijnom kulte.

Ak v dobe synkretizmu hovoríme o vrchole mystérijných prúdov, len ťažko môžeme určiť začiatky, vznik týchto kultov. V Grécku už pred synkretizmom sú určité mystérijné prvky v kulte Orfeovom a Dionysovom, ktoré sa stali záchytným bodom pre šírenie sa ďalších a ďalších mystérií aj medzi národom, ktorý sa vyznačoval filozofmi, ktorí pôvodne boli vzdialený mystériám. [6] Až s rysmi úpadkovými v Grécku vidíme silnejšie prenikanie mystérijných prvkov aj do filozofie (novopythagorejci). V určitých fázach sa filozofia stala len podložkou pre úvahy o mystériách. To nemá už temer nič spoločného so starou gréckou filozofiou.

Keď hovoríme o mystérijných kultoch, máme na mysli veľmi rozmanité zjavy. Ale spomedzi nich niektoré boli silnejšie ako iné a viac ovplyvnili myslenie človeka v dobe novozmluvnej. Mnohým výrokom Novej zmluvy porozumieme len na pozadí pôsobenia mystérijných náboženstiev. Ide najmä o tieto kulty:

a) kult veľkej maloázijskej bohyne Kybele sa rozšíril cez Rím až do Španielska, Británie, do okolia Dunaja, do Gálie a do Afriky,

b) kult Izidy - pôvodom egyptský kult roznášali najmä egyptskí námorníci najprv do Malej Ázie, kde v Sýrii dostal niektoré zvláštne rysy, ktoré ho urobili obzvlášť príťažlivým aj pre

---

[6] V Grécku mali veľký vplyv aj tzv. eleuzínske mystériá, ktoré boli snáď až z doby mykenskej a ktorých podstata bola v uctievaní bohyne Demeter. Kult mal zvláštne zasvätenie, najmä tzv. malé mystériá vo februári a potom hlavné slávnosti v septembri. Vrcholom bola tzv. EPOPTEA, svätý pohľad, súvisiaci s rodením, resp. znovuzrodením. Haufe, Die Mysterien v Umwelt des Urchristentums I., 106 je toho názoru, že mystom bolo ukázané zrodenie sa božského dieťaťa - z toho mal zasvätenec získať istotu, že v smrti bude znovuzrodený.

Grékov; dostal sa do Thrakie, na Sicíliu, do Južnej Itálie, na všetky ostrovy v mori Jonskom, aj do Ríma. Z Ríma sa potom rozšíril po celej Itálii a rímsky vojaci a obchodníci ho doniesli do Afriky, do oblasti Kartága, k Dunaju a do údolia rieky Rhone. Na všetkých týchto miestach je výskyt tohoto kultu dokázaný.

c) Pôvodne otrokmi uctievaná bohyňa Sýrie Dea Syria získala si tiež prívržencov v priestoroch Itálie, došla do Ríma, na brehy Dunaja a v Galii sa stal jej druhým domovom Lyon a potom Trevír;

d) v dobe šírenia sa kresťanstva najväčší rozmach zaznamenal však kult Mithrov. Pôvodom z Perzie nemal dobrú pôdu medzi Grékmi, ale v Itálii áno. A práve rímsky vojaci boli jeho najväčšími vyznavačmi. Británia, Porýnsko, Podunajsko, ale aj okraje Salmy a vôbec okrajové územie ríše rímskej boli najobvyklejšími miestami tohoto kultu.

O rozširovaní sa mysterijných kultov máme správu v nápise z Halikarnassu z r. 308/307 pr. Kr., kde sa už hovorí o chráme Izidy a Serapisa. Čoskoro za tým je dosvedčená stavba Serapisovej svätyne v Aténach. Na konci 3. stor. pr. Kr. bol do Ríma prenesený posvätný kameň Magna Mater z Pessina. O veľkom rozšírení kultu Dionýzovho svedčia správy o mučeníkoch tohoto kultu v južnej Itálii z roku 186-181 a zbúranie svätýň Izidy v Ríme, ktoré boli zbúrané v rokoch 59,58,53,50,18. Aj v r.19 po Kr. bola rozborená svätyňa Izidy v Ríme, ale za cisára Caligulu a Domitiana stavia sa krásny chrám Izide na Martovom poli. Vespasian a Titus razia peniaze so znakmi Izidy a Serapisa. Serapis dosiahol najväčšej úcty za Trajana. Od druhého storočia sa začína mohutne šíriť kult Mithrov. Cisár Commodus bol zasvätencom tohoto kultu, ale súčasne holdoval Dionýzovým mystériám, a pre tento kult postavil chrám Heraklesov. Jednotliví rímsky vládcovia potom postupne patrili k rozličným kultom. Elogabal bol napr. aj kňazom boha Baala z Edessy, sýrskeho to slnečného boha. Ale bolo to práve kresťanstvo, ktoré sa radikálne postavilo proti mystérijným náboženstvám, nakoľko jeho požiadavka absolútnosti tieto kulty vylučovala. Za cisára Juliana sa ešte raz zdalo, že tieto kulty sa definitívne uplatnia, ale to bolo len na krátko, bola to len epizoda. Od r.341 sa stavali rímsky cisári veľmi vehementne proti pohanským kultom vôbec. A predsa trvalo ešte poldruha storočia, kým boli všetky vplyvy pohanských kultov z verejnosti odstránené. V r.398 bola v Alexandrii ešte veľká procesia na počesť Izidy, ačkoľvek už r.391 ľud Alexandrie zbúral slávne Serepeion. V r.415 bola zavraždená vplyvná Hypatia v Alexandrii a Justian r.500 zavrel Izidin chrám vo Filae. Roku 529 bola zavretá posledná pohanská filozofická škola v Aténach.

Podstatou náboženstiev mystérií boli zasvätenia do tajomných dejov, opierajúcich sa jednak o opakujúci sa beh prírody s jej odumieraním a ožívaním, jednak o udalosti života človeka s jeho narodením a umieraním. To sú dve hlavné oblasti, z ktorých vznikali predstavy mystérijných náboženstiev: beh prírody a beh života človeka. Ich spoločnou komponentou je tajomstvo života, ktoré sa snaží človek vybádať. Tajomstvo života sa tu stalo tajomstvom náboženstva (ako hovorí Kern). Celý kult bol zamierený na znázorňovanie, a tým na odkrytie tajomstva života. Silná spätosť s prírodou doviedla potom k oslave všetkého, čo ukazuje na postup života.

V náboženstvách mystérií sa nepodávala náuka vo forme učenia, ale predovšetkým v symboloch, o ktorých sa plne verilo, že sú účinnými symbolmi. Nejde v nich len o obrazy, ale tie obrazy súčasne i pôsobia. Náboženské skutočnosti sú zobrazované v dejoch, neraz dramatických, plných symbolických znázornení. Preto v náboženstvách mystérií bolo v popredí najmä zobrazovanie toho, čo pri vzniku a udržovaní života pôsobí: sú to zobrazenia pohlavných údov, obrazy a plastiky zvierat, ktoré platili za zvlášť obživujúce alebo život udržujúce. Symbolizmus mystérijných kultov si vyžadoval bohaté a rôznorodé obrady, ktorých tajomnosť celkom prirodzene vyvolala potrebu rozsiahleho kňazstva, ktoré vládlo nad tým, čo sa malo a smelo predložiť širšiemu okruhu divákov, a nad tým, čo patrilo len úzkemu kruhu zasvätencov. Oni zároveň určovali, čo ktorý symbol znamená. V týchto všetkých kultoch bola reč symbolov mimoriadne silná.

Poznávať a prijímať symboly, ich reč a účinnosť môže človek len vo zvláštnom stave. Preto sa tak mnoho hovorilo o povinnostiach očisťovania. Práve očisťovacie procesy a s nimi spojené očakávanie videní, vízií, zažitia božstva tvorili vstupnú bránu do zasvätenia. S nimi boli zavše

spojené rozličné predstavy, povery, mágia a kúzelníctvo práve tak, ako najrozmanitejšie prejavy neraz tej najdivšej askézy, ako bolo kastrovanie sa a zdržovanie sa pohlavného života alebo jedál a akéhokoľvek pohodlia, aby zas na druhej strane sa uvolnila úplne libertinisticky možnosť plného vyžívania sa. V zasvätencoch horela nábožeńská vášnivosť, ktorá túžila po vnorení sa do prastarých náboženských predstáv, neraz nevysvetliteľných, len znázorňujúcich a zas túžba po poznaní nových poznatkov, nových vyjavení.

Mystéria kladú dôraz na individuálne spasenie človeka, a to obvykle tak, že sa to nemá týkať, alebo temer nemá týkať jeho tunajšieho života. Z toho vyrástla silná jednostrannosť: v zasvätení je človek účastný len sveta mimozemského, na zemskom mu vôbec nezáleží. Preto určité etické rysy alebo sociálne rysy (aj tie vidíme a to v tom, že v zasvätení nehral rolu majetok), sú vlastne niečím cudzím podstate mystérií, okrem Mithrovho kultu, ktorý vedome robil človeka bojovníkom svetla a dobra v tomto živote. Správy starých spisovateľov zachovali ako nie typické, ale predsa aspoň dosť časté prejavy činov etického rázu. Na Samothraké napr. sú stopy pokánia a vyznávania hriechov (za účelom odpustenia, ale aj zmeny človeka), v Izidinom kulte je pokánie predpokladom odpustenia hriechov. V lydickej Filadelfii sa v chráme našiel celý katechizmus mravnosti. Ale je príznačné, že ak sa tieto etické prvky vyskytnú, sú vždy určené na to, aby človeku priniesli spásu, nikdy nie sú ovocím a dôsledkom spásy. Tu je základný a nepreklenuteľný rozdiel medzi všetkým mimokresťanským a kresťanským hodnotením mravnosti v náboženstve. V kresťanstve má predsa vykúpený slúžiť a pracovať v tomto svete, v kultoch mystérií človek pôsobí eticky na to, aby bol spasený. Značné pohŕdanie zemou a všetkým na nej spôsobuje aj askézu, ale aj mravný libertinizmus. Obidvoje má svoje korene v tom najdôležitejšom: vo vôli samého človeka. S tým súvisí aj hodnotenie činnosti sakramentálnych zasvätení, ktoré sú ďaleko viac v popredí ako všetky mravné požiadavky a prejavy.

V mystériách dochádza k zbožstveniu človeka. To je možné, lebo sa tam verí, že človek má božskú nesmrteľnú dušu. Len vedieť o tom musí a toto vedenie (gnóza) dostane sa mu v zasvätení. Zasvätenie má preto rysy rodenia či znovuzrodenia, čo predstavuje vznik zbožstveného človeka, ďalej sú tu posvätné manželské zväzky medzi zasväteným človekom a božstvom a konečne sú tu posvätné hostiny, dosvedčujúce vrchol spoločenstva človeka a božstva. Výsledok je THEIOS ANTHRÓPOS. Je príznačné, že niektoré rysy zasvätenia sa podobajú kresťanským sviatostiam: krst vodou, jedenie posvätných jedál a pitie posvätných nápojov. Mimo toho je v popredí veľmi silne aj obliekanie posvätných odevov. Všetko to sa deje v kulte, bohatom na modlitby. Niektoré z mystérijných modlitieb sú veľmi pekné.[7]

Širšie vrstvy sa smeli zúčastniť len na určitých obradoch. Hľadeli na dramatické znázornenie údelu božstva. Dni smútočné a pôstne boli upamätaním na usmrtenie božstva titanom alebo inou bytosťou - zatým bola slávnosť znovuobživenia božstva, čo sa obvykle spájalo s hodovaním a veľkými slávnosťami, nezriedka divými orgiami (tak tomu bolo v Dionýzovom kulte). Bohatá liturgia sprevádzala niektoré kultické slávnosti napr. slávnosti obživenia boha Ozirisa. - Najvýznamnejšie však boli tajné úkony, z ktorých vychádzali mystovia, zasvätenci. Tí bývali v rozmanitom, často až rodinnom alebo priateľskom pomere k božstvu.

---

[7] Uvádzame znenie modlitby, ktoré podáva Apuleius v Metamorfózach XI.25: "Bohyňa! Svätá večná udržovateľka ľudského pokolenia! Ty, ktorá nikdy neprestávaš dávať ochranu slabým smrteľníkom! Ty, ktorá biednemu dovoľuješ pocítiť miernu jemnosť matky! Ani jeden deň, ani jednu noc, ani najmenší okamih neprejde bez tvojich dobrodení! Na vode i na zemi chrániš ľudí, vzďaľuješ od nich každé nebezpečenstvo pre život a poskytuješ im svoju pomocnú pravicu, ktorou rozmotávaš zapletené tkanivá osudu, umlčuješ búrky nešťastia a zadržuješ škodlivý beh hviezd. Teba uctievajú horné i dolné božstvá. Ty roztáčaš zem v kruhoch, zapaľuješ svetlo slnk, vládneš nad svetom a držíš v poddanstve Tartarus. Tebe odpovedajú hviezdy, plesajú božstvá, menia sa ročné obdobia a slúžia elementy. Na tvoj pokyn vejú vetry, plnia sa mraky, pučí zasiata a vyrastá tráva. Tvojho majestátu boja sa vtáci pod nebom, divé zvery na horách, hadi v dierach a netvory v mori. No, ja som prislabý duchom, aby som Ti vyspieval chválu, som prichudobný imaním, aby som priniesol obeť hodnú Teba; plnosť slov sa mi láme, keď mám vysloviť cítenie Tvojej slávy. Áno, daj mi tisíc ciest a práve toľko jazykov, popri tom večný prúd neprerušenej reči, lebo som bezmocný. Nájdi záľubu v tom, ako pokorne Ťa chváli moja zbožná myseľ. Večne má žiť Tvoja božská tvár, večne Tvoje sväté meno, uctievané v najvnútornejšej svätyni môjho srdca".

Celý kult mystérií bol v jednotlivých mystériách odlišný. Ale v podstate všade preráža silný individualizmus, mágia a sakramentálne prvky, askéza aj mravný libertinizmus. Náboženstvá mystérií sa veľmi dobre hodili do doby, ktorá začala spieť k pomalému, ale istému zániku grécko - latinského myšlienkového i mocenského sveta. Musíme na ne brať ohľad vzhľadom na ľudí doby novozmluvnej, ktorí boli týmito prúdmi často veľmi silne ovplyvnení.

b) Kult Dionýzov

V gréckom svete patril Dionýzov kult ku najstarším. Veď už v Homérovi sa spomína boh Dionýzos, pravda, nie ako ústredné božstvo, lež ako pomerne málo významný boh. No, v dobe novozmluvnej bol to už kult, ktorého prívrženci veľmi horlivo vykonávali svoju misiu. Jeho strediskom sa stali najmä Delfy, a to vtedy, keď došlo k spojeniu čŕt Dionýza s črtami Apolla.[8] V Delfách sa ukazoval aj Dionýzov hrob. Inak sa zdá, že sama predstava božstva Dionýza pochodí z Thrákie alebo z Frygie, ale niektorí bádatelia ho odvodzujú až z krétskomykénskej doby. Príťažlivosť získal dokonca práve vtedy, keď mal svojich martýrov. Totiž už v dobe pred rímskym cisárstvom boli prívrženci kultu obviňovaní z nemravnosti a čiastočne prenasledovaní.[9]

Podstatou Dionýzovho kultu, keď sa stal kultom mystérijným, bola plodnosť. Samo božstvo má zvláštne dvojité rysy, ktoré len v stálom spoločenstve utvárajú celé božstvo. Sám boh býva menovaný DIMORFOS (dvojpodobný), lebo je v ňom práve tak dobrota a láska ako zúrivosť a ničenie, je spasiteľom a ničiteľom človeka. V celom jeho uctievaní, preto sa striedajú radosť a ničenie, oslava a hrobové ticho, plnosť života a smrť. Takto sa pokúšali jeho prívrženci vyjadriť plnosť bytia v hraniciach jestvoty a nejestvoty. Podľa ich predstáv celý život, od narodenia počnúc, je životom boja, premáhaním bolestí a smrti, podliehaním smrti a povstávaním z nej.

O samom bohu Dionýzovi boli utvorené veľmi bohaté mythy, ktoré súvisia s pokusom vyjadriť vznikanie a zanikanie. Dionýzos sa rodí zvláštnym dvojitým zrodom (zo Semele po piatich mesiacoch a po jej smrti z lona Zeusovho), je bohom trpiacim a umierajúcim a nakoniec všetkých nepriateľov premáhajúcim víťazom. Doklady o jeho moci majú ľudia v živote prírody, lebo čo je v prírode živé, to je z Dionýza. On dáva silu réve, aby vydala hrozno, on je tvorcom všetkých ovocí a obilia. V mythoch sa hovorí o Dionýzovi, ako vykúzlil víno, ako uzdravoval, vyslobodzoval z väzenia, slovom dával čo je treba k plnému životu. Ale, čo robil on, môžu a majú robiť aj jeho stúpenci, najmä ženy.

K spojeniu s božstvom dochádza v extázii. Je zvláštnosťou, že extáza nemá človeka odviesť zo zeme, ale má ho naplniť zvláštnymi schopnosťami prorokovať. Človek tu na zemi cíti radosť zo spojenia s božstvom, preto ho oslavuje tancom a spevom či hudbou, ba aj opojením sa vínom, ktoré dáva zabudnúť na zemskú slabosť a zároveň nazrieť do tajomstiev božstva. To je zbožstvenie človeka. V ňom človek súčasne spoznáva utrpenie a zánik božstva, ale aj jeho večné trvanie a moc.

Slávnosti týchto mystérií boli predovšetkým vonkajšie, ktoré sa pravidelne opakovali. Bývali v noci, s mnohým krikom a svetlami fakieľ, obyčajne na brehoch riek alebo v lesoch, kde zasvätenci predstavovali boha. Maskovaní muži a ženy tancovali s vysoko vyzdvihnutými rukami a so zvrátenou hlavou v extáze sa vžívali do boha plodnosti. V opojení mali prežiť jeho slasti i bôle; stále tu mala byť zrejmá oná dvojitosť božstva. Ženy vyjadrovali svoj materský cit najmä tým, že za týchto slávností dávali zvieratám piť zo svojich pŕs, a to jednak srncom, jednak divým vlčatám (opäť dvojitosť božstva).

Zasvätencom sa stával človek, keď prešiel zvláštnym obradom zasvätenia. Pred ním sa musel 10 dní asketickým životom na zasvätenie pripravovať. Potom prišla spoločná kultická hostina a krst. Až pokrstený mohol zasvätenec vstúpiť do svätyne ku vlastnému aktu zasvätenia či zbožstvenia. Vo svätom koši bolo pripravené rozličné ovocie a medzi ním podoba mužského pohlavného údu, ktorý nechybuje na žiadnom zobrazení Dionýzovho zasvätenia. Rozhodujúcim

---

[8] Kult býval spájaný aj s inými božstvami, s Demetrou, s Ozirisom v Egypte a v Sýrii dokonca s Jahvem.
[9] V Ríme pomohlo kultu, keď ho Caesar spojil s kultom Liber pater.

aktom je odhalenie onoho koša. Na niektorých zobrazeniach bol zasvätenec pritom vyšľahaný prútmi, čo malo byť znamením životodarnej sily (preto sa to používalo najmä pri ženách).

Keď hodnotíme Dionýzov kult zo stanoviska kresťanskej mravnosti, musíme ho silne kritizovať, lebo jeho kultické obrady boli sprevádzané nemravnosťami. Pravda, v samom kulte napr. výstrelky rázu pohlavného ďaleko viac mali za cieľ predstavovať vznik života než ukájať pohlavný pud. V celom kulte sa rysuje určitý cit materstva, ešte aj v posvätnej prostitúcii. Len tak pochopíme, že celý kult nevzbudzoval v antike odpor, ktorý by sme inak čakali od moralizujúcich Grékov. Priam proti všetkým mravným zvyklostiam v mene vznikania života tento kult podával možnosť znázornenia plodnosti.

Sila Dionýzovho kultu bola práve v jeho úzkom spojení neba a zeme, údelu človeka s údelom božstva. Preto bol rozšírený a obľúbený. Výmluvným svedectvom o ňom sú rozličné umelecké spodobnenia jeho náboženských obradov.

c) Kult Izidy - Serapisa

Najmä medzi ženami sa veľmi rozšíril kult Izidy. Tento kult, v mnohých rysoch veľmi ušľachtilý, niesol až do konca znaky pôvodných egyptských predstáv o Izide, ale súčasne sa v ňom zrkadlil niekoľkostoročný vývoj, sykretické prvky, ktoré mocne ovplyvnili všetko, čo s týmto kultom súviselo v dobe novozmluvnej. Až do r. 394 sa v Alexandrii oficiálne slávili Izidine slávnosti. Posledný sviatok jej tam zasvätil konzul Nicomachus Flavianus. Potom kult už rýchlo upadal. -Kult Izidin bol pre kresťanstvo nebezpečný najmä svojou náboženskou vážnosťou, mal silné eschatologické prvky, v kulte bolo potrebné a zrejmé oddelenie od božstva, ale aj príťažlivé mystické spojenie sa. Zo starého Egypta si kult podržal obrovský pohľad do diaľky, až do nekonečna, oproti iným kultom v ňom dominovala radosť a povedomie slobody. Nadto určité rysy Izidy boli príbuzné s ťahmi Márie, keď došlo k jej úcte. V umeleckom ohľade bol kult Izidin dokonca neraz predobrazom pre znázornenie kresťanskej skúsenosti (obraz Madonny s dieťaťom). Až keď si človek uvedomil základný mythický charakter Izidinho kultu a historický podklad kresťanskej cirkvi, až vtedy bol zápas medzi kresťanstvom a kultom Izidy prebojovaný.

Kult Izidy v dobe novozmluvnej má za predmet úcty dvojbožstvo Izis a Serapisa. V tomto dvojbožstve je typicky synkretisticky spjatá stará predstava o hlavných božstvách Egypta a predstavy Grécka, v ktorých Serapis sa stalo gréckym menom pre Ozirisa. Ale Oziris týchto mystérií je už značne odlišný od pôvodného Ozirisa.

Aby sme pochopili nosnosť mysterijného kultu Izidinho, musíme mať na pamäti predovšetkým prvotnú predstavu o Izide a Ozirisovi v egyptskom starom náboženstve. Pre vznik mystéria bolo rozhodujúcim, že v starom egyptskom náboženstve sa stával mŕtvy Ozirisom, keď prešiel cez súd. To bolo pravda, len po smrti, kdežto v Izidinom kulte v mystériu dochádzalo k zbožstveniu už v tomto živote. Oziris bol pôvodne božstvom stromov a rastlín, cedru, sykomory, obilia a papyrusu. Ďalej bol božstvom lodí, ale najmä bol stotožňovaný so zrnom, ktoré musí byť zasadené do zeme, kde odumiera, aby z neho povstala rastlina. Práve mŕtvy boh Oziris - zrno sa stáva základom požehnania ľudstva. Tak hľadeli na Ozirisa už v treťom tisícročí pr. Kr.. Pre Ozirisa bolo teda podstatným odumretie a vzkriesenie. Z toho vyrástla tak prízračná egyptská eschatológia, najmä čo sa týka súdu mŕtvych. Vyznanie hriechov pred sudcami (42) Ozirisovými je správne, ak po ňom dôjde k záchrane človeka. (Egypťan sa bál, aby pri tomto súde nebol "nájdený ľahkým", lebo to by bolo jeho odsúdením. Súviselo to s predstavou spravodlivo vážiacich vážok sudcu.)

Táto pôvodne tesne s poľnohospodárstvom spojená predstava o Ozirisovi bola potom rozšírená známym mythom, ktorý zachoval Plutarchos. Podľa toho Oziris, ktorý veľmi mnoho dobrého robil vo svojej zemi, vzbudil závisť mladšieho brata Tyfona. Ten ho vlákal do truhly a tam zavretého hodil do Nílu. Izis ho našla, a našla ho aj potom, keď Tyfon rozdelil telo Ozirisovo na 14 častí. Keď Oziris prijme oko svojho syna Horusa, ožije. S Izidou má syna Herpokratesa, ktorý býva vykreslený s matkou ako s madonnou. Takto Izis a Oziris víťazia nad zlom. V tomto štádiu je na tomto náboženskom nazeraní veľmi krásne, že lož, nízkosť, zrada a násilie sú premožené dobrom, pravdou. Práve tento rys spravodlivosti spôsobil veľkú obľubu mythu a zaručil mu mimoriadne dlhé trvanie. Čoskoro boli predstavy o Ozirisovi prenesené na každého mŕtveho,

ktorý mal prežiť, čo prežil Oziris. Preto mŕtvemu dávali Ozirisov amulet, aby bol poznateľný ako Oziris.

Veľmi veľká zmena v egyptských predstavách o Izide a Ozirisovi nastala v rokoch 321-312 pr. Kr., keď Ptolemaios I. za pomoci dvoch kňazov: Timotea a Eleuzis a najmä Manetha zo Sebennytu v delte Nila vykonali i vovedenie kultu Serapisa spojením predstáv kultu Izidinho s niektorými gréckymi rysmi. Bol to šikovný politický ťah, lebo v starej dobe nič tak nezjednocovalo ríše ako jednotné náboženské predstavy. Oziris dostal meno už pred Ptolemaiom: Oserapis neskôr Osorapis, alebo Serapis, a tak Serapis. Ako Serapis nemal viac zvieraciu podobu, ale podobu ľudskú alebo poloľudskú. Ostal bohom egyptským, a tak bol aj širokým vrstvám v Egypte prijateľný. Ptolemaiovi sa tento ťah naozaj aj podaril. Popri Alexandrii ostal Memfis práve tak centrom kultu, ale v Alexandrii bolo postavené najväčšie Serepeion, kde bolo božstvo v ľudskej podobe zhotovené slávnym aténskym sochárom Bryaxisom.

Serapis bol bohom spasenia. Boli vytvorené niektoré mythy o jeho činnosti, ale tie neboli podstatné, lebo v kulte išlo viac o znázornenie životnej cesty boha a o zúčastnenie sa jej, než o vlastnú náuku. Serapis bol už na vrchole úcty, keď postupne z dvojitého božstva sa do popredia viac dostávala Izis. Najmä od 2. stor. pr. Kr. začína sa zatláčať význam Serapisa, Izis je pritom v popredí. Izida ako bohyňa lásky, pohlavného života, ako matka prírody čoskoro prerástla všetky božstvá. Bola una quae est omnia. Do nej sa vtopili rozličné, najmä grécke božstvá. Tak bola Izis uctievaná ako Izis - Aténé, Izis - Artemis, Izis - Astare a podobne. Oslavovaná bola ako veľká, dobrá, blahoslavená, krásna, ako pani dobra, ktorá vládne vlnám. Silný materský cit ju robil obzvlášť príťažlivou. Bola ochrankyňou žien a ženského života. To sa, pravda, chápalo dvojakým spôsobom: jednak prostitútky sa odvolávali na ňu, jednak manželky v nej chceli nájsť oporu pre manželský život. Postupne i vonkajšie rysy v podobe Izidy dostali výlučne grécky charakter.

Izidine chrámy bývali nesmierne bohaté, lebo jej sa v obeť neprinášali len jedlá, ale aj drahocennosti, drahé kamene, ozdoby. Bolo chlúbou boháčov, že stavali Izide celé chrámy, neraz závodiace medzi sebou v nádhere. Tieto chrámy mali v Egypte prevažne egyptský charakter, aspoň spočiatku, naproti tomu v gréckom svete mali úplne grécky charakter. Synkretistický ráz kultu to zniesol. Kňazstvo Izidy bolo bez brady s oholenou hlavou a bolo ho mnoho. Len v samom Egypte bolo v jednej dobe asi 100 000 kňazov. To bola vlastná moc zeme na čele s veľkňazom. Popri kňazoch v chrámoch boli tzv. stolisti, ktorí obliekali podobu bohyne a potom pastori, laickí to kazatelia.[10]

Kult Izidy mal navonok každý deň podobu egyptského uctievania slnka. Jeho podstatou bolo otvorenie a zatvorenie chrámu. [11] Začínal sa včas ráno, keď na prahu chrámu spievali speváci oslavu božstvu vo svojej rannej piesni : " Prebúdzaš sa v pokoji a Tvoje prebudenie sa je pokojné ." Potom prišli obete, obliekanie a hodovanie s božstvom. Chrámy boli otvorené po celý deň, aby veriaci mohli ísť do chrámu a tam prežívať spoločenstvo s božstvom.

Zvláštne zasvätenia nie sú opísané čo do ich priebehu. Apuleius, ktorý o tom najviac hovorí, podáva skôr vnútorné pocity zasvätenca než vonkajšie obrady. Ale snáď je za tým práve to, že zasvätenec po krste a 10-dňovom pôste, po oblečení do ľanového rúcha mal prežívať, vnútorne prežívať údel božstva. To sa dialo tak, že bol v obrovských priestoroch chrámu vedený z miesta na miesto až po podobu bohyne. Vtedy sa stával účastným svetla, ktorým je ona sama. Vo svojom zasvätení prežil prechod boha Serapisa z mŕtvolného stavu k životu, a to mocou Izidy. Na druhý deň ráno bol v chráme posadený na lavicu ako stelesnenie boha, ozdobený palmovými listami na hlave. Bol božstvom slnka (bol senatus a instar Solia). Zasvätenie sa skončilo na slávnostnej hostine oslavou. [12]

V Izidinom kulte popri týchto osobných prežitkoch boli každoročne dva významné spoločné sviatky: v prvý sa za tri dni svätil boj a smrť Ozirisa, jeho hľadanie a obživenie, a potom v marci

---

[10] V Ríme postavili Izidin chrám za Caligulu mimo mesta na Marsovom poli. Až r.217 po Kr. Caracalla dovolil uctievanie Izidy aj vo vnútri Ríma.

[11] Za určitých okolností mohli niektorí ľudia v chráme Izidinom priamo bývať, aby boli účastní dobrodenia božstva.

[12] Apluleius hovorí priamo: Došiel som na hranice smrti.

bola slávnosť otvorenia plavby, ktorú začína Izis. To bola veľká slávnosť na mori a na Níle uprostred symbolov božstva.

Na rozdiel od Dionýzovho kultu niet v Izidinom kulte nič z divých orgií. Eticky stojí tento kult omnoho vyššie ako kult Dionýzov, i keď v ňom niektoré mravné výstrelky boli tiež nábožensky odôvodnené. Etickú hodnotu mal tento kult zo svojej egyptskej vlasti, kde žilo povedomie o nutnosti mravného zlepšovania sa, aby človek mohol obstáť na Ozirisovom súde. Synkretistické pridanie nových prvkov z gréckej pôdy síce značne zmenilo výzor kultu, ale jeho základné rysy nebolo možno odstrániť a medzi ne patrí aj určitá mravná vážnosť.

d) Kult Mithrov

Známy autor diela La vie de Jesus, Ernest Renan bol sa vyslovil: Si le christianisme eut éte arreté dans la croissance par quelque maladie mortale, le monde eut éte mithriaste. Tieto slová osvetľujú situáciu na rozhraní 3. a 4. storočia v západnej časti ríše rímskej. Vtedy prebiehal vnútorný silný boj medzi kresťanstvom a kultom Mithrovým. Isteže bolo veľmi významné, že pritom Mithrov kult nemal temer vôbec prívržencov v Grécku, nakoľko jeho perský pôvod bol a priori na prekážku tomu, aby Gréci prijali niečo od svojich smrteľných nepriateľov.

Mithrov kult nemá osobného zakladateľa. Jeho počiatky siahajú vlastne až do perských posvätných kníh Avesta a do indických Véd. Ale do Európy sa kult dostáva silne premiešaný prvkami babylonskými. Pre výlučne a typicky orientálny charakter, pre malý vplyv na grécky svet dostal sa kult Mithrov pomerne neskoro na západ a až do Ríma. Keď v Ríme boli v plnom rozkvete iné mystérijné náboženstvá, a keď kult Mithrov ovládal územie od Čierneho mora až po Indus, vtedy sa dostal do Ríma. Začiatkom bolo Pompejovo víťazstvo (r.67 pr. Kr.) nad cilickými pirátmi. Pravda, v Ríme sa spočiatku šíril dosť pomaly. Prvý písomný doklad o ňom je ďakovný list prepustenca z obdobia 69 až 96. Ale už v 3. storočí bol kult Mithrov vpravde svetovým náboženstvom. Najmä Európa bola ním silne zachvátená. Mithrove početné svätyne boli v Nemecku, Anglicku, Španielsku, Itálii, Podunajsku, na území terajšieho Rumunska. Presuny rímskych vojakov prispievali k šíreniu sa kultu, ktorého vyznavačmi boli. Vojakom totiž vyhovoval určitý heroický rys, ktorý charakterizuje tento kult. Veď tretí stupeň zasvätenie má meno miles. Doteraz najväčšie miesto mithreí bolo vykopaných v okolí Frankfurtu (12). -Aj rímsky cisári spoznali význam kultu pre ríšu, najmä keď Mithrov kult umožňoval ponechať veľkú poctu cisárom. Postupne sa rímsky cisári identifikovali priamo so sol invictus. Už Nero nosil žiarivú korunu ako sol invictus a hovoril o sebe ako o bratovi slnka. Podľa Plinia bol zasvätencom Mithrovým. Keď mu Tiridates vzdával hold, hovoril: " Prišiel som k tebe, svojmu bohu, aby som ťa vzýval ako Mithru. Stanem sa tým, čo vo svojom neprebádateľnom úsudku určíš. Lebo ty si mojím údelom a mojím spasením" (Dio Cassius). -Až do Konštantína kult Mithrov získaval, potom bol načas len trpený, až po Julianovi (361-363) sa začal otvorený boj proti nemu. R. 377 bola zborená Mithrova svätyňa v Ríme i v provinciách sa ľud búril proti tomuto kultu. V priebehu niekoľkých desaťročí tento kult práve tak rýchlo ustúpil z dejín, ako náhly bol jeho vzrast.

Legenda o Mithrovi má začiatok v Aveste, kde Mithra je géniom nebeského svetla, ochrancom pravdy a bojovníkom proti lži a klamu. Ochraňuje dobro na zemi. On je "rýchly na rýchlych, prosiaci za prosiacich, udatný za udatných, múdry za múdrych, on je darcom pokoja, požehnania, darcom stád, ríše, slnka, života, spasenia, čistoty". Je teda poňatý až kozmicky. Podľa Plutarcha zaujímal Mithra stredné miesto medzi Ormuceom a Ahrimanom. Toto stredné miesto je vyjadrené i v Mithrovom kulte. Siedmy mesiac a jeho 16. deň sú zasvätené Mithrovi ako stred roku. On je prostredníkom, Božím poslom, ktorý spája svet ducha a svet ľudí. Aby to mohol robiť, prišiel Mithras podľa legendy na zem, narodil sa zo skaly, z ktorej sa vysekal majúc v ruke fakľu a nôž. Fakľou prináša skutočné svetlo, nožom zas má vykonať obetovanie býka. Kameň zeme (petra genetrix) je posvätný. Zrod Mithrov býval vykreslený na oltároch napr. v Trieri). Mithra ako sprostredkovateľ prekonáva starobilý perský dualizmus, harmonizuje vesmír. Najvýznamnejšou udalosťou v Mithrovom pôsobení je jeho boj s býkom. Zjaví sa mocné nebeské zviera a Mithra dostáva za úlohu premôcť ho. Chytí býka za rohy a vyšvihne sa mu na chrbát. Unavené zviera

behá s Mithrom, až klesne k zemi. Vtedy Mithra odnesie býka na pleci do priepasti (či do pekla). Až potom, keď prostredníctvom havrana dostane príkaz, zabije zviera nožom.

Býk v Mithrovom kulte znázorňuje človeka s jeho zlým vnútrom, so zlými žiadosťami, ktoré treba premôcť. Kto počúva hlas svojej krvi, nemôže počuť božský hlas. Z toho pochodí silný etický charakter tohoto kultu. Človek môže svoje etické úlohy vykonávať len s pomocou pri ňom prítomného Mithru. -Celá legenda Mithrova býva vyobrazená na niektorých oltároch Mithrových svätýň. Tu vidíme aj ďalšie symbolické postavy, ktoré znázorňujú rozličné časti vnútra človeka. Je dôležité, že v kulte nejde len o usmrtenie, ale ďalej z krvi usmrteného má vyrásť nový život, znázornený pšenicou a révou, či chlebom a vínom.

Svätyne Mithrovho kultu mali svoj zvláštny typický tvar. Základom je pozdĺžny pravouholník, ktorého rozmery nie sú veľké (asi rozmery 16 × 6 m). Malý priestor mithreí sa vysvetľuje požiadavkou, aby najviac 100 ľudí bolo prítomných. Išlo o intimitu kultu. Radšej zriadili druhý a ďalšie chrámy v tesnej blízkosti, ale priestor nezväčšovali. -Na kratšej stene bol oltár proti vchodu. Niekedy bol oltár vyvýšený (v Dura má 7 stupňov). Na dlhých stranách mithrea boli široké kamenné lavice. Nezasvätený ostávali len v predsieni, odkiaľ len uzreli oltár, keď bol odhalený oltárny obraz. Zasvätenci asi prechádzali procesovite cez oltárny priestor, aby z rúk kňaza prijali chlieb, víno a iné dary. Pri bohoslužbe mali na sebe predpísané odevy a masky, podľa stupňa zasvätenia. -Obraz na oltári predstavoval najviac Mithru víťaziaceho nad býkom. Mithras je tam vždy v bojovej frygickej čiapke. Okolo hlavného oltára bývali aj iné ozdoby, vyjadrujúce zjavy zo života Mithru.

U cirkevného otca Jeronyma sa zachovala správna zmienka o siedmych stupňoch zasvätenia, ktorými prechádzal zasvätenec Mithrovho kultu: corax (havran), cryphus (skrytý), miles (vojak), leo (lev), perses (Peršan), heliodromus (slnečný bežec), pater (otec). Prvé tri stupne zasvätenia boli nižšie a neoprávňovali ešte k účasti na všetkých mystériách. Boli predstupňom k ďalšej štvorici. Sedem stupňov zasvätenia malo byť obrazom rozvoja správneho a úplného človeka: a) Havran je zobrazením človeka, ktorý začína hľadať správnu cestu života. b) Aby tak mohol robiť, musí sa načas utiahnuť zo spoločenstva, a to aj zo spoločenstva zasvätencov. Významná bola chvíľa, keď sa cryphius vracia do spoločnosti (ostenderunt cryphios). c) Pri treťom stupni zasvätenia dostáva zasvätenec korunu podanú na meči. Potom už bojuje ako Mithrov bojovník. Po tento stupeň asi dospeli väčšinou vojaci rímskych légií. d) Pri prechode k štvrtému stupňu potierali jazyk mysta medom, ktorý mal byť, ako v strede rastlín prebývajúci obrazom a darom slnka, jeho svetla a tepla. Tu sa teda pracuje akoby so zhmotneným slnečným ohňom. Práve slnečná sila má vniknúť do mysta. e) Stupeň Peršana je odznakom toho, že zasvätenec sa stáva misionárom vlastného národa, ktorý má privádzať k Mithrovi, a tak je jeho skutočným reprezentantom. f) Slnečný bežec už prekračuje hranice ľudstva, dostáva kozmické dimenzie, jeho cit vydychuje slnečnú veľkosť a jeho činy majú v sebe niečo z moci slnka. g) Posledný stupeň, otec, ústi do prasvetnej veľkosti otcovského základu sveta. Zasvätenec je reprezentantom celého ľudstva. Stal sa pravým a dokonalým človekom, zbožstveným človekom.

Jednotlivý zasvätenci mali pri bohoslužbe na tvárach masky, a to podľa stupňa svojho zasvätenia.

Popri zasväteniach prívrženci Mithrovho kultu slávili ešte niektoré spoločné mystické chvíle ako boli spoločné večere, krsty. Tie boli prístupné všetkým zasvätencom. Ale pri stupni otca dochádzalo ešte k zvláštnym zasväteniam, o priebehu ktorých sa dozvedáme z nástenných malieb mithrea v Capui. Je na nich znázornený kňaz a zasvätenec, ktorého privádza iný kňaz. V strednom obraze je zasvätenec akoby popravovaný a v treťom obraze leží sťa mŕtvy pred kňazom. Zobrazuje sa tým mystérijná smrť. Vtedy zasvätenec prechádzal bránou smrti. Apuleius hovorí o podobnom stave v chrámoch Izidinho kultu, kde zasvätenec vyznával: "Prešiel som cez bránu smrti, prekročil som prah Prozerpiny, prešiel som cez elementy a opäť som sa vrátil na zem; uprostred noci videl som žiariť slnko v plnom jase, priblížil som sa nižším a vyšším božstvám a vzýval som ich tvárou v tvár ". Toto hľadenie na slnko polnočné zdá sa byť vrcholom zasvätenia aj v Mithrovom kulte. Tu je slnko svedkom moci nad tmou a zasvätenec sa stáva účastným

poznania, že moc slnka je väčšia ako moc tmy - teda moc Mithru je nad všetkým, čo má premáhať.

Zvláštnosťou Mithrovhu kultu sú tzv. taurobolie. Snáď sa nevyskytovali na všetkých miestach, kde boli Mithrove svätyne, ale vo väčšine áno, ako o tom svedčia zariadenia v chrámoch. Najmä na sklonku rozkvetu Mithrovho kultu sú taurobolie hojne osvedčené. Snáď boli už do istej miery úpadkovým zjavom. Pri tomto obrade myst zostúpil do jamy pred oltárom, nad hlavou mal drevenú mriežku, na ktorej bol zabíjaný býk. Jeho horúca krv tiekla na mysta, ktorý nezriedka ju chlípal priam s rozkošou - tak je to dosvedčené. Tu malo dôjsť ku znovuzrodeniu duše. Zostúpenie do jamy bolo akoby pochovaním, ktoré sa konalo so smútkom; vystúpenie bolo radostné. Vystupujúci myst býval pozdravovaný ako božstvo.

Zachovala sa podrobná liturgia aktu menovaného apathanatismos, t. j. zvečnenie človeka. Je veľmi pekná a má aj stopy pravdepodobnej glosolalie. V tomto sa javí aj určitý chiliazmus Mithrovho kultu. Tento chiliazmus robil kult pre veľké masy veľmi príťažlivým. [13]

Keď sa pýtame na príčiny, pre ktoré bol Mithrov kult taký príťažlivý, vidíme, že bola to predovšetkým veľká prispôsobivosť tohotu kultu. Ďalej skutočnosť, že v ňom boli vyjadrené práve tie ideály, ktorými žila spoločnosť rímskej ríše v prvých troch storočiach po Kristu. Hrdinský ideál, ako ho postavil Mithrov kult, rozozvučal hrdinské city dobyvateľov vtedajšieho sveta. Na rozdiel od iných kultov dôraz je položený na tuzemské správne počínanie si, čo bolo pre rišu rímsku veľmi užitočné. I keď kult mal mnoho tajomstiev, to čo bolo z neho známo na nižších stupňoch zasvätenia robilo z človeka člena mocnej duchovnej ríše, ktorej víťazstvo je víťazstvo slnečného jasu a krásy.

Medzi kresťanstvom a Mithrovým kultom bývala vedená paralela s poukazom na mnohé vonkajšie styčné body. Ale základný rozdiel ostáva v platnosti ako pri všetkých náboženstvách mystérií: V Mithrovom kulte k spaseniu chce prísť človek vlastnými ctnosťami, kult nemá historický základ, je podložený mytológiou a je synkretisticky ochotný uznať náboženskú hodnotu iných náboženských prúdov. Vo všetkých týchto bodoch bolo kresťanstvo navonok menej príťažlivé. Malo však základy, ktoré mohli obstáť práve vtedy, keď sa ukázala márnosť smeru, udávaného Mithrovým kultom.

e) Dea Syria

Na kulte tejto typicky orientálnej bohyne vidíme, ako múdro si počínal Augustus, keď zakazoval orientálne mystérijné kulty v Ríme. Lebo kult Dey Syria je v pravde kultom plným nemravnosti a rozkladu, a bol by nutne v tomto smere pôsobil na stav ríše (ako aj pôsobil, keď neskôr došlo k jeho uplatneniu sa).

Sama bohyňa je známa aj pod menami Astarte, Atargatis, Derketo, Jasura a jej mužský druh je boh Hadad. Kult pochodí z Hierapolisu pri Eufrate. Má teda aramejský pôvod. Z Arábie sa dostal do Fönicie, Assýrie, Kappadokie, Babylonie a čiastočne aj na západ. Už v 3. storočí pr. Kr. sú v Aténach nápisy o Dea Syria a v 2. storočí sú jej stopy i v Itálii a na Sicílii, i v Ríme. Podobne ako bohyňa Kybele bývala znázorňovaná (najmä na minciach) ako sediaca na levovi (alebo po bokoch má dvoch levov).

O bohyni hovorí legenda, že jeden rybár na brehu Eufratu vylovil veľké vajce, z ktorého holubica vyľobala bohyňu. Iné podanie spomína, že bohyňa padla do Eufratu, alebo do nejakého jazera, a že ju zachránili ryby. Teda táto bohyňa sa v celku javí ako riečna či zemská bohyňa. Jej zmyslom je plodnosť. Tak bola uctievaná vo veľkých procesiách, ktoré sa poriadali na jej počesť. Kult tejto bohyne bol na jednej strane divo extatický, na druhej strane plný askézy, ktorá vládla v chrámoch bohyne. Príznačným zjavom kultu boli tzv. žobraví kňazi, ktorí vykonávali vlastnú misijnú činnosť originálnym spôsobom. Tiahli krajinami vo veľkých skupinách a na vozoch viezli podobu bohyne. Pri jednotlivých usadlostiach a dedinách zastali a začali svoje náboženské tance, ktoré prechodili až do extázy, pri ktorej sa neraz zmrzačovali. Po takom tanci ľudia obdarúvali

[13] Haufe, die Mysterien v Umwelt des Urchistentum I, 124 sa stavia proti názoru, akoby tzv. Mithrova liturgia, ktorá bola r.1923 zverejnená Dieterichom, mala niečo spoločného s Mithrovým kultom.

bohyňu peniazmi alebo inými hodnotami. Ak potulní kňazi nedostali čo chceli, často sa menili na bandy, ktoré kradli.

Kult pri chrámoch mával na jednej strane množstvo prostitútok, na druhej strane žiadal kastráciu. Nie div, že takéto divé extrémy nenašli dostatočnú obľubu na západe v Európe. Preto určité prvky bývali zmiernené, bohyňa bola často predstavovaná v Európe dokonca ako panna alebo ako hviezdne božstvo. Čiže došlo k určitému prispôsobovaniu kultu. Rozšírenie kultu Dea Syria v Európe je skôr znakom unavenosti človeka rímskej ríše, ktorý hľadal niečo nové a v hľadaní sa neraz mýlil.

f) Kult Kybele a Attisa

Frygická bohyňa Kybele, magna mater z Pessinu, bývala uctievaná spolu s Attisom, s ktorým ju spájal aj jeden mythus. Kult Veľkej matky v Malej Ázii bol veľmi starý, pravdepodobne bol až chetického pôvodu. Synkretisticky prešiel značnými zmenami vplyvom gréckym, a potom ešte raz sýrskym, čo sa prejavilo v čiastočnom stotožnení Kybele a Astarte. Vidieť to aj na orgiách, ktoré boli v tomto maloázijskom kulte podobné ako v sýrskom, ba možno povedať, že občas boli ešte stupňované vplyvom frigickej povahy, v každom ohľade extrémnej. Nie div, že aj tento kult vo svojej orientálnej podobe nebol západným obyvateľom ríše rímskej prijateľný, až keď bol zjemnený a v niektorých aspektoch priam zduchovnelý,[14] potom našiel väčšie uplatnenie sa na západe. Stredobodom kultu bolo oddávna mesto Pessinius.

V kulte hrá temer hlavnú úlohu kastrácia. Kult tým dostáva istýsi zženštelý rys. Súvisí to s pôvodnou predstavou Kybele ako bohyne vrchov, ako bohyne prírody, úrodnosti. Attis býval zobrazovaný ako pastier, nosil frygickú čiapku. Kybele sedávala na tróne, spočiatku nahá, neskôr oblečená (vplyv grécky). Okolo nej boli levy.

Podľa mythu Attis doniesol kult bohyne Kybele do Lydie. Zato ho boh Zeus strestal smrťou. Ale mythus vie nielen o smrti, lež aj o vzkriesení Attisa. A to je základ mystérií. Zasvätenec prežíva údel božstva na sebe a to tak, že v extáze sa vžíva do všetkého, čo súviselo s Attisom. Extáza bola znamením uchopenia bohyňou. V Malej Ázii bol kult pôvodne bez prostitúcie, ale vplyv sýrsko - semitský vniesol doň posvätnú prostitúciu vo veľkom rozsahu. V kulte sa vyskytovali aj taurobolia. Extatikovia v odovzdaní sa bohyni často sa doráňali mečmi a nožmi, čo všetko malo byť znakom, že patria Kybele.

Sám kult, ktorý mal hlavné sviatky na jar v marci, znázorňoval smrť a vzkriesenie Attisovo. Práve pri jeho vykonávaní dochádzalo ku kastrácii ostrým kameňom. -Popri verejných sviatkoch a slávnostiach boli, prirodzene, aj osobné zasvätenia sa, ktoré boli v mnohom podobné zasväteniam v kulte Mithrovom. Okrem taurobolií boli tu aj kultické hostiny s božstvom (pri ktorých jedli účastníci z frigických hudobných nástrojov, ktoré bývali pri slávnostiach hojne používané). V tomto smere hovorí vyznanie: EK TYMPANOY BEBRÓKA, EK KYMBALOY PEPÓKA, GEGONA MYSTÉS ATTÉÓS (z bubna som jedol, z tympán som pil, stal som sa zasvätencom Attisovým).

V Malej Ázii bolo ešte niekoľko mysterijných kultov, ktoré však nedosiahli také veľké rozšírenie, ako tie, ktoré sme bližšie rozviedli. Boli to najmä božstvá jednotlivých miest, ktoré bývali mystérijným spôsobom uctievané (ako napr. Artemis v Efeze, Adonisov kult vo Fönicii, kult boha piva Sabariosa v Thrakii a vo Frygii). Všetky mystérijné kulty vyjadrujú veľmi výstižne plnosť času, do ktorého vstúpilo kresťanstvo, a v ktorom sa príprava na prijatie a pochopenie kresťanstva diala spôsobom obzvlášť príhodným. Možno povedať, že mnohé z kresťanstva bolo formálne v mystérijných kultoch pripravené. Ale ani jeden z nich nedosiahol výšky a jedinečnosti

---

[14] Do Ríma bol kult uvedený r. 204 pr. Kr.na základe Sybillinho proroctva. Vovedenie kultu bolo v súvise s očakávaním, že z neho príde pomoc v boji proti Kartágu. Po víťazstve nad Hanibalom bol postavený chrám Kybele na Palatinu.

kresťanstva. Kresťanstvu zostala úloha očistiť niektoré prvky mystérijných kultov a použiť ich spôsobom, ktorý by bol v súlade s jeho celkovým zamierením.

3. Gnóza

Ku náboženskému pozadiu patrí zmienka o gnóze, ktorá vyrastá ako na pôde pohanských náboženstiev, tak čiastočne i ako odraz niektorých židovských názorov, ba v určitej fáze aj ako zjav ovplyvnený veľmi silne kresťanstvom, resp. ovplyvňujúci kresťanstvo zvlášť typickým spôsobom. Hans Martin Schenke[15] spomína, že v celom vývoji gnózy treba rozlišovať tri základné etapy: a) postavenie sa gnózy proti oficiálnemu židovstvu. Toto sa javí staršie ako stretnutie sa gnózy s kresťanstvom. Zo stretnutia sa so židovstvom gnóza dostala veľmi príznačné rysy. V prvopočiatočnom stave gnózy najvyšší neznámi Boh a Demiurg majú rysy starozmluvného Boha. Preto sa stretávame vo viacerých systémoch gnózy s božskými menami či bytosťami: Jaldabaoth, Sabaoth. b) Pri stretnutí sa s kresťanstvom najprv došlo k vzájomnému ovplyvneniu sa gnózy a kresťanstva, pričom kresťanstvo v osobe Ježiša Krista poskytlo gnóze možnosť poukázať na Spasiteľa. Gnóza sa pokúsila uchytiť sa v cirkvi, ale ukázala sa pre kresťanstvo v podstate neprijateľnou. Vzniklo z nej len niekoľko pohybov sektárskeho rázu. c) Tretia fáza gnózy je jej pretvorenie sa do iránskeho náboženstva pôsobením Maniho. Pritom jej zvláštnym zjavom je dnes v Iráne žijúca skupina Mandejcov (asi 5 000 ľudí, ktorí sú jedinou doteraz zachovanou gnostickou sektou[16])

Už samotný vývoj gnózy ukazuje na jej mnohotvárnosť. K tomu pristupuje skutočnosť, že je v pravde ťažko určiť hranice gnózy. Najzákladnejším poznávacím rysom je dôraz na vykupujúcu gnózu, z čoho vznikali ako teologické, tak kozmologické, či filozofické systémy. Bolo to náboženstvo a nebolo to náboženstvo, bola to filozofia, ale súčasne bol to kult veľkej rozmanitosti. Môžeme hovoriť o rozličných druhoch gnostických prejavov, ako ich opisujú najmä protivníci gnózy, ale aj niektoré originálne gnostické pramene (sem patria: gnostické spisy hermetické, kopticko - gnostické spisy, manichejské spisy a spisy mandejské).

Gnóza má základ v dualistickom nazeraní na to, že človek sa nachodí v zajatí, v nepriateľskom obkľúčení, pričom mnohý o tom ani nevie. Súvisí to s predstavami o svete, za ktorého jestvotou je zvláštna múdrosť Boha (SOFIA), ktorá vystupuje v rozmanitých mythoch o sofii ako tvorivom elemente. Pri vzniku sveta došlo k zatemneniu a úpadku človeka do oblasti tmy, z ktorej má byť vyslobodený. To je možné len vykúpením, sprostredkovaným gnózou, pričom gnóza pozná rozmanité tajuplné praktiky, najmä mystérijne, ktoré majú pomôcť k vykúpeniu (preto gnostické elementy v náboženstvách mystérií sú veľmi príznačné). Duša človeka môže byť zachránená tým, že človek sa opäť stane božstvom, alebo - ako to hovoria niektoré gnostické systémy - aby sme sa stali tým, čím sme boli. I v zajatí života duša ostáva hodnotná a čistá. Hovorí sa o nej napr. v Tomášovom evanjeliu, že je perlou, ktorá ani v bahne netratí cenu. Dualizmus gnózy má svoj pôvod už v Platónovom výroku: TO SÓMA ESTÍN HÉMÍN SÉMA. Duša pochodí z nebeských sfér, ktoré sú charakterizované planétami, zostavenými a poznávanými vo zvláštnych číselných kombináciách: 7, 12, 30, 72, 365 (sedem planét a týždenných dní, dvanásť častí zvieratníka, mesiace; tridsať dní mesiaca, eony; sedemdesiatdva mesiacov a anjelských bytostí ; 365 dní, nebo).

Pri otázke vykúpenia vo väčšine gnostických systémov hral významnú úlohu mythus o pračloveku. Prvým človekom bol vlastne pravzor človeka, vlastne boh. Tento pračlovek je ako v obraze v podobe človeka, stvoreného archontami, keď mu dali telo. Vykupiteľ bude opäť nebeskou bytosťou, a to buď niekym z praveku (Adam, Set) alebo niekym zo súčasnosti (Simon Magus, Menander). Podstatou vykúpenia je, že čiastka z nebeskej svetelnej podstaty sa dostane do oblasti tmy a zachytí sa tam, čím dôjde k vykúpeniu časti oblasti tmy. Táto vykúpená časť sa stáva potom záchrancom zbytku.

---

[15] Schenke, Die Gnosis, v Umwelt des Urchristentums I. 310 až 415.

[16] O Mandejcoch významné sú práce Rudolfa Macúcha, ktorý najmä pracoval na slovníku Mandejcov a na rozbore ich myšlienkového zamierenia práve vzhľadom na gnózu.

Pri vykúpení sa stretáme s kombináciami osoby Krista a sofie, Jaldabaotha ako pratvorcu, so zvláštnym zástojom viery a pravdy a so stálymi poukazmi na význam gnostického poznávania, ktoré vykupuje. Najvýznamnejšie postavy tvorcov gnostických systémov sú: Simon Magus (pochádzajúci zo Samárie; uvádza sa v súvise so ženou Helenou: v kresťanstve je dávaný do súvisu so simonizmom; podľa neho bola pomenovaná sekta Simonianov), Basilides (kresťanský gnostik, 117-161; usilujúci sa o syntézu kresťanstva a gnózy; žil v Alexandrii; po ňom je pomenovaná sekta Hazilidianov; pre neho bolo typické učenie o emanácii a anjelských triedach), Valentinus (žil asi v tejže dobe; v Ríme bol vylúčený z Cirkvi; u neho je typická predstava o plerome z 30 eonov a učenie o tzv. nižšej sofii menom Achamoth), Markion (kresťanský gnostik zo Sinope na Ponte; odmietol ho najmä Polykarp zo Smyrny; v r. 144 sa v Ríme rozišiel s cirkvou; učil o dvoch bohoch; utvoril istý druh proticirkvi; antisemita; zomrel okolo r. 160, ale markioniti boli ešte dvesto rokov nebezpečenstvom pre cirkev), Mani (216-176; jeho učenie je zmiešaním zoroastrizmu, kresťanstva a budhizmu; bol aj v Indii, ale pôsobil najmä v Perzii; typický je u neho dualizmus svetla a tmy; z ich zmien vznikol svet; cieľom celého bytia je, aby bolo svetlo a tma opäť oddelená, ako na počiatku).

Väčšie gnostické skupiny boli rozšírené v Samárii (Simoniani), Antiochii (Menander), na Cypre, v Malej Ázii, severnej Afrike, v Ríme a Egypte.

Významné je rozšírenie sa Mandejcov z údolia Jordána na východ, keď ešte v 1. storočí sa presťahovali do Mezopotámie a pod tlakom kresťanstva sa utiahli do neobývateľných močiarov Perzie, kde doteraz žijú ich zbytky. Mandejci majú meno od Handa d´Haije, čo znamená: poznanie života. Majú svoje zvláštne knihy, kde sa hovorí o množstve anjelských bytostí (Manes a Uthras). Majú zvláštny kult, pričom krst sa opakuje. V súčastnosti sa venuje značná pozornosť mandejskej otázke a v celku sa dochádza k poznaniu, že ide o zjav, ktorý vznikol súčastne s kresťanstvom a to v oblasti sýrsko-palestínskej, na pôde židovskej. Pôvodná židovská sekta prijala čoskoro typicky gnostický svetonázor a podnes si ho zachovala.

Na gnostické prvky z prvých storočí kresťanstva nutno brať značný ohľad pri výklade Novej zmluvy, lebo oni vplývali (pozitívne aj negatívne) na tvorcov novozmluvných spisov. Dnes sa im venuje pozornosť najmä preto, že jednotlivé typické rysy niektorých gnostikov sú i dôležitými ukazovateľmi niektorých prúdov v prakresťanstve.

4. Ku kultu cisárov

Už v starom Izraeli bola predstava, že panovník stelesňuje Božiu vôľu, ale nebolo dovolené uctievať ho. Naopak: Stará zmluva veľmi dôrazne ukazuje, že dochádzalo k okamžitému potrestaniu panovníka alebo aj národa, ak by malo nastať skutočné zbožstvenie kráľa. V starom Grécku sa chránili zbožstvovať panovníka tým, že odstránili kráľovstvo. Ale na miesto toho sa uplatnila predstava o hrdinoch, THEIOI ANTHRÓPOI, ktorými mohli byť ľudia vynikajúci v akomkoľvek smere. Ale ani títo ľudia nemali byť vpravde zbožstvení.

Zmena v tomto smere nastala v dobe Alexandra Veľkého. I keď nemožno tvrdiť, že by on sám bol vytvoril legendu o vlastnom božskom zrodení sa, vidieť, že od čias jeho veľkých úspechov sa začína vyvíjať jeho zbožstvenie. Po tajuplnom veštení v Amonovej svätyni v oáze Siva v Lýbijskej púšti Alexander konal v značnej miere vo vedomí svojho božského poslania. Po jeho návrate z Indie ho Gréci začali uctievať ako boha. Ale skutočný rozmach tejto úcty nastal za diadochov, ktorí sa domnievali, že tým aj sami sebe pripravia pôdu pre božskú úctu. Najmä v Egypte sa uplatnila božská úcta naproti Ptolemaiovcom. Naproti tomu v Pergamone bola živému panovníkovi síce vzdávaná "božská úcta", ale až po smrti prechádzal do neba, keď prešiel cez MESTASTATIS.

V Ríme bola pôvodne len bohyňa Roma stelesnením rímskeho štátu. Ale vplyv východných kultov panovníkov začal sa v Ríme uplatňovať od čias Caesarových. V r. 42 bol Caesar vyhlásený za Divus Julius a z neho prešla úcta aj na jeho nástupcu. Octavianus Augustus od r. 30 mal právo na obeť pri hostinách. Už samotné meno Augustus naznačovalo cestu k zbožstveniu (v gréčtine SEBASTOS - čo je už typicky kultickým označením). V Malej Ázii po r. 29 pr. Kr. vznikajú chrámy najprv spolu Rome a Augustovi (Pergamon, Nikomedia) a postupne i samému Augustovi.

Po smrti Augustovej, r. 14 po Kr., stalo sa uctievanie Augusta povinnosťou. Sám Augustus sa priamo nehnal za zbožstvením, ale ani mu neprekážalo, podobne aj jeho nástupcovi Tiberiusovi. Pozdejší panovníci však si stále viac a viac žiadali božské pocty už zaživa.[17] Kult cisárov stal sa pre vznikajúce kresťanstvo veľkým nebezpečenstvom, lebo jeho nezachovávanie bolo priestupkom proti platným štátnym zákonom. Kresťania boli jediní, ktorí sa mu vzpierali (keď považime, že v židovskom chráme bola aspoň obeť za cisára denne prinášaná - i keď to nebola obeť bohu - cisárovi, ale obeť Bohu za cisára) .

[17] Typický je Vespasianov - ironický? - výrok na smrtelmej posteli: Vae, puto deus fio.

IV. časť

MESTÁ

Pre antický svet mali oddávna zvláštny význam mestá, ktoré v starších dobách boli v skutočnosti samostatnými štátmi. To bolo zrejmé, a veľmi významné najmä v starom Grécku, kde sa postupne viaceré mestá stávali vedúcimi činiteľmi v živote všetkých gréckych kmeňov. Od doby Alexandra Veľkého ustupuje význam miest do úzadia, a to so vznikom povedomia jednoty gréckeho národa. Ani vybudovanie rímskej ríše nebolo vybudovaním mestského štátu, i keď pôvodne išlo o jedno mesto. -Pre šírenie sa kresťanstva mali význam určité zvyklosti v niektorých mestách, napr. privilégiá niektorých miest, ktoré silne vplývali na spôsoby života v určitých oblastiach starého sveta. V dobe vzniku kresťanstva už značne vplýva najviac hospodársko - kultúrne postavenie niektorých veľkých miest. Na západe to bol Rím, ktorý bol pre šírenie sa kresťanstva jedinečný tak, ako na východe Jeruzalem.[1] Popri nich najmä mestá, v ktorých sa utvárali významnejšie kresťanské cirkevné zbory, boli pre novozmluvnú dobu dôležité. Takými mestami sú na východe Antiochia ako východisko Pavlových misijných ciest, v Grécku najmä Korint, v Malej Ázii Efezos a v Afrike Alexandria.

Ostatné helenistické mestá, ktoré vznikali od čias Alexandrových, boli si v podstate veľmi podobné. Vyznačovali sa ustanovizňami pre grécku kultúru (divadlo a gymnázium), gréckym umením (najmä v chrámoch), typickým námestím. Helenistická kultúra sa šírila najmä po mestách, ležiacich na bežných obchodných cestách, pričom ich časť ležala na trase, ktorou sa uberal Alexander Veľký. Helenistické mestá mávali veľmi rozmanité obyvateľstvo, pričom grécke občianstvo sa javilo negrékom ako veľmi vzácne.[2]

Mestá mali v dobe novozmluvnej už len čiastočnú vlastnú právomoc, resp. právomoc ako taká sa v nich viac menej len v tradícii zachovávala. Bola obmedzená rímskymi vladármi alebo národnými panovníkmi tej-ktorej časti rímskej ríše.

A. JERUZALEM

1. Zamestnanie obyvateľstva

Jeruzalem vykazuje za čias Ježišových jednak podobné zamestnania, ako sa s nimi stretáme vo vtedajšej provincii sýrskej, jednak boli v tomto meste niektoré zamestnania, vyplývajúce zo zvláštneho postavenia mesta, najmä však z toho, že Jeruzalem mal chrám a kult.

Samo mesto bolo pre obživu obyvateľstva položené nepriaznivo, keďže jeho okolie mu nedávalo podklad na rozvinutie mnohých živností. Jeruzalem ležal na náhornej rovine, na skalnatej pôde. Z judského pohoria len vlna a kože oviec sa dostávali do Jeruzalema ako suroviny pre remeslá. Olivové stromy, ktoré rástli v okolí Jeruzalema, poskytovali olivové drevo a olivový olej. Iných surovín tu nebolo. Nadto Jeruzalem sám mal pomerne málo vody, čo tiež znemožňovalo plné rozvinutie sa mnohých remesiel. Okrem cisterien s pomerne málo kvalitnou vodou bol urobený v Jeruzaleme vodovod, ktorým prúdila voda z veľkých diaľok. Kovy, najmä drahé a ušľachtilé, sa v blízkosti Jeruzalema nevyskytovali. -Ale napriek všetkým týmto nedostatkom možeme hovoriť o remeslách v Jeruzaleme. Musíme však pri tom mať na pamäti, že suroviny sa museli nákladne dopravovať do mesta, ktoré malo pôvodne iné určenie než byť mestom remesiel.

---

[1] O Jeruzaleme v čase novozmluvnom napísal významné dielo Joachim Jeremias: Jerusalem zur Zeit Jesu, 1923. Z druhého vydania diela z r.1958 čerpáme značnú časť svojich poznámok o Jeruzaleme.

[2] Reicke, 28 hovorí, že to bolo priam privilégium, ktoré dávalo veľmi významné možnosti uplatnenia sa - pozri rímske občianstvo Pavlovo, Sk 22,28

To ale súčasne znamenalo, že i pre remeslá bol podkladom obchod, ktorý dodával už pomerne drahé suroviny do mesta.

V Jeruzaleme boli remeslá v celku v úcte. Z talmudu je známa zásada, že kto svojho syna neučí remeslu, akoby ho učil zbojstvu. Remeslám sa v Jeruzaleme učili aj tí, ktorí sa inak v živote chceli venovať štúdiu. Tak vieme, že aj farizej Saul Pavel mal svoje remeslo: robil šiatre. V talmude sa spomínajú niektoré remeslá, ktoré sa určite v Jeruzaleme pestovali (krajčíri, obuvníci, tesári, garbiari, stavitelia). Niektoré remeslá sa síce vykonávali, ale s menšou úctou naproti samým remeselníkom. Takým remeslom bolo napr. valchovanie, ktoré vykonávali najmä pohania. Všeobecne v mišne je zmienka o tom, že tie remeslá sú v menšej úcte alebo až v nevážnosti, pri ktorých sa človek špiní, alebo pri ktorých sa ľudia pravidelne oklamávajú, alebo pri ktorých má remeselník stále čo do činenia so ženami.

Ako v celej sýrskej provincii tak aj v Jeruzaleme boli najčastejšie remeslá, súvisiace z výrobkami z vlny, ako boli deky, koberce a tkáčske produkty vôbec.

V Jeruzaleme je doložené spracúvanie vlny ako v celej Judei. S vlnou museli pracovať predovšetkým ženy. To bola ich prvá povinnosť v manželstve po stránke hospodárskej. Trh na vlnu bol v tzv. Jeruzalemskom novom meste. Sem prichádzala už vlna ženami pripravená na tkanie, teda akýsi druh polotovaru.

Vlastným remeslom bolo potom tkanie. V Jeruzaleme bolo známe ako tkanie obyčajných látok, tak aj tkanie umelecké (spomína sa, že pri chráme bolo 82 panien, znalých umeleckého tkania). Keď muži vykonávali tkáčske práce, to ich veľmi nectilo. Tkáč sa preto napr. nemohol stať veľkňazom. Sídlom tkáčov bolo okolie Hnojnej brány, ktoré bolo v opovržení. -Keď sa v talmude spomínajú tzv. tarsijjim, ktorí mali v Jeruzaleme svoju synagógu, išlo o ľudí, ktorí vykonávali umelecké tkáčske práce (nie teda o tých, čo prišli do Jeruzalema z Tarzu alebo z jeho okolia - ako k tomu zvádza pomenovanie).

S tkaním súviselo valchovanie, ktoré sa konalo najmä v hornom meste. Obydlie valchárov bývalo považované za nečisté.

Vo väčšej úcte boli už krajčíri, ktorí sa v Jeruzaleme tiež hojne spomínajú.

V súvislosti s chovom oviec bolo aj dorábanie produktov z kože.

Nedá sa celkom presne určiť, či v samotnom Jeruzaleme boli nejakí garbiari. Podľa niektorých rabínskych predpisov mali garbiari bývať vzdialený od mesta (50 lakťov). Zdá sa, že jeruzalemskí garbiari bývali mimo mesta, alebo aspoň svoje dielne mali mimo mesta. Značný počet koží na spracovanie dodávali kňazi, ktorí pri obetiach dostávali kožu zvieraťa (len koža z obete paschy kňazom nepatrila). S výrobou kože súviselo aj zhotovovanie sandálov, prípadne obuvníctvo vôbec.

V novom Jeruzalemskom meste mali svoje sídlo aj kováči. Zdá sa, že v dobe Ježišovej ich činnosť bola značne obmedzená, ale v dobe židovskej vojny zas ožila, čo súviselo najmä s výrobou vojnového materiálu, predovšetkým zbraní.

V Jeruzaleme nesmeli byť hrnčiari, a to pre dym, ktorý vychádza z ich pecí. A predsa zmienka v Mt 27,7 o poli hrnčiarovom svedčí, že v Jeruzaleme aspoň niektorí bývali, i keď nemali tu svoje dielne.

Okrem spomenutých remesiel, vytvárajúcich produkty pre dennú potrebu, boli v Jeruzaleme aj určité remeslá, ktoré sa zaoberali aj výrobou luxusných predmetov.

Tu treba predovšetkým spomenúť produkty z olív, voňavé masti a pryskyrica. Okolie Jeruzalema bolo vhodné na pestovanie olív, ktoré pred vpádom Turkov do Palestíny boli všade o mnoho viac ako teraz. Názov Olivová hora, východne od Jeruzalema (Mt 21,1; L 19,29 ; 21,37; Sk 1,12) svedčí o pestovaní olív v priamej blízkosti Jeruzalema. Tu bolo iste viac olív ako na iných miestach, preto toto pomenovanie hory. -Nie je vylúčené, že z pestovania olív pochodí aj meno severného predmestia Jeruzalema Bezethy. Ide snáď o beth zetha, t.j. mesto olív.

V Jeruzalemskom chráme bola veľká spotreba olivového oleja. Podľa niektorých záznamov sa olej dovážal čiastočne z Perey. Ale nakoľko dovozom z Perey cez pohanské územie by sa olej znesvätil, možno právom čakať, že sa do Jeruzalema dovážali z Perey snáď len olivy, ale prešovali a spracúvali sa len v Jeruzaleme. V severnej časti mesta sa našli viaceré lisy na olivový olej. Aj

meno Getsemanskej záhrady na to naznačuje. (Gethsemane znamená lis na olej alebo lis na masť). V údolí Kidron ležiace olivové lisy mohli patriť rodine, ktorá bývala v Jeruzaleme, a z ktorej pochodil Marek, mladík, ktorý sa spomína pri Ježišovom zajatí. (Mk 14,51)

V Jeruzaleme sa vyrábali aj voňavé oleje a masti. Zachovali sa predpisy, ako docieliť zvýšenú vôňu olejov a mastí. Spomína sa, že v okolí Jeruzalema rástli stromy, ktorých drevo pri spaľovaní dáva mimoriadne príjemnú vôňu. -Že sa voňavé masti v Jeruzaleme predávali, vieme zo zmienky o ženách, ktoré išli po Pánovom ukrižovaní a pochovaní nakúpiť voňavé masti na pomazanie tela Pánovho (Mt 26,12; L 24,1) A J 19,39 spomína, že Nikodém prišiel k Ježišovmu hrobu so zmiešaninou myrhy a aloe vo váhe sto rímskych funtov. -Značné množstvo ružových sadov v Jeruzaleme vedie k domnienke, že sa tu vyrábal aj olej z ruží. -Ku všetkým týmto luxusným remeslám dával silný podnet herodesovský dvor, so svojou typicky orientálnou nádherou.

V literatúre sa spomína ako zvláštna ozdoba žien tzv. zlatý Jeruzalem. Bola to čelenka, ktorú vyrábali v Jeruzaleme na pamiatku návštevy svätého mesta.

Ku umeleckým remeslám patrí aj písanie kníh, ktoré bolo v Jeruzaleme veľmi rozšírené.

Príprava olivového oleja neslúžila prirodzene len luxusným účelom, ale predovšetkým aj výžive ľudu. -S výživou ďalej súviselo aj remeslo pekárov. Pekári sa v Jeruzaleme spomínajú ako zvláštne remeslo napriek tomu, že v tých časoch bolo rozšírené najmä pečenie chleba po domácnostiach a v mnohých palestínskych mestách pekári neboli vôbec známi. -O prítomnosti mäsiarov v Jeruzaleme svedčí pomenovanie jednej z jeruzalemských ulíc: Ulica predavačov krmného dobytka.

Jedno z údolia, ktoré sa tiahne Jeruzalemom, ukazuje svojím menom na výrobcov syra v Jeruzaleme. -V Jeruzaleme bolo zvláštnym zamestnaním obchodovanie s vodou. Nosiči vody, najmä v časoch slabých na dážď, mali veľmi pekné zárobky (snáď aj zmienka o nosičovi vody v Mk 14,13 poukazuje na toto zamestnanie).

Ku remeselníkom (viac ako k učencom) v dobe novozmluvnej treba počítať aj lekárov. Už samo označenie remesla: ummanuth znamená súčasne aj zamestnanie, ba aj umenie a umman bolo najčastejším označením práve pre lekára, kúpeľníka i obrezávača. Lekári boli podľa talmudu v každom meste. V Jeruzaleme sa spomína meno lekára Tobiáša. Herodes Veľký mal tu aj svojich osobných lekárov. Podľa mišny jeruzalemskí lekári mali vlastné predpisy o čistote, aby aj v sobotné dni mohli ošetrovať nemocných bez toho, že by sa znečistili.

Vplyv panovníckeho dvora na zvyky v Jeruzaleme sa ukazuje i v tom, že v Jeruzaleme mali zamestnanie i holiči.

Konečne v súvise s chrámom nutno spomenúť ešte peňazomencov.

O organizovaní sa jednotlivých živností vieme pomerne málo. Výrobcovia boli vo väčšine aj predavačmi svojich výrobkov, ako tomu bývalo v staroveku temer všade. Grupovali sa podľa svojich remesiel do určitých častí mesta. Tak vznikali štvrte, ktoré mali svoje typické remeslá. Zachované zvláštne predpisy pre lekárov dávajú tušiť, že aj po stránke organizačnej boli jednotlivé živnosti navzájom pospájané. Remeselníci predávali svoje výrobky nielen jeruzalemskému obyvateľstvu, ale stále počítali s hojnými návštevami cudzincov, najmä pútnikov do Jeruzalemského chrámu. Napriek nie práve priaznivému položeniu po stránke získavania produktov bol Jeruzalem bez prestania aj významným obchodným strediskom, kde sa prípadne tovar sám ani nedovážal (snáď aj pre obtiažnosť prístupu), ale skôr sa tu robili významné prípravy na obchody. -Na každý pád bol Jeruzalem po stránke obchodnej známy v celom vtedajšom orientálnom svete. I pre obchod bolo významnou vecou, že Židia prirodzene sa do Jeruzalema chceli dostať aj ako návštevníci chrámu. Tým všetkým sa rozmach židovského obchodu veľmi napomáhal.

2. Jeruzalemské stavby

Pre obyvateľstvo Jeruzalema bolo dôležité, že sa toto mesto stávalo vplyvom niektorých mocných rodín mestom stavieb, dávajúcich obživu mnohým obyvateľom mesta a šíriacich slávu mesta po celej rímskej ríši. Boli to predovšetkým sami Herodesovci, ktorí preslávili mesto svojimi stavbami.

Stavby za Herodesa Veľkého:

Z množstva stavieb Herodesa Veľkého vyniká predovšetkým prestavaný chrám, ktorý sa začal stavať v r. 19 pr. Kr. a dokončený bol až v r. 62 po Kr., teda tesne pred vypuknutím židovskej vojny. Stavba chrámu znamenala zamestnanie najmä pre množstvo odborných pracovníkov, umelcov. -Pri západnom múre bol vystavaný krásny Herodesov palác. -Známe sú tri herodesovské veže: Hippikus, Phasael a Mariamne. Severne od chrámu stojaci hrad Antonia ovládal vlastne celý chrám a stal sa významným najmä, keď bol v rukách rímskych vladárov. Herodes Veľký ešte za svojho života dal si vystavať nádhernú hrobku. Nebol do nej pochovaný. -Pre Jeruzalem bolo zvláštnosťou divadlo, ktoré postavil tiež Herodes Veľký. Podobne jeruzalemský hippodrom. Obe tieto stavby svedčia o vnášaní helenistického spôsobu života i do Jeruzalema a boli podnetom pre mnohý odpor pravoverných Židov proti Herodesovi. Konečne Herodes Veľký začal stavať aj vodovod, ktorý bol pre Jeruzalem taký dôležitý.

Z Herodesových nástupcov najmä Herodes Agrippa I. a Agrippa II. obohatili mesto novými stavbami.

Za Agrippu I. (41-44) sa vystaval predovšetkým najsevernejší múr Jeruzalema. Nie je isté, kade presne šiel. Sú dve možnosti: ak bol bližšie mestu, tak ide o múr v dĺžke 2 025 m, ak o múr severnejší, tak mal dĺžku až 6 105 m. Silu múru ospieval najmä Josefus Flavius. Bol 10 lakťov široký a mal kvádre až do 20 lakťov dĺžky a 10 lakťov šírky.[3] -To znamená, že múry boli asi 5 m široké. -Pri tomto múre bolo postavených 90 obranných veží, najsilnejšia z nich bola severozápadne položená veža Psefinus, ktorá bola vyše 35 m vysoká. Agrippa nedokončil stavbu múru. Dokončená bola až za židovského povstania na začiatku židovskej vojny.

Herodes Agrippa II. podstatne rozšíril Herodesovský palác severne od chrámu. Niektoré budovy boli úplne nové, iné len zväčšené a nanovo vyzdobené. Kráľ mal z tohoto paláca tiež prehľad po celom chráme. Preto kňazstvo dalo vybudovať múr, ktorý bránil pohľadu do chrámu. Palác bol zničený hneď na počiatku židovského povstania.

Agrippa II. pracoval hodne aj na ukončení chrámovej stavby. Keďže tu zamestnával tisícky inak nezamestnaných, bol to aj akt sociálnej pomoci, lebo vtedy bolo viac ako 18 000 robotníkov bez zamestnania. Použil na to chrámový poklad. Vtedy dal kráľ vydláždiť mesto Jeruzalem bielym kameňom (asi vápencom). Časť z tohoto dláždenia sa dodnes zachovala.

Okrem Herodesovskej rodiny najmä kniežatá z Adiabeny (na hraniciach partskej ríše) obohatili mesto stavbami. Známy bol palác Monobazusa (južná časť východného mesta), palác kráľovny Heleny z Adiabeny (tiež na východnej strane mesta), potom palác princezny Grapte z Adiabeny, o ktorého polohe sa vie len toľko, že bol neďaleko chrámu. Helena si zbudovala aj náhrobník v podobe troch pyramíd severne od mesta.

K výstavbe mesta prispel Pontský Pilát stavbou vodovodu, na ktorú vzal peniaze z chrámového pokladu, čo vzbudilo v židovstve značný odpor. Vodovod bol vyložený olovom a vápnikom. Dodnes sa zachovali zbytky vodovodu Herodesovho aj Pilátovho.

Pre všetky tieto stavby hlavným stavebným materiálom bol kameň. I v blízkosti Jeruzalema boli kameňolomy, dávajúce dobrý kameň. Preto časť obyvateľstva sa zaoberala lámaním a spracúvaním kameňa na rozličné stavby. Pritom významní boli sochári, ktorí vypracúvali ozdoby. O nich je zmienka najmä v súvise s výzdobou kráľovských hrobiek. V údolí Kidron sa zachovali veľmi pekné hrobky: Absolonova (s jónskymi a dórskymi hlavicami), Zachariášova (s dórskymi hlavicami) a pyramída dcéry faraónovej (s jónskymi hlavicami). Tieto náhrobky pochodia z doby pred vojnou židovskou. Súčasne sú významné ako jediné doklady spojenia architektúry a kultúry z doby pred zbúraním Jeruzalema.

Pri stavbe chrámu sa obživilo mnoho ľudí dlhé roky. Keď za čias miestodržiteľa Albina (62 -64) sa stavba považovala za ukončenú, išlo o dokončenie týchto prác: zvýšenie stavby z 60 na 100 lakťov, zbudovanie či obnovenie vnútorného svätého dvora, stavba veľkej brány medzi nádvorím mužov a žien, zväčšenie vonkajšieho nádvoria stĺpami, ktoré boli okolo celého chrámu. Aj napriek

---

[3] Miera lakeť sa nedá presne určiť. Ak išlo o rímsky lakeť, ten meral 444 mm, ak orientálny, tak mal až do 525 mm.

týmto veľkým zmenám už r. 66 sa opäť začalo pomýšľať na ďalšie práce na chráme. Ale pre vojnu ich už nebolo možné vykonať. Budova chrámu mala byť ešte zvýšená o 20 lakťov. Aj keď Josefove údaje o množstve pracovníkov na chráme (10 000) sú prehnané, isté je, že tam pracovalo veľmi mnoho remeselníkov. Kamenári opracúvali kameň. Pritom sa používali kvádre aj o dĺžke 45 lakťov, 5 lakťov výšky a 6 lakťov dĺžky. -Tak aspoň hovorí Josefus. Umelecký kamenári museli spracovať 162 korintských stĺpov južnej kráľovskej haly, museli vytesať kamenné zábradlie, ktoré do výšky 3 lakťov bolo medzi vnútorným a vonkajším dvorom a vo výške 1 lakťa medzi nádvorím kňazov a nádvorím mužov. Spracovali aj kovové tabuľky, ktorých nápisy varovali nežidov pred vstupom do vnútorných nádvorí. -Tesári spracúvali cedrové drevo z Libanonu na zábradlie. Stĺpové haly boli celé vykladané cedrovými doskami. -Okrem kameňa a dreva bolo významné aj zlato, lebo Herodes chcel chrám obliecť do zlata. To neznamená, že by v celom chráme bolo zlato, ale bolo na viacerých miestach a chrám už z diaľky žiaril. K tomu prispeli zlaté, strieborné, alebo iné kovové ozdoby. Už samotné brány boli zo všetkých strán hojne vykladané zlatom a striebrom. Ďalej v nádvorí žien boli zlaté svietniky, nad ktorými boli 4 zlaté misky. Najviac nádhery bolo prirodzene vo svätyni (zlatý svietnik, zlatý stôl - oboje od kráľovny Heleny z Adiabeb). Dokonca aj na nástreší chrámu boli zlaté spiežovce na odháňanie vtákov. Z 13 stolov vo svätyni bolo 10 z mramoru, dva zo zlata a jeden zo striebra. A prázdna svätyňa svätých, veľsvätyňa mala celé steny obtiahnuté zlatom. Množstvo zlata v Jeruzalemskom chráme bolo také veľké, že po dobytí chrámu zlato v provincii sýrskej úžasne zlacnelo, keďže sa na trh dostalo zlato z Jeruzalemského chrámu.

3. Obchod

Povolanie obchodníkov bolo v Jeruzaleme v značnej úcte. Svedčí o tom i to, že i kňazi, ba aj veľkňazi vykonávali obchod (aspoň ich rodiny). V Jeruzaleme boli veľkoobchodníci. Tí sa zaoberali len obchodom. A boli tam maloobchodníci, ktorí obchodovali len s určitým tovarom, prípadne vykonávali nejaké remeslo a len popri tom obchodovali.

Aby sa tovar potrebný pre obchod mohol dostať do Jeruzalema, museli sa vládcovia zeme starať o bezpečnosť na cestách. V dobe Herodesa Veľkého začal sa systematický boj proti mnohým lupičským bandám, ktoré sa vyskytovali najmä v blízkosti Jeruzalema, a ktoré ohrozovali rozvoj obchodu. Ich pôsobenie bolo pre obchod stálym nebezpečenstvom. Počet zmienok o lupičských prepadoch v talmude svedčí o tom, že v skutku nešlo o ojedinelé prepady, ale o pravidelnú činnosť nebezpečných bánd. Aj rímsky vladári v Jeruzaleme museli venovať značnú pozornosť bezpečnosti na cestách v blízkosti Jeruzalema.

Tovar prichádzal do Jeruzalema najmä na karavánach tiav. Tie boli niekedy veľmi veľké. Spomína sa karavána 200 tiav, ktorá popri Tyruse tiahla do Jeruzalema. V tesnej blízkosti Jeruzalema sa osvedčovali ako dopravný prostriedok pre tovar aj osly. Konečne spomínajú sa aj vozy, na ktorých niekedy tovar privážali. To však bolo pomerne zriedkavé, resp. vozy sa používali len pre niektoré druhy tovarov. (Herodes dal urobiť 1 000 vozov na dopravu kameňa na stavbu chrámu). Časť trhu bola v Jeruzaleme zásobovaná aj tým, čo roľníci z okolia Jeruzalema vlastnoručne doniesli do mesta.

Po príchode do Jeruzalema museli kupci zaplatiť pomerne vysoké clo. Výška cla sa menila. Za niektorých panovníkov nastali v tomto smere určité úľavy (za Vitelia sa napr. odpúšťalo clo za ovocie). V samom Jeruzaleme sa tovar prinášal do bazaru, na miesta, kde sa jednotlivé druhy tovaru predávali. Bol tu trh na zbožie, na ovocie, na dobytok, na drevo, na kŕmny dobytok. Bol tu aj známy kameň, na ktorom vyvolávali cenu otrokov. Trh sa vyznačoval krikom predávajúcich, ktorí lákali k sebe kupcov. O jeho výzore si možno urobiť predstavu z dnešných orientálnych trhov.

V Jeruzaleme boli samostatné miery a peniaze. Preto bolo treba preratúvať cenu tovaru. Niektoré jeruzalemské miery boli väčšie ako miery v okolitých krajinách. Aby sa na trhu všetko riadne konalo, bol tam stály dozor, boli tam oceňovači tovaru. Máme správu o tom, že títo neraz zasahovali do uzavretých obchodov. Okrem iného dbali aj o to, aby sa na trhu nepredávalo nič nečistého (nečisté zvieratá, mäso). -V Jeruzaleme bol pravidelný obchod za peniaze, len málo

správ a dokladov je aj o tom, že sa tam konal aj výmenný trh, ktorý bol o mnoho častejší na vonkove.

S Jeruzalemom boli v obchodnom styku početné krajiny. Z Európy to boli najmä Gréci, ktorí dovážali mnohé druhy tovarov do Jeruzalema. Ich vplyv vidieť aj z početných obchodných slov gréckeho pôvodu, ktoré sa dostali do reči Jeruzalemčanov. -Z Kypru dala priviezť kráľovná Helena z Adiabeny do Jeruzalema lodný náklad sušených fig v čase, keď bol v Jeruzaleme hlad. - Veľmi dávne boli styky Jeruzalema s Babyloniou, odkiaľ prichodili najmä kupci s drahými látkami (šarlát, byssus, purpur). Aj látka na závesy v chráme mala tam svoj pôvod. Z byssu boli odevy službukonajúcich kňazov. Purpur a byssus boli označované ako látky na odev pre bohatých. -Z Babylonie privážali aj niektoré druhy korenín (spomenutá karavána 200 tiav viezla popri Týre do Jeruzalema práve korenie). -Na sviatky s Perziou nasvedčuje reliéf, ktorý bol nad Východnou, a ktorý predstavoval mesto Susa. Bol to dar nejakého kupca pre Jeruzalem. -Je zaznamenané, že z Indie dovážali tiež niektoré látky. Odev kňaza v deň zmierenia bol z indickej látky (večerné odenie). -Z Libanonu dovážali najmä drevo. Zdá sa, že drevo na chrám bolo najviac odtiaľ, lebo aj v r. 66, keď chceli chrám opäť zvýšiť, dal Agrippa II. dovážať drahé drevo z Libanonu. Z Libanonu bolo slávne cedrové drevo, ktorého sa pri stavbe tretieho chrámu hojne používalo. -Zo Sidonu privážali najviac výrobky zo zlata, misy a šálky. Tento obchod je dokázaný už v 2. storočí pr. Kr. -Početné styky s Tyrom umožnili predovšetkým dovoz rýb do Jeruzalema. Stále stretanie sa s týrskymi obchodníkmi vyvolalo zjednotenie jeruzalemskej a týrskej meny. Cez Týrus prichodila do Jeruzalema väčšina otrokov, nakoľko boli pohanmi. Pohanského otroka preto označovali ako kanaánskeho otroka. Otrokov spomína literatúra najmä v súvise s domom Herodesovým. -Arabi z púšte dovážali do Jeruzalema drahé kamene a zlato, kadidlo, arabskú meď a železo. Keď Herodes potreboval levov a iné šelmy, tie mu tiež zaobstarali Arabi. -S Egyptom bol významný obchod najmä v čase neúrody. Odtiaľ dovážali zbožie, najmä pšenicu. Za Herodesa sa spomína aj dovoz jedov z Egypta. Tieto jedy hrali významnú úlohu v panovníckej rodine.

Obchod s ďalekými krajinami znamenal vo väčšine prinášanie určitých zvláštnych druhov tovaru do Jeruzalema. Veci dennej potreby, najmä obživy prichodili viac z blízkych končín palestínskych. Zbožie dodávala do Jeruzalema celá Palestína, olej najmä Judea. Blízke okolie Jeruzalema mohlo len z malej časti kryť spotrebu veľkého mesta, najmä potrebu zbožia. Ale napr. i výborná múka, potrebná pre chrám, sa dovážala zo severovýchodne ležiaceho Mikmau a z juhozápadného Zanoachu, prípadne z Efremu neďaleko Bethelu. Teda dovoz jemnej múky pre chrám zaobstarávala Judea. Inak väčšinu zbožia privážali najmä zo Zajordánska (až dodnes je Chauran obilnou komorou nielen pre Palestínu, ale aj pre Sýriu). Najmä od osídlenia Bataney Židmi (v 1.stor. pr. Kr.) nastal veľký rozvoj výroby zbožia v Zajordánsku. Zo Samárie dával Herodes dovážať zbožie, víno, olej a dobytok. Spomína sa aj pšenica z Chorozaimu a Kafarnaumu. Táto pšenica z Galilei bola v Jeruzaleme považovaná za prvotriedny tovar. -Celkove je zvláštne, že správ o dovoze zbožia do Jeruzalema je pomerne málo. To preto, lebo dovoz zbožia býval často v rukách veľkoobchodníkov, ktorí svoje mnohé obchody konali bez zverejnenia, aby mohli čím viac získať.

V samom Jeruzaleme nemali byť záhrady. Len ako výnimka sa spomína jedna ružová záhrada. Zato hojne záhrad bolo v okolí Jeruzalema, a to aj v tesnej blízkosti, takže keď na severe Jeruzalema robili tretí múr, časť týchto záhrad sa dostala do mesta. (Na severnom múre bola aj brána zvaná Záhradná brána.) Hojne záhrad bolo východne od Jeruzalema v hornom údolí Kidron. Na ceste medzi Jeruzalemom a Betániou bolo mnoho stromov. (Tu bolo aj Betfagé = Dom nezrelých fig.) Na juhovýchode od mesta boli záhrady, ktorých úroda sa zvyšovala krvou z chrámových obetí. Táto krv sa predávala a slúžila ako dobré hnojivo. Západne od Jeruzalema boli niektoré vinice. Ale toto všetko nestačilo kryť potrebu ovocia v Jeruzaleme. Preto aj ovocie prichodilo cez obchod.

Víno do chrámu kupovali z Qeruthinu (medzi Sichemom a Jerichom) a z Atulajimu (severne od Gilgalu). Podľa jednej správy z mišny malo byť víno, určené pre chrám, uskladnené v En-gedi v Judei. Vcelku možno povedať, že víno dodávala Jeruzalemu Judea.

Ale najdôležitejším produktom Judska ostávali olivy. Chrám dostával olej najmä z judskej Tekoy a z Ragabu v Perei. Na ovocnom trhu v Jeruzaleme sa predávali figy, sykomory, zelenina a koreniny. Tieto koreniny boli potrebné najmä v časoch paschy. Vtedy sa predávalo hojne najmä horkých koreninových rastlín, z ktorých sa robila omáčka k veľkonočnému baránkovi. V tomto čase sa predávalo aj hojne vína, lebo aj najchudobnejší mal mať vtedy svoje štyri, rituálne potrebné, poháre vína.

Dovoz zvierat sa riadil predovšetkým zásadou, že do Jeruzalema sa nesmelo voviesť zviera, ktoré nebolo pre Židov požívateľné z dôvodov rituálnej nečistoty. Ani mäso z takých zvierat sa do Jeruzalema doviezť nesmelo. Zo Zajordánska sa privážal dobytok na mäso a kozly, z pobrežia teľce a z pohoria baránky a holubice. Jeruzalem mal niekoľko trhov na zvieratá. A to jednak na profánne zvieratá, jednak na obetné zvieratá. Zvlášť bol trh, kde sa predávali živé zvieratá. Tu sa kupovali najviac zvieratá na tzv. desiatok. Každý zbožný Izraelec bol totiž povinný 1/10 výnosu svojej pôdy a asi aj 1/10 zo zvierat stroviť v Jeruzaleme. To znamená, že v Jeruzaleme predávali časť svojich výnosov a potom z toho prinášali peňažné obete. -Profánnym trhom bol aj trh na mäso (snáď tu sa predávali aj sliepky, ktorých chov bol v Jeruzaleme prv zakázaný, ale v dobe Ježišovej sa tam už sliepky vyskytovali - pozri spev kohúta pri Petrovom zapretí).

Na Olivovej hore pri dvoch cedrách bolo množstvo dobytka, vhodného na obeť. Boli tam na to štyri obchody. Tu bolo možno dostať aj iné predmety, potrebné k obeti (holubice, baránky, ovce, olej a múku.) -Nevieme, kde bolo 300 obchodov s čistými obetnými zvieratami - tento trh sa volal Migdal Ceboajja. Snáď to bolo v blízkosti Jeruzalema. V samom Jeruzaleme sa spomína predaj obetných zvierat len v chráme. Podľa J 2,14 Ježiš našiel tam predavačov volov, oviec a holubov. Táto správa je práve taká vieryhodná, ako aj správa o peňazomencoch v chráme.
Jeruzalem mal pre obchod význam nielen ako veľké mesto, ale aj ako hlavné mesto krajiny, cez ktorú prechádzali dôležité obchodné tepny. Priamou podporou obchodu boli aj potreby kráľovskej rodiny, ktorá žila v Jeruzaleme. A najmä chrám so svojím kultom prispel k zvýšeniu jeruzalemského obchodu.

4. Cestovný ruch

Príchod cudzincov do Jeruzalema býval odvislý od viacerých činiteľov. V celku sem prichodilo veľké množstvo ľudí a to jednak z dôvodov náboženských, jednak z dôvodov obchodných, jednak z dôvodov politických. Každého roku najväčší príliv cudzincov sa začal vo februári a v marci, keď sa skončila doba dažďov. Cez leto až do septembra bol cudzinecký ruch v Jeruzaleme značný. Prirodzene, najväčší príliv bol v čase paschy. V tomto čase prinášali cudzinci do Jeruzalema aj najviac peňazí do chrámového pokladu.

Pútnici neprichádzali do Jeruzalema osamotene, ale vo veľkých skupinách, a to najmä kvôli bezpečnosti na cestách. Možno hovoriť takrečeno o spoločnostiach, ktoré organizovali cesty do Jeruzalema. Cestu do Jeruzalema konali v značnej miere pešo (Hillel starší prišiel pešo z Babylonie do Jeruzalema), alebo na osloch, zriedka na vozoch (Sk 8,26 -). Cesty boli dobré obvykle len tam, kde sa o ne starali Rimania. Pútnici vykonali denne niekoľko desiatok kilometrov, a aj tak im cesta trvala niekedy celé týždne.

V Jeruzaleme boli početné ubytovne, zariadené na prijatie príchodiacich cudzincov. Príslušníkov jednotlivých náboženských spoločenstiev: essénov, farizejov prijímali ich priatelia z ich náboženskej skupiny. Niektoré krajiny mali svoje ubytovne pevne stanovené. Najťažšie bolo dostať ubytovanie v dobe sviatkov. Len významné kniežacie rody mali v Jeruzaleme svoje zvláštne domy (Herodes Antipas z Galilei, kniežacia rodina z Adiabeny). Vo svete sa považovalo za jeden z desiatich Božích divov, že v čase sviatkov nakoniec všetci sa mohli ubytovať. V celom Jeruzaleme boli napchatí pútnici, len chrám im nebol obydlím, lebo tam nikto nesmel ísť „s palicou, s bežnou obuvou alebo zaprášenými nohami". I v blízkom okolí bývali pútnici (okrem miest, kde boli hroby). Stany pútnikov boli hojné aj v údolí Kidron. Sám Ježiš Kristus pred svojím ukrižovaním nèspával v Jeruzaleme, ale asi v Betánii (Mt 21,17; Mk 11,11). Že do Jeruzalema prichodili na sviatky Židia naozaj z celého sveta, je zrejmé najmä z udalosti zoslania Ducha svätého na apoštolov v 50. deň po vzkriesení Kristovom. V Sk 2,8 - 11 je výpočet krajín, z

ktorých Židia a prozelyti boli v chráme: Parthovia, Medovia, Elamiti, Mezopotámci, Judejci, obyvatelia z Kappadokie, Pontu, Ázie, Frygie, Pamfylie, Egypta, Lybie, Kyrenaiky a Ríma, Kréti, Arabi. Tento výpočet nie je prehnaný, lebo v Jeruzaleme naozaj sa našli Židia zo všetkých končín sveta. Filo spomína, že v očiach Židov Jeruzalem bol nielen hlavným mestom pre Židov z Judska, ale z celého sveta.[4]

Z literatúry je dokázaný styk Jeruzalema s krajinami od Gálie a Germánie počnúc, až po najvýchodnejšie časti ríše rímskej. Cisár Augustus venoval Herodesovi Veľkému osobnú stráž egyptskej Kleopatry, ktorá pozostávala zo 400 Gallov. Tí bývali v Jeruzaleme. Pri pohrebe Herodesa spomínajú sa títo Gallovia spolu s Thračanmi a Germánmi. Či ostali aj ďalej v Jeruzaleme, nedá sa zistiť.

Od r. 6 po Kr., keď sa Judea stala rímskou provinciou, prirodzene sa prehĺbil styk s Rímom. V Jeruzaleme bola rímska posádka (cohors miliria equitata - pod velením tribúna). Inak vojsko rímske bolo v Caesarei a do Jeruzalema prichádzalo obvykle len s prokurátorom, najmä v čase sviatkov.

S Gréckom boli čulé styky už v 1. storočí pr. Kr., keď sa spomínajú Aténčania, ktorí sú v Jeruzaleme, a ktorí sprostredkovali oficálny aj súkromný styk medzi Jeruzalemom a Aténami. Medzi Herodesovými žoldniermi boli početní Thračania a na jeho dvore mal dôležité postavenie Lakedaimončan Eurykles. Dokladom o stretnutí sa Grécka a Jeruzalema je aj Pavlova kolekta, ktorú priniesol z Grécka do Jeruzalema. -Židia z Ázie boli v Jeruzaleme spojení s inými helenistami v spoločnej synagóge. Boli to práve títo Židia z Ázie, ktorí pri prinesení kolekty Pavla spoznali v chráme a chceli ho lynčovať (Sk 21,27). Snáď pochodili z Efezu. -Medzi sprievodom Herodesových princov spomína sa aj obyvateľ ostrova Kos Evaratus. Z tohoto ostrova tiež prichodili peniaze do Jeruzalemského chrámu. Z malej Ázie temer zo všetkých krajín máme doklady o stykoch tamojších obyvateľov s Jeruzalemom. Medzi nimi sú pre nás významné styky s Kilikiou, keďže dôsledkom týchto stykov sa dostal Saul z Tarzu do Jeruzalema. Židia z Kilikie mali snáď aj svoju synagógu v Jeruzaleme.

Od čias asýrskeho (722) a babylonského (597 - 586) zajatia boli styky Jeruzalema s Mezopotámiou a Babyloniou prirodzené. V niektorých obdobiach pri týchto stykoch Jeruzalem nevystupoval ako učiteľ, ale práve židovstvo v Babylonii utváralo základné hodnoty pre Izrael. Jeho duchovná výška bola vyššia ako duchovná vyspelosť Jeruzalema. V r. 37 - 36 pr. Kr. sa spomína babylonský Žid Ananel ako veľkňaz v Jeruzaleme. I slávny učiteľ Hillel bol z Babylonie. Ale aj okrem množstva kňazov a rabínov, ktorí pochodili z Babylonie, boli v Jeruzaleme Babylonci - ako o tom hovoria rozličné zápisy z doby novozmluvnej. O pútnikoch z Mezopotámie čítame, že do Jeruzalema prichodili v tisícoch, keď sa predtým stretli v Neérde a v Nisibise, kde zložili peniaze pre chrám a potom ich spoločne niesli do Jeruzalema. Čítame však aj to, že obete prvotín z Bábelu nebývali prijímané z dôvodov kultickej nečistoty.

Z krajiny Parthov bola to najmä rodina kniežat z Adiabeny, ktorá udržiavala styky s Jeruzalemom. Kráľ Monobazus mal v Jeruzaleme palác, ako aj jeho matka kráľovná Helena. Mišna tvrdí, že kráľovná Helena po sedemročnom nazarejstve prišla do Jeruzalema. A Adiabenčan Chageiros bojoval v čase pádu Jeruzalema na strane Židov.

Zo všetkých mimopalestínskych zemí najviac Židov mala Sýria. Zo Sýrie sa prijímali aj prvotiny. V čase začiatku novmesiaca vysielali z Jeruzalema poslov, ktorí v Sýrii ohlasovali sviatky. Jeruzalemské synedrium malo úzky vzťah k synagógam v Damasku (pozri povolenie Saulovi chytať kresťanov v Damasku). Styk Sýrie s Jeruzalemom sa dokázal aj v prvotnom kresťanstve, keďže Jeruzalemskí a Antiochejskí kresťania boli v stálom kontakte.

---

[4] Foerster, 228-229 cituje zo zaujímavého listu, ktorý napísal Agrippa I. cisárovi Caligulovi: "O svätom meste musím niečo povedať. Ono je mojou otčinou a je metropolou nielen jednej zeme, Judska, ale aj mnohých iných krajín a to pre vysťahovalcov, ktorí z neho vyšli do susedných zemí Egypta, Fönicie, Sýrie a Colosyrie, ale aj do ďalej položených krajín, do Pamfýlie, Cilicie, do veľkej časti Malej Ázie až po Bithyniu a do rohov Pontu, aj do Európy, Tesálie, Boetie, Makedonie, Attiky, Argosu, Korinthu a do mnohých častí Peloponézu. A nielen pevnina je plná židovských sídlišť, ale aj hlavné ostrovy: Euboia, Kypros, Kréta" / ďalej spomína Agrippa ešte Babylon - nemenuje Rím, lebo o tom cisár vedel, že tam je silná kolónia Židov.

Do Jeruzalema prichádzalo oddávna aj mnoho Arabov, čo bolo následkom častého vojensko-politického styku s Arábiou. Nová zmluva spomína kráľa Aretesa IV., ktorý v tom čase vládol v Damasku.

Veľkú úlohu pri cudzineckom ruchu v Jeruzaleme hral vždy Egypt zo svojou početnou židovskou kolóniou. V Jeruzaleme sa egyptskí Židia počítali k helenistom. Ich synagóga sa menovala: Synagóga alexandrincov. Herodes urobil Šimona, syna egyptského Žida Boethosa veľkňazom, aby sa mohol oženiť s jeho dcérou Mariamne. Z tejto rodiny bolo potom ešte päť veľkňazov. V Jeruzaleme si egyptských Židov pomerne vysoko vážili. Určite boli vo vyššej úcte ako Židia babylonskí. -Do Jeruzalema sa dostal aj egyptský Filo. V Egypte bol založený aj židovský chrám v Leontopolise, ktorého kňazi nesmeli však v Jeruzaleme vykonávať nijakú službu v chráme. Nositeľom jedného z mesiášskych pohybov v Jeruzaleme bol istý Egypťan, ktorý okolo seba zhromaždil 4 000 zelotov (podľa Sk. 21,38 - podľa Jozefa bolo ich až 30 000). Chcel ich viesť z Olivovej hory proti múrom Jeruzalema.

Cudzinci prichodili do Jeruzalema aj z Etiopie. Dokladom toho sú Sk 8,26.

Na Jeruzalemskom kulte bola prirodzene najviac zainteresovaná Judea, z ktorej prichodil vždy najväčší počet návštevníkov do Jeruzalema, a z ktorej sa tvorila aj najväčšia časť obyvateľstva Jeruzalema. I kňazi Jeruzalemského chrámu bývali v Judsku, roztrúsený po vonkove. Len niektorí z nich, najmä veľkňazi, bývali priamo v Jeruzaleme. Je známe, že napr. Matatiáš, z ktorého rodu povstali Makabejci, býval v Modeine. V L 10,31 sa spomína kňaz na ceste z Jeruzalema do Jericha. Podľa Origenesa najmä obec Betfágé bola miestom, kde bývali mnohí kňazi. Zdá sa, že Judea bola podelená na 24 oblastí, ktoré vysielali kňazov do chrámu podľa tried, v ktorých sa mali striedať v chrámovej službe. V čase sviatkov ostávalo len niekoľko ľudí v judských mestách a dedinách, všetci temer odišli do Jeruzalema. To malo svoj náboženský, ale aj politický dôvod, lebo sviatky boli vždy spojené so stupňovanými mesianistickými očakávaniami. Nie je vylúčené, že mesianistické pohyby, ktoré boli vari silnejšie v Galilei, prenášali sa odtiaľ v značnej miere aj do Judska. Bolo pri tom dôležité, že aj pre Galilejčanov platila zásada, že Mesiáš má vystúpiť v súvise s Jeruzalemom. Preto aj ich zraky boli stále upreté na Jeruzalem.

Jeruzalem bol predsa miestom židovského kráľa v minulosti. Preto aj budúceho židovského panovníka čakali v tomto meste. I v dobe novozmluvnej bol Jeruzalem stredobodom židovskej politiky, pričom nebola tu len herodesovská politika v popredí, ale aj politika typicky židovská, reprezentovaná najvyššou židovskou radou, synedriom. Právomoc synedria sa rozprestierala na všetkých Židov na svete, i keď nútiace prostriedky smelo synedrium používať vlastne len v Judsku. Synedrium pôsobilo však akoby politickým zastúpením Judska a jeden jeho výbor bol aj rozhodujúcim vo finančných otázkach Judska. Súčasne synedrium bolo najvyššou súdnou inštanciou pre Judsko. V čase sviatkov prichádzal do Jeruzalema súdiť aj rímsky prokurátor.

Do Jeruzalema mal dôjsť každý Žid na tri hlavné sviatky. Ale pre ďaleko bývajúcich a pre chudobných boli úľavy v tom, že aspoň raz do roka mali prísť (prípadne aspoň raz v živote). Len ťažko možno určiť, koľko pútnikov bývalo v Jeruzaleme v dobe sviatkov. Najmä pod vplyvom Jozefa Flavia sa zvykli uvádzať veľmi vysoké čísla i o počte pútnikov i o počte obyvateľov Jeruzalema. (Josefus spomína milión). Podľa veľkosti miesta, kde sa zabíjali obetné zvieratá paschy, možno vypočítať, že na sviatky paschy sa zabilo asi 18 000 obetných zvierat. Každé obetné zviera bolo vtedy určené pre rodinný kruh, pri ktorom môžeme počítať priemerne 10 osôb. Tým by sme dostali počet ľudí sláviacich v Jeruzaleme paschu asi 180 000. Z toho asi 55 000 bolo obyvateľov Jeruzalema, takže vyše 125 000 pripadá na prišlých pútnikov, ktorí na sviatky paschy do Jeruzalema prichádzali. Pravda, toto sa z roka na rok menilo. Aj tak je príznačné, že počet pútnikov určite na sviatky ďaleko prevyšoval počet domáceho obyvateľstva v Jeruzaleme.

5. Sociálne rozvrstvenie obyvateľov Jeruzalema

a) Vrstva bohatých

V Jeruzaleme boli podobné veľké sociálne rozdiely ako v celom oriente. Popri pomerne malej skupine boháčov bola vrstva stredne zámožných a potom veľká skupina chudobných. Na tomto rozdelení sa jasne odráža všetok nespravodlivý spôsob rozdelenia imania v starej dobe.

Medzi bohatými v Jeruzaleme na prvom mieste treba spomenúť kráľa s jeho dvorom. Najmä išlo o Herodesa Veľkého, ktorý vybudovaním svojho kráľovského dvora v Jeruzaleme súčasne dal Jeruzalemčanom obraz skutočnej nádhery helenistického prepychu. Odrazilo sa to ako na veľkom počte dvoranov, tak i na stavbách, ktorými ozdobil Jeruzalem, a konečne aj na mnohých slávnostiach a slávnostných hrách, ktoré pravidelne v štvorročných intervaloch v Jeruzaleme usporadúval.

Kráľovský dvor bol obklopený telesnou strážou. Spomíname ju preto, lebo Herodesova telesná stráž bola veľmi početná, keďže mohol z nej poslať 500 mužov na pomoc Augustovi. Boli to Tharčania, Germáni a Gallovia. Gallovia z Herodesovskej stráže patrili predtým Kleopatre a bolo ich asi 400. -Ochranou domu boli aj vrátnici, ktorí sa už počítali k 500 služobníkom kráľovského dvora. Boli to otroci, aj prepustenci, boli medzi nimi aj eunuchovia. Na dvore bol značný počet komorníkov, poverených rozličnými funkciami (napr. pohárnici, holiči a lekári). Z vysokých kráľovských úradníkov treba spomenúť kráľovho tajomníka, pokladníka, vychovávateľa princov. Synovia týchto vychovávateľov vyrastali spolu s princami (ako SYNTROFOI - pozri Manahen, Sk 13,1). Pri samom kráľovi bol jeho SÓMATOFILAX menom Korinthos, ktorý bol jedným z najvyšších úradníkov dvora. Na dvore žili a z prepychu dvora ťažili početní „príbuzní a priatelia". Niektorí z nich vošli do dejín ako dvorní filozofi (Nikolaus z Damasku), finančníci (Ptolemaios), rečníci (Eirenaios). Na dvore boli stále hostia, niektorí veľmi dlho, ba takrečeno trvale.

Helenistický charakter Herodesovho dvora nebol na prekážku jeho mnohoženstvu. Nevieme, koľko žien bolo v kráľovskom háreme. Mišna spomína, že ich mohlo byť 18, iné údaje udávajú až 48. Herodes Veľký sám mal 10 žien, pričom meno kráľovnej nosila len jedna, Mariamne, ktorá mala svojim hasmaneovským pôvodom potvrdzovať legitímnosť Herodesovej vlády.

Aj keď boli kráľovské príjmy značné, (Herodes Veľký mal príjem z daní asi 800 talentov, Herodes Agrippa I. dokonca asi 1 000 talentov), nestačilo to na krytie výdavkov dvora. Preto kráľ sa zúčastňoval na rozličných výnosných podnikoch (mal napr. medené bane na Kypre, ktoré mu pridelil Augustus r. 12 pr. Kr.)

Kráľovský dvor bol vzorom prepychu pre niekoľko zámožných rodín Jeruzalemských. Ich prepych sa dokazoval v obliekaní, v hostinách, vo vlastnení viacerých žien, vo veľkých venách, ktoré dostávali dcéry týchto rodov. Najokázalejší býval prepych pri hostinách, na ktorých boli nielen vyberané a drahé jedlá a nápoje, ale aj najluxusnejšie nádoby, krásou ktorých sa niektoré rodiny priam pretekali. Na zdôraznenie svojej veľkorysosti pozývali občas bohaté rodiny k svojim stolom okrem zvláštnych hostí aj Jeruzalemský ľud (známe je pohostenie „celého" Jeruzalema po smrti Herodesa Veľkého - pozri Ježišovo podobenstvo o pozvaných na veľkú večeru L 14,21; Mt 22,9).

K týmto bohatým patrili veľkoobchodníci, majitelia pozemkov, nájomníci daní a majitelia rent. K nim patrila aj kňazská šľachta. Známy bol dom a dvor veľkňaza Annáša aj Kajfáša (o prepychu veľkňazského rodu svedčí správa, že Martha z veľkňazského rodu Boethosovho si dávala v deň zmierenia vystlať cestu z domu až ku chrámovým dverám drahými kobercami). Veľkňazský úrad vyžadoval, aby veľkňazom bol boháč, lebo niektoré úkony a výdavky pri nich musel veľkňaz hradiť zo svojho majetku (napr. obeť v deň zmierenia). Veľkňazi mali príjmy najmä z povinných desiatok, ktoré ich úradníci vymáhali neraz vydieračskými metódami. Ale aj ich osobné majetky bývali obrovské (Eleazar ben Charsom zdedil 1 000 dedín a 1 000 lodí a mal toľko otrokov, že tí všetci ani nepoznali svojho pána).

Úžasné bohatstvo týchto Jeruzalemských občanov bolo v národe príslovečné a boháčov chránilo pred davom chudobných a hladujúcich len povedomie, že už samo vlastnenie bohatstva je dokladom o Božom požehnaní (a teda dobrota) patričného boháča. Toto zneužitie náboženstva v službách bohatých bolo z najohavnejších zatemnení Božieho vyjavenia v Izraeli.

b) stredné vrstvy

Ku stredným vrstvám môžeme v Jeruzaleme počítať remeselníkov, ktorých príjmy boli, pravda, veľmi rozmanité. Sú správy o pomerne bohatých remeselníkoch, ale ich bohatstvo nebolo pravidlom. Časť obyvateľstva zamestnaná pri chráme, mala tiež dostačujúce príjmy. Kultický

význam Jeruzalema bol stálym zdrojom prijmov najmä pre tých, čo prenajímali miestnosti pútnikom. Nájomníci nielenže dostávali nájomné za prenajatie miestnosti, ale mávali aj podiel na hostinách, ktoré ich hostia v Jeruzaleme poriadali (kultické hostiny) a najmä veľký býval ich zisk z kože obetných zvierat, ktoré nezriedka i násilne pútnikom odnímali. Značný príjem mali z predaja potravín pútnikom, z predaja vína, ako aj zo všetkého, čo patrilo k pripraveniu obetí a kultických hostín (najmä paschy). Tu mali zdroj obživy aj všetci menší obchodníci v Jeruzaleme.

Ku strednej vrstve obyvateľstva môžeme počítať aj nižšie kňazstvo, ktoré bolo skôr chudobné ako bohaté. Keby dostávali všetky príjmy, ktoré im podľa zákona patrili, mohli nižší kňazi získať značné bohatstvo. Ale desiatky, dane a obete podľa zákona prinášali v skutočnosti len zbožní. Mnohí tak nerobili, ani keď si kňazi patriace im poplatky dôrazne vymáhali. Väčšina týchto kňazov bývala mimo Jeruzalema, kde mali nejaký malý pozemok, ktorý im doplňoval príjmy. Ale aj tak Josefus spomína, že časť kňazov umierala hladom. Aj Filo, ktorý obvykle chváli Židov pre ich poslušnosť Mojžišovmu zákonu, musel priznať, že kňazi by sa len vtedy mali dobre, keby ľahostajnosť ľudí nezmenila zákonné predpisy na neúčinné pravidlá.

Stredné vrstvy Jeruzalemské tvorili základ Jeruzalemského „ľudu", ktorý býval vo svojich náhľadoch formovaný národnými a náboženskými vodcami.

c) Chudobní

Pán Ježíš hovorí v Mk 12,41 - 44; L 21,1 - 4 o Jeruzalemskej vdove, ktorá mala len dva lepty, t.j. štvrtinu asu ako svoje imanie, a aj to dala do chrámovej pokladnice. Neišlo mu o zobrazenie biedy tejto ženy, ale o jej obetavosť. No, zdá sa, že obraz jej biedy je tu správne vykreslený, a že je to dosť typický pre značnú časť obyvateľov Jeruzalema. Veď v Jeruzaleme bolo veľmi mnoho chudobných, ktorí nemali temer žiaden alebo len minimálny príjem. Spomína sa muž, ktorý si chytaním holubov denne zarobil len pol denára, čo už nestačilo na vyživenie sa.

Ku vrstve chudobných patrili v Jeruzaleme predne otroci. Nemáme celkom presný obraz o stave otroctva v Jeruzaleme v dobe novozmluvnej. Ale keďže v Jeruzaleme bol kameň, na ktorom vyhlasovali cenu predávaných otrokov, je zrejmé, že aj v tomto meste bolo otroctvo naozaj bežné. A zas išlo o dva druhy otrokov: o Židov a o pohanov. Židovskí otroci boli zväčša otrokmi pre chudobu. V Jeruzaleme sa často spomínajú prepustenci. Podľa zákona Mojžišovho malo dochádzať k prepusteniu otrokov pri jubilejnom roku. Ale tento zákon býval všelijako obchádzaný a najmä je príznačné, že mnohý otrok po takomto prepustení pre chudobu sa opäť vracal do otroctva. V niektorých domoch mali otroci pomerne dobré postavenie. Veď je známe, že niekedy určovali aj otrokov na zabitie veľkonočného baránka, čím sa dokazovalo, že sa na otroka pozerá ako na člena rodiny.

Viac ako otrokov bolo v Jeruzaleme chudobných nádeníkov, ktorí zarábali len veľmi málo. Jeden denár so stravou býval najobvyklejšou mzdou. Najhoršie však bolo, keď nádeník nemohol v Jeruzaleme zohnať prácu, čo sa stávalo dosť často.

Ku vrstve chudobných môžeme v Jeruzaleme počítať aj skupinu ľudí, ktorí boli priamo odkázaní na podporu iných ľudí. K takým patrili vo väčšine rabíni, ktorí v niektorých dobách mali zakázané zadovažovať si obživu prácou. Vieme síce, že v Talmude vyše 100 rabínov sa spomína ako remeselníci, ale v dobe novozmluvnej sa ešte často uplatňoval spomenutý zákaz zárobku rabínov, takže boli odkázaní na podporu iných ľudí, najmä svojich žiakov. Bola to úplne dobrovoľná podpora. Mnohí len - len že neboli nútení žobrať. Vieme o dvoch žiakoch rabban Gamaliela II., ktorí boli preslávení svojou múdrosťou a nemali čo jesť a čím sa obliekať. Slávny rabbi Aqiba nemal nikdy toľko, aby mohol svoju ženu potešiť nejakým šperkom. To sa spomína ako doklad jeho chudoby.

V dobe Ježišovej časť obyvateľov Jeruzalema sa živila priamo žobraním. Už vtedy nachodia sa stopy po simulantoch, ktorí predstierali nemoc, úrazy, aby mohli žobrať. Žobráci sa sústreďovali najmä okolo posvätných miest, najviac okolo chrámu. Žobráci nemali povolený prístup do chrámu v každej dobe (pozri 2 S 5,8). Ani všetci žobráci nesmeli do chrámu prichodiť. Napr. nesmeli tam ísť.chromí (tí smeli byť iba vo vonkajšom dvore - pozri Sk 3,8 - chromý ležal ešte na dvore pohanov). Všetkým chudobným sa žilo v Jeruzaleme horšie ako na vonkove, lebo ceny boli v Jeruzaleme vyššie.

K chudobe obyvateľov Jeruzalema prispeli aj niektoré zvláštne udalosti, pri ktorých hlad, nemoc, živelné pohromy ochudobňovali v Jeruzaleme najmä tých, čo mali málo. V dobe od Makabejských vojen po zbúraní Jeruzalema spomínajú sa najmä tieto kritické chvíle v Jeruzaleme:

a/ Pri obľahnutí Jeruzalema Antiochom V. Eupatrom (163 pr. Kr.) zväčšila sa bieda v Jeruzaleme tým, že bol sobotný rok, v ktorý pôdu neobrábali. Trpeli tým obľahnutí, aj obliehatelia.

b/ Okolo r. 65 pr. Kr. bola veľká suchota. Až do marca, kedy sa už mala končiť doba dažďov, nebolo dažďa. Na modlitby došiel dážď, lenže ten bol zase taký prudký, že časť obyvateľstva sa musela zachraňovať na výšinách chrámu.

c/ Po pasche r. 65 pr. Kr. orkán zničil ovocie v celej krajine.

d/ Obľahnutie Jeruzalema Herodesom r. 37 pr. Kr. bolo tiež v sobotný rok, čo nadlho zvýšilo biedu v meste.

e/ R. 31 pr. Kr. bolo zemetrasenie, ktoré zničilo najmä časť dobytka v krajine.

f/ Po popravení kráľovny Mariamne (29 pr. Kr.) vypukla v krajine nebezpečná epidémia.

g/ V r. 25 pr. Kr. bol veľký hlad zapričinený najprv suchotou a tak neúrodou, potom epidémiou, ďalej vystatím druhej úrody a nakoniec sa prejavil ešte aj nedostatok šiat, lebo ovce pohynuli.

h/ Veľký hlad bol v Palestíne za Claudia (41 - 54) v rokoch 44 - 48. Tento hlad spomínajú aj Skutky ap. 11,28, lebo sa dotkol kresťanov, žijúcich v Jeruzaleme.

i/ Pred r. 66 po Kr. bol v Jeruzaleme nebezpečný nedostatok vody. Súviselo to najmä s malým počtom dažďov.

j/ V lete r. 69 nastala tiež nebezpečná suchota. Bieda sa zvýšila nielen samou vyčerpávajúcou vojnou, ale aj tým, že bol práve sobotný rok, ktorého výskyt v časoch vojnových znamenal pre Židov vždy nevýhodu.

Všetky spomenuté kritické úkazy sa odrazili predovšetkým na chudobných vrstvách Jeruzalema. Môžeme povedať, že postupne zvyšovali biedu veľkého počtu obyvateľov.

V Jeruzaleme sa konali síce niektoré pokusy o odstraňovanie biedy, ale tie sa zväčša týkali len tej časti chudobných, ktorá pochádzala z kňazských rodín. Čiastočne len pútnici znižovali biedu Jeruzalemčanov. Mesto, ktoré navonok bolo jedinečnou ukážkou nádher, skrývalo vo svojich múroch príliš mnoho biedy a úbohosti, než aby pomenovanie „sväté“ mesto znamenalo natrvalo potešenie pre jeho obyvateľov.

B. ALEXANDRIA

Veľké mesto Alexandria, v delte Nílu, pomenované podľa svojho zakladateľa Alexandra Veľkého hralo významnú úlohu v novozmluvnej dobe. Bolo to po Ríme najväčšie mesto ríše rímskej. Vo svojich piatich mestských štvrtiach malo do milióna obyvateľov. Z toho bolo asi 300 000 slobodných obyvateľov, ostatok boli otroci. V meste žila veľmi početná a veľmi vplyvná skupina Židov. Im patrili celé dve štvrte v meste. Preto Alexandria mala prirodzene veľký význam nielen pre udalosti v ríši rímskej, ale aj pre všetko, čo súviselo so židovstvom (a od polovice 2. storočia po Kr. malo mesto veľký význam aj pre kresťanstvo).

Alexandria leží na pomerne úzkom pruhu zeme v delte Nílu. Tento kus zeme oddeľuje jazero Mareotis od pobrežia Stredozemného mora, čiže Alexandria leží medzi vodami. Keď r. 332 Alexander zakladal toto mesto, dobre vybadal, že tu môže byť vybudované stredisko vývozu z celého Egypta. Pred založením mesta bolo tu niekoľko menších osád (Kanopos na východe a Rhakotis na západe). Pôvodne tu nebolo vhodného prístavu, ale potom sa vybudovali dva prímorské prístavy ako aj prístavné mesto na jazere Mareotis. Hlavný prístav bol na východ od úzkej šije zeme, ktorí vedie na ostrov Faros a menoval sa Heptastadion. Západne od tejto šije bol prístav Eunostos, ktorý bol veľmi vhodný i pre vojnové lode. Na ostrove Faros bol známy maják, ktorého vznik sa viaže s menom Kniďana Sostratosa, a ktorý bol považovaný za jeden z divov sveta.

Samo mesto bolo budované podľa vopred veľmi dôsledne premysleného stavebného plánu, čo v onej dobe bolo zriedkavosťou. Ulice boli jednak v smere západnovýchodnom (to bola aj hlavná ulica idúca od Slnečnej brány - pôvodná porta Canopica, čiže Kanopos sídliska pred založením

vlastnej Alexandrie - k bráne Mesačnej), jednak kolmo na ne boli kratšie ulice v smere severojužnom. Na hlavnej dlhej ulici bolo gymnázium a stĺporadie s obchodmi. V Alexandrii bolo známe Museion a knihovňa, a to pri východnom prístave. Tam boli aj obrovské sklady, ktoré mali veľký význam pre obchod so zbožím, ktoré išlo z Egypta do celej rímskej ríše. Mesto malo početné parky, hippodrom, divadlo a vôbec všetko, čo náležalo k typicky helenistickým mestám.

V Alexandrii bolo niekoľko krásnych chrámov, čo súviselo s rozmanitosťou náboženského zamierenia obyvateľov mesta. Známa kolonáda Pompeiova z čias Diokletianových bola v blízkosti chrámu Serapisovho. Významný bol chrám Augustov. V kresťanskej dobe pribudlo tam hodne kresťanských chrámov, ktoré okrem iného boli aj dokladom vysokého stupňa umenia v Alexandrii. Žiaľ, zo starých pamiatok sa zachovalo len málo, lebo mesto sa stále obnovovalo a pritom sa staré pamiatky zväčša nešetrne ničili.

Náboženský sprvoti malo mesto charakter miest gréckych (Rhakotis). Preto boli tu chrámy gréckych olymských bohov od Zeusa až po Poseidona, ale aj chrámy mysterijných božstiev. Prirodzene pod vplyvom Egypta sa tu uplatnil vo zvýšenej miere kult Izidin, najmä keď došlo k spojeniu tohoto kultu s kultom Apisovým a vznikol kult Sarapisa. Sarapis bol v dobách vrcholu rímskej ríše považovaný za hlavné ochranné božstvo Alexandrie. Sarapisov chrám bol v Alexandrii až do roku 391, keď ho kresťania zbúrali. -Istým druhom kultu vladárov bolo uctievanie zakladateľa Alexandrie Alexandra Veľkého, čo sa spájalo s božskou poctou Ptolemajovcov a potom s poctou cisárovi preukazovanou.[5] Bolo celkom prírodzeným javom, že v takom svetovom meste, ako bola Alexandria, došlo ku značnému premiešaniu rozličných kultov, z čoho vznikli čiastočne úplne nové podoby týchto kultov. Značné spájanie kultov s mágiou, čo bolo opäť v Egypte pochopitelné, zaviedlo mnohé z kultov do takých extrémov, že v Alexandrii sa stretáme už v 3. storočí pr. Kr. priamo s odporom proti náboženstvu. Vzdelanci sa začali oddávať skôr filozofii, najmä stoickej a kynickej.

Ku obrazu náboženského zamierenia Alexandrie patrí poukaz na úlohu Židov v meste, kde bol vyhotovený preklad LXX. V Alexandrii občas vypukli antisemitské búrky, čo súviselo aj s tým, že Židia boli mnohokrát chránencami Ríma, čo bolo urážkou v očiach Alexandrijcov. Tu v Alexandrii pôsobil v 1. storočí aj veľký židovský filozof a teolog Filo, stojací proti Alexandrijcovi Apionovi. Tu hral významnú úlohu aj rímsky miestodržiteľ Tiberius Július Alexander, pôvodom Žid.

Pre celú ríšu rímsku platilo občianstvo mesta Alexandrie ako veľmi významné, ba bývalo predpokladom pre rímske občianstvo. To sa týkalo mnohých národnosti, ktoré v Alexandrii bývali (od černochov cez Číňanov a Indov až po Germáncov). Známe boli zvláštne záujmové zväzy a spolky, ktoré v Alexandrii boli veľmi početné a významné svojím pôsobením aj mimo mesta. - Zaujímavé bolo, že v meste mali veľký plyv ženy /od kráľovnej až po otrokyne/.

Keďže Alexandria bola hlavným mestom Ptolemaiovcov, bol v nej celý kráľovský dvor, kráľovskí radcovia. Všetko politické rozhodovanie Egypta sa dialo v tomto meste. Keď moc v Egypte prevzali Rimania, v Alexandrii sídlil miestodržiteľ, ktorý mal vcelku práva Egyptského kráľa. Blízko mesta bol veľký tábor rímskych vojakov. V Alexandrii sa razili zvláštne cisárske peniaze (až do r. 296 po Kr.) s obrazom cisára, alexandrinských stavieb a so symbolom mesta Alexandrie (ženská postava). Toto všetko dávalo Alexandrijcom zvláštne sebavedomie jednak v pomere k Egyptu, jednak v pomere k celej ríši rímskej, ktorej obilnicou sa Egypt stal a ktorá dostávala bohatstvo Egypta práve cez Alexandriu.

V Alexandrii bolo stredisko účenosti, čoho dokladom bola najmä jedinečná knihovňa, múzeum a istý druh akadémie vied. V tejto akadémii v podobe spolku združovali sa významní duchovní pracovníci. V Alexandrii prekvítala napr. filozófia (Aristarch, Aristofanes), geológia (Eratosthenes), lekárstvo, astronómia (Aristarch s názvom heliocentrickým), zoológia a botanika (najmä za Ptolemaiovca Filadelfa). Básnictvo Alexandrijcov bolo preslávené najmä Apolloniom a

---

[5] Schubart v RAC 1. 282 spomína, že Kleopatra začala so stavbou Caesarea-Sebasteiona, kde mal byť uctievaný aj Antonius.

Kallimachom. Umenie v Alexandrii bolo typicky helenistické, žiaľ o presnej podobe mnohých stavieb sa vie dnes už len veľmi málo.

Jedinečné položenie Alexandrie v delte Nila ju priamo predurčovalo k obchodu. Už od čias faraóna Necho jestvoval kanál od Nila k Červenému moru. Alexandria mala vzťah k celej známej Afrike, Arábii a východu vôbec. Obchodovalo sa ako po mori, tak aj po vnútrozemských cestách, ako aj v meste samom. Na ostrove Faros zriadili Rimania akúsi colnú „pasovú" kontrolu, čím získali nielen prehľad o pohybe cudzincov v Alexandrii, ale najmä značné príjmy. -V Alexandrii sa obchodovalo so všetkým možným. Išlo o výrobky celého Egypta, ale aj o výrobky samého mesta Alexandrie. Z týchto boli známe najmä textílie a koberce. Svetoznámi boli alexandrijskí zlatníci a výrobcovia sklenených ozdôb. Keďže v blízkosti Alexandrie boli zdroje pre výrobu papyrusu, tento priam monopolne bol vyvážaný z Alexandrie do celého sveta okolo Stredozemného mora. V meste bolo mnoho robotníkov a problém mzdy sa odráža na utvorení spolku podnikateľov proti zvýšovaniu mzdy.

Alexandria mala veľký význam pre kresťanstvo, i keď skutočne dokázané záznamy o pôsobení cirkvi v Alexandrii máme až z 2. storočia. Skutky ap. spomínajú Apolla z Alexandrie; podľa legendy Marek tam založil cirkevný zbor. V Alexandrii boli významné strediská kresťanských gnostikov, ale aj odpor oficiálnej cirkvi proti ním. Pre kresťanskú teológiu bolo tu významné pôsobenie Clementa Alexandrijského a Originese. Tu vznikla celá teologická škola, zvaná alexandrijská, ktorá mala svoje zvláštne teologické razenie a silne vplývala na vývoj v kresťanstve vôbec (tu bol neskôr biskupom Athanasius).

C. ANTIOCHIA / V SÝRII /

V staroveku malo 16 miest meno Antiochia. Najvýznamnejšie z nich bolo veľkomesto Antiochia Sýrska, ležiaca na rieke Orontes.[6] Bolo to mesto, v ktorom podľa údajov zo starej doby bolo vyše pol milióna ľudí (niektorí hovoria až o 800 000 obyvateľoch), a pritom nie je isté, či do počtu sú započítaní aj otroci, ktorí tvorili asi tretinu obyvateľstva tohoto mesta. Antiochia ako mesto ležiace medzi pohoriami Libanon a Taurus pri rieke, ktorá vytvárala prírodzenú cestu od pobrežia Stredozemného mora do vnútrozemia, malo jedinečné podmienky k obchodu a tak aj k bohatstvu. Od Stredozemného mora bolo mesto vzdialené asi 30 km (malo svoj prístav Seleukiu) a tvorilo prechod z Malej Ázie do Sýrie (posledným priesmykom pylae Syriae) a súčasne bolo východiskom pre cesty do Mezopotámie a do Perzie. Preto v dobe novozmluvnej toto mesto vyrástlo na tretie mesto ríše rímskej po Ríme a Alexandrii. Výhodná poloha ho ostatne už prv predurčila za sídlo Seleukidovcov, z ktorých Seleukos I. Nikator mesto založil.[7] Od r. 64 pr. Kr. s celou Sýriou patrila Antiochia k ríši rímskej a od r. 27 pr. Kr. bola cisárskou provinciou. V meste odvtedy sídlil rímsky legát.

Obyvateľmi mesta boli prevažne Sýrčania, ale asi 10 percent obyvateľstva tvorili v starej dobe Židia. Tí tu mali i viaceré synagógy a boli známi svojou účinnou misijnou činnosťou. takže získavali početných prozelytov (pozri Sk 6,5)[8]. Boli tu aj skupiny Peržanov, Arménov a Arabov popri veľkej gréckej skupine, ktorá v značnej miere udávala smer kultúrneho vývoja mesta, čo súviselo s poslaním Grékov v dobe helenizácie vôbec. Grécka reč bola v Antiochii ako temer všade v ríši rímskej rečou popredných vrstiev, vzdelancov. Celý ráz mesta bol typický helenistický. Nielenže tu boli stavby, ktoré svedčia o duchu helenizmu (divadlo, amfiteáter, športový štadión), ale boli tu aj známe filozofické školy, pôsobiace v duchu helenizmu. Ďalej v Antiochii boli slávne strediská lekárske a strediská vyučovania rečníctva. V celom svete bola známa trojprúdová, široká

---

[6] V novej zmluve sa spomína ešte Antiochia Pisidská, ktorá bola významným obchodným strediskom v Malej Ázii, a ktorú Pavel navštívil na svojej 1. misijnej ceste a založil tam cirkevný zbor, ktorý mal značný význam pre celé okolie a misijnú prácu v Malej Ázii - pozri Sk 13. V tejto Antiochii žili aj Židia, ktorí sa postavili Pavlovi na odpor - Sk 14,19! Pavel bol v Antiochii Pisidskej viackrát - pozri Sk 14,21; Sk 15,41; Sk 16,1.2.6

[7] Kollwitz v RAC I. str. 462 uvádza jeho meno Nikanor a hovorí, že mesto bolo založené 22.V.300 pr. Kr. Naproti tomu iné pramene uvádzajú dobu založenia mesta Nikatorom r. 300 alebo 310 pr. Kr.

[8] Preto je pochopitelné, že už v starých dobách dochádzalo v Antiochii i k odporu voči Židom - pozri pôsobenie Lysiasovo - 1Mak 4,35.

hlavná cesta mesta, ktorá v dĺžke 6,7 km sa tiahla celým mestom a bola vyzdobená početnými stĺporadiami. Mesto bolo nesmierne bohaté, o čom svedčia nájdené zbytky stavieb s početnými podlahami zdobenými mozaikami. V meste boli aj termálne kúpele s teplou vodou.

Obyvateľstvo po stránke spoločenskej bolo väčšinou typicky meštiacké - až na menšiu skupinu veľmi bohatých, a práve tak malú skupinu celkom chudobných. Vplyv však mala najmä oná malá skupina boháčov, lebo pôda, ktorá neďaleko patrila obyvateľom Antiochie, bola v rukách jednej desatiny obyvateľstva. O bohatstve týchto ľudí vydal výstižné svedectvo Ján Chrysostomos v jednej zo svojich kázni, kde spomína, že títo ľudia vlastnili po desať až dvadsať domov a po 1000 až 2000 otrokov. Zem im obrábali nájomníci, ktorí žili po okolitých dedinách a ktorí museli temer všetko, čo sa na poliach urodilo odviesť majiteľom pôdy, takže sami boli veľmi chudobní.

V Antiochii boli uctievané najmä božstvá niektorých mysterijných kultov, ktoré nadviazali na kult Apolla. (Pozri stať o mysterijných náboženstvách.) Svätyňa v Dafné v Antiochii bola stredobodom kultu, ale súčasne sa okolo nej utváralo aj stredisko nemravnosti, pohlavnej neviazanosti, pestovanej úplne oficiálne v podobe posvätnej prostitúcie, ktorou bola Antiochia známa v celom svete. Napriek tomu, že kresťanstvo sa v meste ujalo veľmi včas, pohanstvo sa práve v Antiochii udržalo pomerne veľmi dlho. Ešte v r. 579 v Heliopolise mučení pohania hovorili, že v Antiochii jestvuje pohanské náboženské spoločenstvo. Ale po Julianovi boli to už len malé skupinky a Ján Chrysostomos kázal v meste ako v prevažne kresťanskom (nakoniec sa pohania udržali ešte viac na blízkom vonkove ako v samotnom meste).

Pre kresťanstvo má Antiochia veľký význam preto, že asi hneď po smrti Štefanovej prišli do Antiochie niektorí kresťania z Jeruzalema. V Antiochii sa čoskoro utvorili asi dve skupiny kresťanov: pohanokresťania a židokresťania. Súviselo to najmä s činnosťou Saula-Pavla, ktorý v Antiochii mal východisko k svojím misijným cestám a ktorý pod vplyvom rozporov medzi židokresťanmi a pohanokresťanmi viedol k známemu apoštolskému konventu v Jeruzaleme, ktorý mal rozhodujúci význam i pre zamierenie kresťanov v Antiochii. V Antiochii bol aj apoštol Peter, lebo v Gal 2,11-14 čítame, že tam došlo k určitému vyrovnaniu sa Pavla a Petra, keď Pavel musel Petrovi zazlievať jeho chovanie sa v súvise s prístupom k Mojžišovským predpisom. -V Antiochii si kresťania po prvý raz dali meno „kresťania" (Sk 11,26)[9]. Ako bol čulý styk Židov v Antiochii so Židmi v Jeruzaleme, tak bol zásluhou apoštola Pavla nie menej čulý aj styk kresťanov v oboch mestách (iste k styku prispela aj snaha podporovať jeruzalemských chudobných kresťanov - ako pôvodne išli z radov antiochejských Židov početné dary do Jeruzalema). Zbor v Antiochii hral i v neskorších dobách veľmi významnú úlohu, veď tu pôsobil okrem iných aj Ignatios z Antiochie (ktorý zomrel ako mučeník za cisára Trajana po r. 110), a tu sa utvorila druhá významná kresťanská teologická škola, tzv. antiochejská. Dnes tu žije len malý počet kresťanov (aj samo mesto je len desatinou bývalého veľkomesta a menuje sa Antakya). V Antiochii trvala dlhé roky živá polemika medzi kresťanmi a pohanmi, čoho dokladom sú početné polemické spisy z oboch táborov (zachovali sa najmä zo 4. storočia).

Pre vývoj pomerov v dobe novozmluvnej bolo dôležité, že kresťanstvo v Antiochii sa stretlo s pomermi, ktoré boli v značnej miere príznačné pre mravný stav celej rímske ríše. a tým sa mu dostalo možnosti v tomto meste sa pripravovať na svoje misijné dielo. Preto apoštol Pavel nie náhodou považoval Antiochiu stále za miesto, odkiaľ podnikať môže svoje misijné cesty ako vyslanec tohoto zboru. Samotný zbor v Antiochii mal svoje začiatky možno u kresťanov, ktorí sem prišli z Jeruzalema, ale pochodili z Cypru a Kyrené (Sk 11,19.20). Tu pôsobil pôvodne s Pavlom aj Barnabáš, ktorý určite v prvotnom kresťanstve hral významnú úlohu a ktorého dôležitosť sa len v porovnaní s Pavlom zmenšuje.

---

[9] Nepovažujeme za správny bežne rozšírený názor, že ich tak pomenovali Židia alebo pohania. Pozri rozbor otázky v našom článku v Teologia avangelica 1950, III. str. 1-.

D. EFEZ

Popri Aténach a Jeruzaleme ako zvlášť posvätné mesto v dobe rozkvetu rímskej ríše bol známy Efezos. Veľké, vyše 200 000 obyvateľov majúce mesto, ležalo pri ústi pomerne malej rieky Kaystros a malo niekoľko storočí veľmi významný prístav (na sever od mesta bola väčšia rieka Hermes a na juh rieka Mäander, pri ktorých sa tiež vytvorili prístavy). Bohatstvo Efezu bolo oddávna známe a bolo výsledkom veľkého obchodu, ktorý cez mesto prúdil až do dôb, kým piesok nezaniesol prístav a vtedy mesto začalo strácať svoj význam. -Pôvodne bola to grécka kolónia, známa vysokou gréckou kultúrou. Z Efezu pochádzal aj veľký grécky filozof Heraklites. Mesto sa dostalo po vláde lýdskeho kráľa Krosusa (555) do moci Peržanov (za kráľa Arpagosa), až ho oslobodil Alexander Veľký r. 334. Už v starej dobe bol tu svetoznámy chrám bohyne Artemidy - Diany, ktorý dal Herostratos r. 356 pr. Kr. spáliť, aby sa tak stal slávnym aspoň ako ničiteľ, keď sa inak preslávit nevedel. Zatým bol chrám Artemidin znova vybudovaný a pod menom Artemision počítal sa siedmim vtedajším divom sveta.

Rimania obsadili Efez pri svojich výbojoch v Malej Ázii, ale dali ho do správy pergamonskému kráľovi Eumenidesovi II. R. 133 pr. Kr. pergamonský kráľ Attalos II. dal mesto i s celým svojím kráľovstvom priamo Rímu. Tak určil vo svojom testamente. Odvtedy Efez bol hlavným mestom senátorskej provincie Asia a sídlil v ňom prokonzul. Za vlády Tiberiovej bolo mesto silne poškodené zemetrasením. Postupne sa začal úpadok jeho vonkajšej moci. Teraz sú z mesta len ruiny blízko dediny Ajasoluk.[10]

Blízko dediny Ajasoluk vykopali aj zbytky chrámu Artemidiho, Artemísia. Bola to veľkolepá budova 456 stôp dlhá, 220 stôp široká, mala 127 nádherných stĺpov, ktoré boli až 60 stôp vysoké. V tomto chráme opatrovali (ako hovoria aj Skutky ap.) podobu bohyne Diany (podstavec sochy sa našiel, našli sa i viaceré z obetovaných predmetov, ktoré boli pod sochou). Podľa Sk. 19,35 Efezos mal čestné označenie NEÓKOROS, čo znamená opatrovník, ochranca chrámu. To bol čestný titul, ktorý rímsky senát udeľoval len tým mestám, v ktorých boli zriadené chrámy a kulty na počesť cisára. V takých mestách jestvovalo aj právo usporiadať osobitné hry. Snáď s tým súvisela aj stavba veľkolepého divadla v Efeze, do ktorého sa vošlo 24 000 ľudí v 66 radoch. Toto divadlo ležalo na krásnej ceste vedúcej k prístavu a známej svojou nádhernou mramorovou výzdobou. Okrem divadla boli tu aj gymnazeion, štadion, známa Kelsova knihovňa a snáď aj pantheon.

Kult Artemidy - Diany patril v dobe novozmluvnej k mysterijným kultom a upínal sa na obraz bohyne, ktorý vraj spadol z neba a bol v Efeze ochraňovaný (Sk 19,35). Efezský chrám bol miestom, kam chodievalo mnoho uctievačov bohyne. Na pamiatku návštevy jej svätyne v Efeze kupovali si pútnici zlaté alebo terakotové podoby chrámu, ktoré buď odnášali domov, buď obetovali bohyni v chráme. V súvise s tým treba spomenúť, že vo svete boli známe u tzv. EFESIA GRAMMATA - boli to tabuľky s kúzelnými magickými textami (SK 19,29 spálenie kúzelníckych spisov pred Pavlom). -Na kult Diany upomínajú aj mince, ktoré sa v Efeze razili (s nápisom EFESIÓN - teda s označením, že čo je na minci znázornené, patrí Efezským: na minci bol chrám Dianin). Známe sú mince za Hadriana, na ktorých na jednej strane je podoba Hadrianova, na druhej strane podoba chrámu Diany. Chrám má tu osem stĺpov a medzi nimi je socha Diany. Táto socha znázorňuje bohyňu ako bohyňu plodnosti, ako bývala uctievaná (je to vyjadrené množstvom prsníkov bohyne). -Chrám Diany bol zničený r. 262 alebo 263 po Kr., keď sem vpadli Góti. Potom už postavený nebol. -S kultom v Efeze súvisi aj zmienka v Sk 19,31 o tzv. asiarchoch, ktorí boli Pavlovi naklonení. Asiarchom bol predseda krajského snemu v provincii Asia. Bývali to mužovia, volení z najbohatších obyvateľov vždy na rok, takže ich počet rástol, keďže aj po skončení úradného pôsobenia titul asiarch im ostával (preto sa v Skutkoch spomínajú viacerí, i keď

---

[10] Reinecker, Lexikon zur Bibel, 347 - 348 uvádza, že meno Ajasoluk je z pôvodného gréckeho HAGIOS THEOLOGOS, čím sa myslel apoštol Ján, ktorý podľa starej cirkevnej tradície býval v Efeze aj s Máriou, matkou Ježišovou. Dlho sa ukazoval jeho hrob, nad ktorým neskôr postavili tzv. Jánov kostol, baziliku nedaleko bašty a Artemisia. Jánov kostol vykopali archeológovia až r. 1923. -Tento kostol býval pútnickým miestom dlho do stredoveku, až kým Turci neznemožnili príchod kresťanov k nemu.

úradujúcim bol jeden). Títo asiarchovia mali okrem iného povinnosť viesť ako veľkňazi kult cisárov a na vlastné trovy usporadúvať hry.

V Efeze bývali aj Židia. V ich synagóge Pavel kázal hneď po svojom prvom príchode do Efezu počas druhej misijnej cesty. Potom odišiel do Jeruzalema, ale sľúbil, že sa ešte vráti (Sk 18,21 hovoria, že šiel do Jeruzalema na sviatky). Dlhší čas sa zdržal Pavel v Efeze počas svojej tretej misijnej cesty. Pokúsil sa vtedy opäť kázať v synagóge (Sk 19,8), ale keď ho Židia nechceli počúvať, pôsobil potom v tzv. škole Tyranovej (Tyranos bol asi grécky filozof alebo rečník, ktorý prenajímal svoju „školu" Pavlovi). Pavel bol v Efeze v dobe 52 - 55. Za tri roky bohatej misijnej činnosti navštevoval okolie Efezu (1K 16,9), takže Skutky 19,10 hovoria, že „počuli slovo Pánovo všetci, ktorí bývali v Ázii, Židia i Gréci". Veľký ohlas Pavlovej činnosti vyvolal v Efeze pobúrenie zlatníkov, ktorí sa živili najmä z Dianinho kultu, keďže vyrábali miniatúry Efezského chrámu a keďže sa teraz obávali, že Pavlom kázané kresťanstvo im zničí ich obchody. Pod vedením Demetria podnietili odpor mesta proti Pavlovi (Sk 19,23 - 40). Zásluhou mestského pisára tento odpor či už „vzbura" skončil sa bez zlých následkov pre Pavla.[11] Pravda, Pavel potom z Efezu odišiel. Šiel do Európy. Pri návrate z Európy sa už v Efeze nezastavil, ale šiel do Palestíny cez Miletos. V Milete prijal ešte efezských presbyterov, s ktorými sa rozlúčil (Sk 20,17 - 38). Veď v Efeze bol zbor, ktorý Pavel nielen založil, ale ktorý mal pre celú Áziu a kresťanstvo v nej veľký význam. Na význam zboru ukazujú aj kresťanské spisy, ktoré sa s mestom Efezos spájajú. Je to jednak Pavlov list Efezským (obežník pre viaceré zbory), jednak list Ignatia do Efezu, jednak list, ktorým sa začína v Zjav. 2 séria siedmych listov Ježišových, v Zjavení Jánovom zaznamenaných.

Podľa 1Tm 1,3 nechal Pavel v Efeze Timotea, keď šiel do Makedonie. Timoteos bol potom v cirkevnej tradícii uvádzaný ako prvý Efezský biskup. -Cirkevný zbor v Efeze bol dôležitý i v 5. storočí, keď r. 431 bola tam významná ekumenická synoda a r. 449 tzv, „zbojnícka synoda", ktorá sa nepočíta k ekumenickým synodám.

Efez patril k významným mestám Malej Ázie a svojou polohou bol predurčený pre napomáhanie stykov medzi východom a západom. Tým mesto dostalo význam pre šírenie sa myšlienkových prúdov a zároveň skytalo možnosť rozvoja kresťanskej misie. Život v meste bol zrkadlom helenistickej kultúry, lebo pôvodná helenistická kultúra bola tu ovplyvnená i prvkami orientálnymi i rímskou ideou jednotiacej svetovej ríše.

E. KORINT

Ako v Sýrii Antiochia a v Malej Ázii Efezos, tak v Grécku bol významným východiskom pre Pavlovu misijnú činnosť Korint. Opäť veľké mesto, ktoré v mnohom zobrazovalo stav Achaie a Makedónie a preto bolo vhodné pre východisko kresťanskej misie.

Korint bol starobylé mesto, veď už okolo r. 1000 pr. Kr. sa spomína grécka osada na Isthmu. Je to veľmi výhodne položené mesto, lebo tu vzniklý Korint spájal jednak Peloponesos s Attikou, jednak more Egejské (Malú Áziu a množstvo ostrovov) s morom Jonským (Adriatickým). Tým bolo mesto priamo predurčené na to, aby sa stalo obchodným strediskom, ktoré sprostredkovalo styk juhu Grécka so severom a styk orientu so západom. Pre mesto bolo významné, že malo dva prístavy: na východe Kenchreu (Sk 18,18) v Aeginskom zálive, kam prichádzali lode z Egejského mora; na západe bol to prístav Lechäum v zálive Korintskom, kam prichádzali lode z Itálie a zo Španielska, prípadne z ostrovov Stredozemného mora. Preto v meste bolo vždy hodne cudzincov, čo vplývalo na celý spôsob života. Hlavným cieľom obyvateľov mesta bolo získať bohatstvo a použiť ho potom na prepych a zábavu.

V 3. storočí pr. Kr. sa Korint stal vedúcim činiteľom v protirímskej lige a preto po víťazstve Rimanov ho r. 146 pr. Kr. konzul Mammius úplne zbúral. O sto rokov neskôr za Julia Caesaera nastáva renesancia mesta, keď sa tu zakladá rímska kolónia na počesť Caesara (Laus Julia Corinthinensis). Mesto potom veľmi rýchlo rástlo, lebo prisťahovalci mali v ňom rozličné výhody ako rímski občania. Roku 27 sa stalo za Augusta hlavným mestom novej rímskej provincie Achaia.

---

[11] Pisár mal asi dozor aj nad bankou, ktorá bola v chráme Artemidy. -Frohnmeyer v Calverovom Bibellexikone z r. 1924 str. 159 uvádza, že podľa nájdených nápisov pisár v Efeze hral významnú úlohu pri mestskom magistráte.

Veľké plány s mestom mali najmä Caligula a Nero, ktorí plánovali vybudovanie prieplavu medzi Egejským a Jonským morom práve cez Korint. Projekt neuskutočnili. Nero pobudol v Korinte počas svojej umeleckej cesty do Grécka. Na pamiatku jeho víťazstva na isthmických hrách boli razené zvláštne mince s obrazom venca, ktorý Nero získal na isthmických hrách a s nápisom ISTHMIA. Isthmické hry boli z najslávnejších gréckych hier a patrili k tzv. celogréckym hrám. Konali sa každé dva roky.

V Korinte bývali ľudia najrozličnejších národnosti. Medzi obyvateľmi bola aj veľká skupina Židov, ktorí tu mali synagógu.[12] Niektorých Židov z Korintu známe z Novej zmluvy, lebo hrali významnú úlohu pri vzniku cirkevného zboru v Korinte: Krispus, Sosthenes, Aqilla a Priscilla. Pri nich začal apoštol Pavel svoju misijnú činnosť, ačkoľvek čoskoro sa musel od židovskej skupiny dištancovať, nakoľko Židia ako celok stavali sa silne proti nemu a obťažovali ho dokonca u rímskeho miestodržiteľa Galliona.

Korint vynikal svojimi krásnymi stavbami, najmä na hradnom nádvorí Akrokorinte, ďalej v blízkosti Agory, kde bola okrem iného aj známa tržnica (najmä na mäso - MAKELLON). Celý rad chrámov v Korinte svedčí o rozvinutých kultoch. V popredí bolo uctievanie Afrodity. V domcoch okolo jej chrámu bývalo 1 000 posvätných prostitútok. Už aj táto skutočnosť vplývala na mravný život v Korinte. Mravy boli v Korinte natoľko uvoľnené, že výraz KORINTHIADZESTHAI bol označením nemravného spôsobu života a to známym v celej ríši rímskej. -Popri Afrodite a bežných gréckych bohoch boli v Korinte uctievané aj niektoré orientálne božstvá; uplatňovali sa tu najmä mysterijné kulty, medzi nimi zvlášť bol kult Izidy, Serapisa, Kybele, Melkarta. Tieto kulty doniesli do Korintu najmä námorníci.[13] -Z chrámov snáď najkrajší bol chrám Apolla blízko Agory, ktorého 33 stĺpov bolo vrcholom korintského umenia (z nich sa zachovalo len 7). Chrám bol zničený zemetrasením, podobne ako aj mnohé iné budovy v meste. Ale aj zbytky, ktoré sa vykopali, svedčia jednak o veľkej nádhere mesta, jednak o bohatstve jeho obyvateľov (napr. mozaikové podlahy v niektorých súkromných domoch).

V meste bolo veľké divadlo a Odeiom, známe pramene Lerna, múzeum, kúpele, baziliky. Našlo sa i miesto, kde sa konali súdy za rímskeho miestodržiteľa (Sk 18,12 - BÉMA, spomínané v súvise s obžalovaním Pavla pred Gallionom). -V Korinte žili mnohí filozofi. K nemu sa viaže zmienka o kynikovi Diogenesovi zo Sinope, ale prichodili tam aj filozofi doby novozmluvnej, napr. Apollonius z Tyany, Musonius Rufus (ktorý tu pracoval na stavbe kanála, keď bol vo vyhnanstve).

Kresťanstvo sa dostalo do Korintu za Pavlovej druhej misijnej cesty, keď apoštol došiel sem z Makedónie a Atén spolu so Silasom a Timoteom (Sk 18,1 - 18). Vtedy bol tu Pavel poldruha roka. U Aqillu a Priscilly našiel možnosť obživy, keďže spolu s nimi zošíval šiatre. Prví kresťania boli snáď z korintských Židov, ale postupne sa Pavlova misia rozšírila i na pohanov. Významným odrazom pomerov v Korinte sú apoštolské listy do Korintu, z ktorých sa dva zachovali (najmenej dva sa stratili). Vidieť v nich, ako sa kresťanstvo v Korinte muselo vyporiadať najmä s vysokým stupňom nemravnosti, prázdneho mudrovania (v Korinte obzvlášť obľubeného) a neviazanosti, neporiadkov, ktoré sa v istej miere uplatnili načas aj vo vznikajúcom kresťanskom zbore. -Popri Pavlovi pôsobili v zbore aj iní kresťanskí učitelia. Pavel spomína najmä Apolla. Jeho činnosť zneužili niektorí Korinťania na vnesenie rozporov do mladého cirkevného zboru, takže Pavel musel bojovať i proti roztržkám v zbore. Pavel navštívil zbor aj počas tretej misijnej cesty. Medzitým tam pôsobil Timoteos.

Kresťanský zbor v Korinte mal i po smrti apoštola Pavla veľký význam pre kresťanstvo, ako o tom svedčí list Klemensa Rímskeho z konca 1. storočia, ktorý písal do Korintu. Z listu je zrejmé, že pomery v zbore boli podobné ako za Pavla, ale aj to, že správne zamierenie zboru v Korinte bolo významným predpokladom pre upravenie pomerov medzi kresťanmi v celom Grécku.

---

[12] Našiel sa kameň s čiastočne poškodeným nápisom GÓGEHEBR, čo je zbytok nápisu: SYNAGÓGE HEBRAIÓN.

[13] O kultoch v Korinte podáva správu najmä Pausanias, ktorý r. 175 prešiel mestom a poznamenal, že na vŕškoch nad mestom našiel svätyne Izidynho a Serapisovho kultu, ale popri tom i množstvo chrámov v samom meste. Túto správu potvrdzujú v plnom rozsahu vykopávky v starom Korinte - od r. 1896.

Súviselo to najmä s tým, že cez Korint prechádzajúci obchodníci boli prírodzenými nositeľmi myšlienok kresťanstva.

F. RÍM

Hlavné mesto ríše rímskej malo po celé stáročia rozhodujúci význam pre život v celej ríši. Jeho jedinečnosť bola uznávaná od konca vojen púnskych a život v ňom sa stával predlohou pre počínanie si rímskych činiteľov v celej ríši. Dejiny ríše rímskej boli dlho dejinami tohoto mesta, ktoré prešlo cez dobu kráľovstva, demokracie - republiky, až po cisárstvo. Rím ako mesto nebol v staroveku po Galloch nikdy dobytý, až r. 410 po Kr. ho zaujal západogótsky kráľ Alarich.

Založenie mesta sa viaže legendárne k menu Romula a Rema. Romulus ho údajne založil 21. apríla r. 753 na vrchu Palatín. Je to východne od rieky Tibery na jednom zo siedmych pamätných vrchov, na ktorých ležal klasický Rím.[14] Vrchy na západ od Tibery (Mons Janiculus a Vaticanus) boli pričlenené k mestu až v dobe cisárskej. I na východ od Tibery veľká časť pozdejšieho mesta Campus Martius bola len za čias cisárov pripojená k mestu. Ešte v dobe republiky sa vlastné mesto obmedzovalo na štyri okrsky: Regio Suburbana, Regio Esquilina, Regio Coelina a Regio Palatina. V dobe Augustovej bolo tu už štrnásť okrskov[15]. Najstaršia časť mesta bola asi na Palatine, a potom na Quirinali (kde boli Sabínci). Capitol bol pôvodne asi spoločnou citadellou latinsko-sabínskeho mesta. Už v dobách kráľovských sa začalo s veľmi premyslenou stavbou mesta, s opevneniami a dokonca s kanalizáciou (Cloaca maxima - ktorá slúži až doteraz).

Z doby republiky sa zachovali zbytky niektorých stavieb: na Forum Romanum časť chrámu Saturnovho a Kastorovho. Po zbúraní mesta Gálmi r. 390 pr. Kr. nastala doba rýchlej výstavby. Na pamiatku ukončenia sporu medzi plebejcami a patricijmi r. 366 pr. Kr. bol postavený chrám Concordia. Od 4. storočia sa stavali už aj významné cesty (napr. Via Appia) a prvé podzemné vodovody (Aqua Appia - Anio vetus). -V 2. storočí pr. Kr. Cato starší r. 185 postavil prvú verejnú halu (Basilica Porcia) na foru. Krátko zatým vznikli ďalšie: Basilica Aemilia, Basilica Sempronia, Basilica Opimia. Prvým kamenným mostom bol Pons Aemilius (teraz Ponto Rotto) z r. 179 - 142, ďalej z r. 62 Pons Fabricius a Pons Caestius. Za Slullu sa obnovil chrám Jupitera Capitolského. Pompejus vystavil r. 57 prvé kamenné divadlo na Poli Marsovom.

Veľký zvrat vo výstavbe a živote mesta naznačovali Ceasarové plány, ktoré v značnej miere uskutočňoval Augustus. Keď bolo k mestu pripojené Pole Marsovo, mesto vzrástlo o jednu tretinu. Vtedy sa začalo stavať z pálených tehál, čo veľmi urýchlilo stavby v Ríme a súčasne sa začal dovážať mramorový kameň na skvostné stavby a to z Carrary a vápencové kamene z Tivoli. Mestký múr, ktorý bol ešte z čias Serviusa, bol značne rozšírený a predĺžený. Ďalšie rozšírenie mesta súvisí potom s požiarom z doby Neronovej, keď sa začalo budovať presnejšie podľa vopred premyslených plánov. Počet obyvateľov v Ríme býva v týchto časoch udávaný veľmi rozmanite od 800 000 do dvoch miliónov.

Z významných stavieb z doby cisárskej sú v popredí početné chrámy. V centre mesta popri chráme Jupitera Capitolského sú to chrámy jednotlivých božstiev, ctnosti a cisárov. Medzi Saturnovým chrámom a chrámom Concordia bol neskoršie postavený chrám božského Vespasiana. Ďalej bol tu v strede mesta chrám božského Julia, okrúhly chrám Vesty (z doby Hadrianovej), Templum Pacis, chrám Mars Ultor. Významné boli aj triumfálne oblúky, ktoré tu boli postavené. Oblúk Augustov (pre víťazstvo nad Partmi), oblúk Tiberiov (z r. 16 po Kr. po víťazstve nad Germánmi) a oblúk Títov (víťazstvo nad Židmi).

V ostatných častiach mesta boli tiež krásne stavby a významné zariadenia, pravda väčšinou z doby pozdejších cisárov. Napr. na západnom brehu Tibery bol Neronov cirkus, ktorý býval považovaný za miesto kresťanských mučeníkov. Tu je teraz chrám sv. Petra. V strede Neronovho cirkusu stal 25 m vysoký obelisk, ktorý dal preniesť Caligula z Heliopolisu. Tento obelisk je teraz

---

[14] Sedem vrchov na východ od Tibery: Mons Aventinus 46 m vysoký, Mons Coelius 50 m, Mons Palatinus 52 m, Mons Capitolinus 49 m, Mons Esquilinus 60 m, Collis Viminalis 56 m a Collis Quirinalis 60 m.

[15] Porta Capena, Caelomontium, Isis et Serapis, Templum Pacis, Equiliae, Alta Semita, Via Lata, Forum Romanum, Circus Flaminius, Palatinus, Circus Maximus, Piscina Publica, Aventinus, Trans Tiberim.

na Petrovom námestí. -Priestor medzi Janiculom a Tiberou (západne od Tibery) obývali väčšinou chudobné vrstvy obyvateľstva (aj Židia tam sčasti bývali).

Rím sa stal centrom ríše rímskej nielen politický, ale aj nábožensky. Rimania sa totiž usilovali nielen o známky Pax Romana, aby nebolo vojen v ríši rímskej, ale záležalo im aj na povedomí podrobených národov, že patria k Rímu. Preto božstvá z orientu i zo západu vnášali do Ríma, stavali im buď samostatné chrámy alebo ich umiestňovali v Pantheone. S tým súvisí aj postupne sa uplatňujúce zbožstvenie cisárov, ktoré sa začalo vlastne mimo Ríma, ale Rím ho postupne prevzal. Všetko toto po stránke náboženskej spôsobilo veľkú pestrosť a odzrkadľuje to synkretistické snahy, ktoré boli v Ríme úplne bežné.

Rím mal vplyv na vývoj vo všetkých krajinách v okolí Stredozemného mora a preto prirodzene vplýval aj na udalosti v Palestíne. Podrobil si ju aj za cenu mnohých nepokojov, ktoré zmietali touto zemou až po posledné veľké povstanie Bar Kochbovom. Tým vytvoril styk Ríma s Palestínou, ktorý sa začal už za Judasa Makabejského, keď ten sa obrátil so žiadosťou o pomoc k Rímanom proti Sýrčanom.

Kedy sa dostalo kresťanstvo do Ríma, presne nevieme. Isté je, že zbor tam bol prv než do Ríma došli apoštolovia Pavel a Peter. Snáď niektorí bývalí židia, ktorí prišli do Ríma už pred Claudiovým ediktom, priniesli správu evanjelia o udalostiach v Palestíne v dobe smrti Ježišovej. V Ríme bola veľká kolónia Židov a spôsoby ich života vyvolávali v niektorých fázach dejín priamo antisemitské vlny (najmä za Sejana v dobe Tiberiovej) - naproti tomu za Nerona mali značné výhody. -Pavel sa obrátil na Rímsky zbor svojím známym klasickým listom do Ríma a potom zbor navštívil - ako väzeň, ktorého deportovali pred cisársky súd z Caesarey. Za neronovského prenasledovania zomrel v Ríme ako mučeník. Vtedy tam zomrel asi aj apoštol Peter.

V očiach kresťanov doby apoštolskej bol Rím na jednej strane zárukou poriadku v spoločnosti (Pavel), na druhej strane obrazom zvrhlosti a protibožskej vzbury (Zjavenie Jánovo). Tento dvojitý pohľad plne zodpovedá stavu, v ktorom kresťanstvo Rím našlo a skúsenostiam, ktoré kresťania mali s vedúcimi osobnosťami Ríma. V Ríme akoby sa skončila jedna z etáp, cez ktoré prichádzalo kresťanstvo z Jeruzalema do všetkých končín zeme. Tento postup naznačuje Lukáš svojou koncepciou Skutkov apoštolských (Z Jeruzalema do Ríma). Pravda, význam Ríma je zrejmý aj v iných novozmluvných spisoch, ako aj v dejinách a písomnostiach cirkvi z pozdejších dôb. Od prvých historických postáv rímskych kresťanov (ako bol Klemens Rímsky) až po novovekých pápežov je zrejmé, že vplyv tohoto mesta, jeho ovzdušia v značnej miere sa uplatnil pri formovaní kresťanstva na celom svete. Kultúrne, sociálne, myšlienkové pozadie Ríma stelesnilo v sebe stav ľudstva po celé stáročia a vytvorilo predpoklady pre plné uplatnenie sa evanjelia v najrozličnejších okolnostiach.